

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

33e jaargang nr. 9 november

BISYODSSEL van "De Groene Amsterdammer" Weekblad voor Nederland van 1 November 1930

1992

met o.a. artikelen over
vrijtijdsbesteding en anti-
papisme, een bezoek aan een
museum en het eerste bronnenkatern
'Het Joods-Palestijns conflict 1882-1947'

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis), Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel. 070 - 38 24 872/38 53 669.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, didactische activiteiten), Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, 1e secretaris (externe correspondentie, VO, publiciteit), Patrijsslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, 2e secretaris (interne contacten, notulen, Hoger Onderwijs), Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, penningmeester (financiën, ledenwerving), Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, studiereizen), Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (basisonderwijs, basisvorming, opleidingen, nascholing), Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (volwasseneneducatie, beroepsonderwijs, informatisering, ledenwerving), Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42 160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

VGN-fax: 070 - 38 53 669

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1992 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lessen, de school en de categorie waartoe u behoort.

Redactie

W. Rongen, voorzitter, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht. Tel. 030 - 892580

J.A. de Ruiter, Almelo.

B. Engbers, Utrecht.

D. Verkuil, Den Haag

H.J.C. Termeer, Nijmegen.

R. Slotboom, Utrecht.

J.L.G. van Oudheusden, Waalwijk.

Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987.

Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.

Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1992 kost een abonnement: Nederland en België f 90,- Buitenland f 105,- Buitenland inclusief extra porto luchtpost f 130,- Losse nummers f 9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad. U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:

1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

- 3 'De Nederlanders zijn een huiselijk en arbeidzaam volk'. Angst en geruststelling in het onderzoek naar de vrijetijdsbesteding in de jaren vijftig**

E. Jonker

- 9 De paap uit de mouw? Modern, politiek gefundeerd, antipapisme in Nederland**

B. Wartena

- 14 Het Nationaal Vakbondsmuseum**

R. Slotboom

- 18 Idee misschien? Kleio-bronnenkatern 1**
Middenkatern I - XVI: Bronnen over het Joods-Palestijns conflict 1882-1947

B. Engbers en W. Rongen

- 19 Is de chronologie van het Oude Nabije Oosten onjuist?**

J. van der Land

- 25 Boek van de maand**

A. Schulp

- 28 In 't kort en recensies**

- 32 Kleiokrante**

nummer 9/92
pagina's 2 en 3

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

'De Nederlanders zijn een huiselijk en arbeidzaam volk'

Ed Jonker

Na de Tweede Wereldoorlog werd de vrijetijdsbesteding een bron van zorg. In het midden van de jaren vijftig hebben sociologen een groot onderzoek uitgevoerd, waarvan de resultaten werden gepubliceerd door het CBS in tien delen tussen 1957 en 1959.

Deze rapporten vormen een rijke bron van informatie, niet alleen over de vrijetijdsbesteding, maar ook over de opvattingen en normen, die de onderzoekers hanteerden.

In dit artikel gaat dr. E. Jonker in op de verschillende manieren waarop men in de jaren vijftig tegen vrijetijdsbesteding aankeek. Om een indruk te geven van de toon van de CBS-onderzoekers zijn ook enkele fragmenten afgedrukt uit de interviews.

De eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog zijn wel gekarakteriseerd als 'de jaren van tucht en ascese'.¹ Na een korte periode in 1945 van chaos, vreugderoes en hoopvolle verwachting van grote maatschappelijke veranderingen trad een periode in van ontnuchtering, stabilisering en soberheid. Maar aan het eind van de jaren veertig ontstond enige ruimte in materieel en psychologisch opzicht om de eerste bescheiden vruchten van de wederopbouw te gaan plukken.

Dat eerste losbandige halve jaar na de bevrijding heeft in kringen van beleidsmakers en volksopvoeders kennelijk een diepe indruk achtergelaten. De angst voor bandeloosheid en onzedelijkheid valt in tal van bespiegelingen aan te wijzen. Naast de directe aanleiding, de chaotische toestand in de eerste maanden na de oorlog, vallen er ook dieper liggende oorzaken aan te wijzen voor deze ongerustheid. Eén daarvan is het cultuurpessimisme uit het interbellum, dat in de jaren 40 en 50 bij een deel van de Nederlandse elite nog aanwezig blijkt.

Een nog langer lopende impuls is die van het zogenaamde 'beschavingsoffensief', waarmee de burgerij vanaf het einde van de negentiende eeuw trachtte de massa van het gewone volk te verheffen. Die laatste impuls leidde tot allerlei liberale en sociaal-democratische initiatieven op het gebied van volksopvoeding. De meer conservatief ingestelde cul-

tuurpessimisten vervielen dan vervolgens weer in allerlei geweeklaag over het mislukken van deze pogingen tot culturele verheffing van het volk.

Beide emoties, de drang tot opvoeden en de wanhoop aan het slagen ervan, komen overigens nogal eens voor in dezelfde kring en worden niet zelden zelfs in één persoon aangetroffen.

Stromingen binnen de sociologie

Een typisch voorbeeld van de culturele orderingsdrang valt vlak na de oorlog te vinden in het zogenaamde 'Nationaal Instituut', de voorloper van het latere Prins Bernhard Fonds. Deze 'centrale organisatie ter verdediging van het nationaal bewustzijn' stelde zich ten doel een cultuurpolitiek te voeren om de bevolking (weer) besef van normen en culturele kwaliteit bij te brengen. Men wist tal van vooraanstaande figuren uit verschillende zulen aan zich te binden en had goede contacten met de regering Schermerhorn. In augustus 1946 organiseerde dit Nationaal Instituut een congres over 'De toekomst van de Nederlandse Beschaving', waar met name ook Nederlandse sociologen als Willem Banning en J.P. Kruijt hun zorgen over het culturele gedragspatroon, over de normen en waarden

van de Nederlandse bevolking ventileerden.² Die bezorgheid om het zedelijk peil van de bevolking klinkt door in meer sociologisch onderzoek dat in de late jaren veertig geëntameerd wordt. Een bekend voorbeeld is het onderzoek naar de Maatschappelijk Verwilderde Jeugd, in 1952 afgesloten, waar de vooringenomenheid vanaf droop. De zogenaamde massajeugd zou zich overgeven aan oppervlakkig vermaak, slechts uit zijn op onmiddellijke behoeftenbevrediging en geen hogere waarden meer (er)kennen.³

Dit probleem van de jeugd werd gezien als onderdeel van een meer algemeen probleem, dat van de onmaatschappelijkheid. Sociologisch onderzoek naar deze onmaatschappe-

Wekelijks kaartavondje.

lijkheid was gericht op de veroordeling en bestrijding van dit sociaal schadelijke gedrag. Niet in de laatste plaats moest het gedrag in de vrije tijd van de onmaatschappelijken gereguleerd worden. In plaats van driftmatige bevrediging van lage lusten diende een zinvolle actieve recreatie aangeleerd te worden.

MIDDENSTANDSGEZIN TE H.

Boven het - tot een moderne winkel verbouwde - pand van een schoenenmagazijn woont de filiaalchef K. met zijn gezin, behalve de ouders bestaande uit vier kinderen, drie zoons en een dochter. Het is een flink woonhuis, donker als vele oude woonhuizen, maar waarin enkele gunstige verbouwingen zijn verricht, zodat o.a. een gezellige, grote woonkamer aan de drukke winkelstraat is verkregen. De kamer is smaakvol en degelijk gemeubileerd. Aan de muur hangen enkele stemmige schilderijen. De piano wordt alleen bespeeld door de 17-jarige Hans.

Tezamen met een winkelfuffrouw kan vader K. het hier wel af. Hij zou niet graag meer ergens anders heen gaan en dat zou ook niet meer kunnen omdat hij geheel is ingesteld op de clientèle hier. Daar moet je mee om kunnen gaan, vooral met de boeren. Die proberen nog altijd af te dingen. Hebben zij een paar schoenen gekocht dan zeggen ze 'doe er een potje schoensmeer bij' en dan moet je oppassen, want dan menen ze dat ze dat er gratis bij krijgen. De meeste klanten moet je alsjeblieft niet aanspreken met mevrouw, want dan zie je ze een volgende keer niet meer terug.

De middenstanders in deze plaats zoeken elkaar zeer sterk. Er is voor hen - buiten hun zakenleven - weinig te beleven. Als je ervan houdt, ga je eens naar de bioscoop. In ieder van de drie bioscooptheaters draaien elke week twee films, anders trekken ze onvoldoende bezoekers. Als je om acht uur, bij het aangaan van de bioscoop, binnenkomt, zitten er hoogstens een stuk of zes mensen. Tegen kwart over acht zitten er - in een theater met 400 plaatsen - zo'n 50 mensen.

Meer komen er op doordeweekse avonden meestal niet. Alleen 's zondags zijn er drie voorstellingen in iedere bioscoop goed bezet, soms uitverkocht.

Het verenigingsleven lijdt een wat kwijnend bestaan. Amateurtoneelvoorstellingen worden afgelast wegens gebrek aan belangstelling. Het gemeentebestuur is van plan een schouwburg te stichten, maar de familie K. moet nog zien of een dergelijke schouwburg bestaansmogelijkheden heeft.

Er zijn tot voor kort twee gymnastiekverenigingen geweest. Maar een daarvan is opgeheven, omdat zij alleen leden uit bepaalde 'betere' kringen toeliet. Geen der jongelui uit dit gezin behoorde blijkbaar tot deze betere kringen. De dochter is lid van de nog bestaande, bloeiende, gymnastiekvereniging. Over de vier voetbalverenigingen is men hier wel enthousiast.

Het leven van dit gezin speelt zich hoofdzakelijk af in de eigen - beperkte - middenstandskring. Voor de bredere fabriekslaag voelt men zich iets te goed; tot wat men vaag als de 'betere kring' aanduidt, wordt men niet toegelaten.

Typerend voor het leven van deze mensen is de gebondenheid aan het eigen gezin, waarin men de avonden doorbrengt bij de radio, met een boek of tezamen met kennissen uit de eigen kring. Het behoeft niet te verwonderen dat men hier wel graag een televisietoestel zou hebben om de avonden wat meer afwisseling te kunnen geven. En als de zender in M. klaar is, waardoor een goedkopere streekontvanger binnen de mogelijkheden komt te liggen, zal hier de televisie stellig een gewichtige plaats in de vrije tijd gaan innemen.

De vrijetijdsbesteding vormde in deze optiek geen apart probleem. Ze was verweven met het hele patroon van gezinsleven en arbeid.

Gesteld is wel, dat de sociologie zich met dit type van onderzoek, door de nadruk op de wenselijkheid van gezinsherstel en op de noodzaak van bestrijding van onmaatschappelijkheid, in dienst gesteld zou hebben van een conservatief 'sociaal beheer' gericht op het afdwingen van een degelijk, vlijtig en spaarzaam leven.⁴

Nu speelde deze pessimistisch en conservatief gerichte cultuursociologie zeker een belangrijke rol, maar zij had bepaald niet het alleenrecht.

Daarnaast was een andere stroming actief, die zich richtte op een nuchtere beschrijving van het 'werkelijke' gedrag van de bevolking. Achtergrond daarvan was een afwijzing van het cultuurpessimisme. Veel jonge, optimistisch ingestelde sociologen meenden dat de moderne vormen van cultuurbeleving en vrijetijdsbesteding niet afgewezen, maar geaccepteerd moesten worden.⁵

Beide vormen van cultuurduiding, de cultuursociologische onrust over normvervaging en massavermaak enerzijds en anderzijds de moderne sociologische aanvaarding van eigentijdse vrijetijdsbesteding verdienen nadere beschouwing. Deze opvattingen geven namelijk inzucht in de ambivalente houding die beleidsmakers ten opzichte van cultuur en cultuurbeleid na de oorlog hebben ingenomen.

Vrije tijd als probleem: de angsten

Typerend voor de genoemde zorgelijkheid is de redenering die E.H. de Waal in 1949 ontvouwt. In het sociologische vaktijdschrift *Mens en Maatschappij* schrijft deze een artikel over 'Het probleem van de vrije tijd' waarin de begrippen Bruto Vrije Tijd en Netto Vrije Tijd worden geïntroduceerd. Die laatste, het echt vrij besteedbare deel van de vrije tijd, groeit in de moderne samenleving snel en de besteding daarvan dient in goede banen geleid te worden. De vooruitzichten hiervoor zijn niet gunstig, want de kloof tussen het technisch kunnen van de vermaaksindustrie en het cultureel peil van het gebodene wordt steeds groter.

De toename van bestedingsmogelijkheden zal leiden tot meer 'bioscoop, danszaal en sportwedstrijdenbezoek' ten koste van lezen, natuurbezoek, zang en toneel. Er ligt een taak voor de overheid om vercommercialisering tegen te gaan en om de deelname aan hogere cultuurvormen te stimuleren. Dat laatste moet overigens zeer omzichtig gebeuren, meent De Waal, want politieke dwang op het gebied van vrijetijdsbesteding is zeer gevaarlijk, zoals de voorbeelden van nazi-Duitsland, het fascistische Italië en het bolsjewistische Rusland laten zien. De puur materialistisch georiënteerde Amerikaanse massacultuur is echter ook afschuwwekkend.⁶

Hier vinden we de klassieke zorgen van de cultuursociologie verwoord. In de moderne maatschappij, zo luidt de analyse, treedt een scheiding op tussen de levenssferen. De tra-

kleio

nummer 9/92
pagina's 4 en 5

Vrijtijdsbesteding: voornamelijk met de kinderen.

ditionele 'gemeinschaftliche' harmonie van gezinsleven, arbeidsuitoefening en recreatie raakt verstoord. Er treedt specialisatie op, waarbij de vrije tijd los komt te staan van gezin en werk. De vrijetijdsbeleving wordt daardoor normloos en gericht op passief vermaak. Getracht moet worden om de vrijetijdsbesteding te richten op actieve vormen van culturele ontplooiing.

Vrije tijd wordt dan ook in deze opvatting niet los gezien van de problemen van arbeid en gezin. Vaak wordt verwezen naar arbeids-sociologisch werk waarin bezorgdheid wordt geuit over de slechte kwaliteit van de moderne, gemechaniseerde arbeid. Met name de arbeidsdeling werkte volgens deze opvatting vervreemdend en daarvoor zocht men compensatie in escapistische vrijetijdsbesteding.⁷

Het moderne gezinsleven verliest in dit cultuursociologische ontwikkelingsmodel zijn traditionele socialisatiefuncties en dat betekent dat naast arbeid en opleiding ook ontspanning zich steeds meer buiten het gezin zal afspelen.

Voor al in confessionele kring maakt men zich hier zorgen over. Willem Banning vormt als dominee, sociaal-democraat én socioloog een goed voorbeeld van de verbinding tussen normatieve uitgangspunten, maatschappelijk handelen en sociologische theorie. Zo schrijft hij in 1950 in *Sociologisch Bulletin*, dat normloos vermaak vroeger een 'gezinsverwoestende werking' heeft gehad. Om dat in de toekomst te voorkomen, is uitgebreide sociaal-pedagogische aandacht nodig.⁸

De gezinssituatie speelt om vergelijkbare redenen ook een belangrijke rol in het onderzoek naar het vrijetijdsgedrag van onmaatschappelijke 'probleemgezinnen'. De vrijetijdsbesteding wordt in studies naar 'sociale onaanpastheid' nooit geïsoleerd behandeld, maar altijd gezien als onderdeel van het gehele probleem van onmaatschappelijkheid.⁹

Het probleem van de ongerichte vrijetijdsbesteding wordt dus opgevat als een probleem van de moderne cultuur. Het is in deze optiek tevens vooral een probleem van de ongeschoolde arbeiders. In dat milieu is de kwaliteit van de arbeid slecht en is de drang tot culturele ontplooiing onvoldoende ontwikkeld door gebrek aan scholing.

Dat manifesteert zich het sterkst bij de ongeschoolde werkende jeugd: deze is pedagogisch verwaarloosd en cultureel ongevormd. De arbeidersjeugd kan in deze cultuurpessimistische optiek onvoldoende weerstand bieden aan de zogenaamde 'massificerende tendenzen van de maatschappij'.¹⁰

Sociologie als geruststellende beschrijving

Deze cultuursociologische aanklacht tegen de geest der tijden heeft binnen de sociologie dus niet het alleenrecht.

DIRECTEUR BIJKANTOOR VAN EEN BANK

De heer X. is directeur van het bijkantoor in Q. van één der grote banken. Hij woont met zijn vrouw en twee kinderen in een ruime woning boven het bijkantoor.

Het gezin is een typisch importgezin. Man en vrouw zijn afkomstig uit Amsterdam, waar de man vroeger een gelijke functie had. Zij wonen nu sedert vier jaar in Q., het bevalt hun er wel, maar toch voelt men zich min of meer op doortocht en houdt rekening met een promotie-benoeming naar een grotere plaats.

De inrichting van hun woning, met name die van de woonvertrekken, is die van een redelijk goed gesitueerd burgergezin. Er heerst een grote mate van keurigheid, zonder dat de zitkamer daardoor ongezellig wordt. De meubelen zijn traditioneel van vorm doch van goede makelij, de wandversiering bestaat uit schilderijen, landschappen in de Haagse schoolstijl, een flinke boekenkast bevat behalve een Winkler Prins Encyclopedie een naar verhouding groot aantal Elsevier-uitgaven en romans uit de cultuurserie. In de lektuurbak Algemeen Handelsblad, de plaatselijke courant en Elsevier's Weekblad.

In Q., aldus de heer X., geeft de import cultureel de toon aan. De autochtone bevolking komt er niet aan te pas. Zij bemoeit er zich ook niet mee, want het geboden slaat bij

Dat blijkt uit hét grote onderzoek naar vrijetijdsbesteding in de jaren 50, de tien CBS-rapporten die uitgebracht zijn onder de serie-aanduiding *Vrije-tijdsbesteding in Nederland. Winter 1955/56*.¹¹

In het eerste deel van de reeks worden vraagstelling en methode ontwikkeld.

Op een aantal punten bestaat overeenkomst met de cultuursociologische pre-occupaties. Ten eerste wordt gesteld dat een goed begrip voor het vraagstuk van de vrijetijdsbesteding slechts mogelijk is door middel van inzicht in arbeids- en gezinsvraagstukken. Het probleem blijkt dat van de ontplooiing te zijn, of beter van het gebrek daaraan. Want, zo meent de auteur, P. Thoenes, vrije tijd is behalve het passieve luieren toch ook het actieve 'vrij zijn tot'. Door de moderne arbeidsdeling kan de mens zich echter in zijn werk steeds minder ontplooiën. Dat geldt ook voor de huisvrouw, die door allerlei kant-en-klaar produkten steeds meer vrije tijd krijgt. En dat brengt Thoenes tot de hypothese, dat de

deze mensen helemaal niet aan. De oude bevolking gaat liever naar de voorstellingen van 't Olde Volk, die opvoeringen in dialect geeft. Mevrouw X. wilde daar ook wel eens heen, doch haar man betwijfelde of zij daar wel erg voldaan van terug zou komen.

Er is zelfs een zekere verdeeldheid met betrekking tot de zalen die men bezoekt; importmensen gaan naar de aula van het lyceum, de oude bevolking en de mensen uit de omgeving naar een wat kleinere en minder modern ingerichte zaal, waar men zich meer thuis voelt.

De familie X. heeft het meest contact met mede-importmensen. Zijn vrouw zit in de oudercommissie van de school waar het jongste kind op gaat. Als bijzonderheid vermelden ze, dat ze ook omgang hebben met een paar boerenfamilies uit de zanddorpen. Ze vinden het prettige mensen, waar je wel even aan moet wennen, maar 'als je er eenmaal bij ze inkomt, raak je er niet gauw meer uit en omgekeerd'. Toch zijn ze van mening, dat de omgang tussen autochtonen en importfamilies tot de uitzonderingen hoort. Met mensen uit het veen hebben ze helemaal geen contact en de heer X. is over hen ook veel minder te spreken. Terwijl hij de zandboeren als oerdegelijk en betrouwbaar schetst vindt hij de veenmensen veel labielier en zakelijk en financieel minder betrouwbaar.

aandacht voor vrijetijdsbesteding *'...kan samenhangen met een gegroeide behoefte om de gelegenheid te scheppen, zich in vrijheid te ontplooien'*.

Deze mixture van inzichten van Karl Mannheim en Erich Fromm sluit nog goed aan bij het cultuursociologische ideaal van persoonlijkheidsvorming, zoals dat ook in de kring van Banning speelde.¹² Dat geldt ook voor Thoenes' vermoeden dat het gemis aan ontplooiingsmogelijkheden in de sfeer van arbeid en gezin de persoonlijkheidsontwikkeling tegenwoordig zodanig fnuikt, dat men in de vrijetijdsbesteding niet verder komt dan het passief ondergaan van escapistisch vermaak.

Vervolgens klinkt een andere toon door. De cultuursociologische stelling van vermaaksvervlakking is veel onderschreven, maar nooit bewezen, zegt Thoenes. Er is nooit degelijk empirisch onderzoek naar gedaan. En dat gaat nu gebeuren. Wat de CBS-onderzoekers zich ten doel stellen, is een 'zakelijke beeldvorming' van de vrijetijdsbesteding zonder aandacht voor de samenhang met de beroeps- en gezinssituatie.

De algemene teneur van het CBS-onderzoek is geruststellend. In rapport nummer twee over *Avond- en weekbesteding* wordt de volgende conclusie getrokken: *'De Nederlanders zijn een huiselijk en arbeidzaam volk'*.

De bezorgdheid over de toename van losbandig en wild vermaak blijkt uit de lucht gegrepen. De Nederlander brengt zijn vrije tijd in *'uitgesproken gemoedsrust'* door. Er is geen sprake van dat op grote schaal sociale spanningen worden afgereageerd in een uitbundig ongearticuleerd ontspanningsleven. Integendeel, over het algemeen weet men zijn vrije

tijd met *'geapprecieerde ontspanning'* te vullen. Hoogstens zijn er kleine groepjes *'onaangepasten'* onder de *'recent van omgeving veranderden'* zoals de landarbeiders die onlangs in de fabriek zijn gaan werken. Maar dit is niet ernstig. Het is een tijdelijk probleem van aanpassing aan moderne omstandigheden: *'Zo er op vrije-tijdsbestedingsgebied dan al een problematiek van enig formaat is, dan zou dit toch een kwestie zijn van nog niet geslaagde adaptatie, een problematiek, die individueel en groepsgewijze veelal een aflopend karakter heeft.'*

Die voorbijgaande aard geldt volgens de CBS-onderzoekers in wezen ook voor het jeugdprobleem. De jeugd vormt duidelijk een aparte categorie met een eigen patroon van vrijetijdsbesteding, waarin het *'spelelement'* overheerst. Maar net als vroeger zal de jeugd de *'levensernst'* van de ouderen deelachtig worden: *'Het is overigens alleszins waarschijnlijk dat deze voor de jeugd typische stijl indirecte functies, van welke aard dan ook heeft als voorbereiding voor beroeps- en huwelijksleven.'*

Ook de klacht over het passief ondergaan van vermaak vindt in het CBS-onderzoek geen steun. In het overzicht van verenigingen in Nederland wordt geconstateerd dat er een *'actief verenigingsleven'* bestaat, dat zeker niet wijst op *'passieve consumptie'*. Tevens blijkt de helft van de bevolking zich gemiddeld vijf uur per week over te geven aan een liefhebberij, dat wil zeggen aan *'sterk gespecialiseerde en intensief bedreven vrije-tijdsbesteding'*.

Het niveau van de genoten cultuurproducten lijkt ook al niet tegen te vallen. De onderzoekers hebben zowel voor films als voor boeken een indeling in drie niveaus gemaakt: erkende topklasse, middenklasse en banale producten. Het Nederlandse volk blijkt voornamelijk films en boeken van het tweede niveau tot zich te nemen.

Duidt dit laatste niet toch op de opmars van de veelgemaakte en gevreesde *'nivellering'* en *'egalisatie'* van de cultuurbeleving? Zo mogen we dat volgens C.J. Lammers, auteur van deel acht uit de rapportenreeks, niet zien. Dat door de verstedelijking, de industrialisatie, de opkomst van massamedia en de groei van de welvaart en een zekere *'tendentie naar het gemiddelde'* optreedt, wil Lammers niet ontkennen. Maar het zal een nivellering naar boven worden, omdat door de toename van het opleidingspeil *'... een steeds toenemende verhoging van het vrije-tijdsbestedingsniveau van speciaal de lagere sociale groepen'* op zal treden. Van een culturele eenheidsworst hoeft evenmin sprake te zijn. Ver-

kleio

nummer 9/92
pagina's 6 en 7

schillen zullen er blijven, maar de culturele differentiatie wordt '...steeds minder een zaak van door de sociale rang gedicteerde groepsstijl en steeds meer een kwestie van individuele smaak'.

Lammers keert zich in dit rapport ook tegen het bestaande beeld, dat de lage sociale groepen aan banaal vermaak doen en de hoge aan verfijnde cultuur. Dat is hem veel te simpel.

Dat klinkt modern en die indruk wordt versterkt doordat Lammers in dit rapport over *Sociaal milieu en vrijetijdsbesteding* consequent begrippen als 'hogere' en 'lagere' sociale groepen, 'duur' en 'goedkoop' vermaak, 'moeilijke' en 'gemakkelijke' ontspanning tussen aanhalingstekens plaatst.

In het themanummer dat de *Sociologische Gids* in hetzelfde jaar aan vrijetijdsbesteding wijdt, is Lammers daar nog duidelijker over. De normering van cultuuruitingen heeft volgens hem geen wetenschappelijke basis. De modern sociologische benadering leidt tot het inzicht dat die normatieve oordelen sociaal bepaald zijn. Zo spreken intellectuelen bij de overname van hun stijl door de zogenaamde lagere strata van de bevolking graag van culturele verheffing. Het doordringen van volkse vermaken in de hogere kringen wordt al gauw tot massificering bestempeld.

Al die jeremiades over 'verval van stijlbesef', zegt Lammers, dienen echter sterk gerelativeerd te worden: het zijn vooral uitingen van 'standsbesef'.¹³

Kennelijk bestaat in deze tijd bij jongere sociologen als Lammers de neiging om afstand te nemen van de traditionele cultuursociologische opvattingen.

Deze zeer voorzichtig gevoerde 'richtingenstrijd' vormt een manifestatie van een debat over culturele modernisering, dat in de jaren 50 ook op ruimere schaal gevoerd is.

Het zou echter misleidend zijn om te stellen dat de modernen Nederlandse sociologen zich in de jaren 50 en bloc in de sociaal-culturele voorhoede bevonden. Men wist zich slechts zeer gedeeltelijk aan de traditionele cultuurnormen te onttrekken. Dat blijkt vooral als het over de zogenaamde hogere cultuuruitingen gaat. In het CBS-rapport over toneel- en muziekbeoefening wordt bijvoorbeeld de veelgeroemde en geruststellende huiselijkheid van de Nederlanders negatief beoordeeld. Deze duidt namelijk volgens de onderzoekers van dit rapport op culturele inertie: *'Kennelijk neemt een groot gedeelte van ons volk in het geheel niet deel aan het uitgaansleven, dat wil zeggen zij gaan noch naar een filmvoorstelling, noch naar concerten of toneeluitvoeringen'*.

ARBEIDERSGEZIN IN EEN GROTE STAD IN HET WESTEN DES LANDS

Een dikke slordige vrouw in een vuil mouw-schort loodst de bezoeker de uitgewoonde kamer binnen, onder de kreet: 'Hier is die meneer waar Kees 't over had. Pa, wees eens beleefd', en ze verdwijnt dan weer schielijk in de keuken.

Pa is niet beleefd en werkt door aan zijn correspondentie of hij niets gehoord heeft. Bij het raam hangen drie jongens in fauteuils waarvan de bekleding hier en daar kapot is en erbij neerhangt. Hun kousevoeten komen eendrachtig bij elkaar op het onderblad van een rooktafeltje. De knapen nemen de gast even nieuwsgierig op en gaan dan door met het goedaardig pesten van de papegaai, die ze uit zijn kooi gehaald hebben. Ze hebben daar dan ook wel hun aandacht voor nodig, want het beest geeft duchtig partij.

Slechts een enorme herdershond, die van onder de tafel opduikt, heeft belangstelling voor de bezoeker, die wat verloren in de chaos staat.

Via enkele prijzende opmerkingen over de papegaai die niet wenst te spreken als er gasten zijn, komt het gesprek met de jongens tot stand, zo nu en dan grommend van commentaar voorzien door een stug doorschrijvende pa.

De drie zoons zijn worstmaker van beroep en ze werken bij dezelfde baas. De oudste (22 jaar) doet dit werk al drie jaar en hij vindt het een mooi vak. De jongste zoon (16 jaar) werkt er pas twee dagen zodat hij nog geen oordeel heeft. Daarvoor was hij 2,5 jaar loopjongen bij een kruidenier.

Met de middelste zoon (21 jaar) is het anders. Hij is eigenlijk banketbakker, maar omdat hij drie jaar geleden zo gauw geen baas kon vinden, is hij ook maar worstmaker geworden. Hij heeft een hekel aan het werk: 'het klinkt misschien opschepperig, maar ik houdt er niet van om met dooie dieren om te gaan'. Hij heeft vrij ver gevorderde emigratieplannen voor Nieuw-Zeeland. Hij spaart in een ijzeren kistje, dat in de kast staat. Ook heeft hij al drie jaar Engelse les. Eens per week tracht hij deze kennis door te geven aan zijn ouders en zijn broers. Hij gaat namelijk als voortrekker. Als hij slaagt zal hij de overtocht van de andere gezinsleden voorbereiden.

De vader rijdt met een auto door verschillende provincies van Nederland om affiches en reclamebiljetten op te plakken. Hij is daarvoor 's avonds en 's nachts vaak van huis. Als hij thuis is, is hij alleenheerser over de ra-

dio; hij wenst alleen populaire en opera-muziek te horen. Moeder en zoons zijn verzot op hoorspelen en de zoons bovendien nog op jazz.

Als pa thuis is leest hij de krant, verklaart hij plechtig, maar de zoons roepen: 'je zit erachter te maffen'. En hij is zo goed niet of hij moet dat toegeven. Maar volgens hem is dat de schuld van zijn vermoeiende werk en van zijn vrouw en jongens die niets beter weten te doen dan de hele avond lezen.

De drie jongens lezen ieder 5 à 6 boeken per week, terwijl moeder het niet verder brengt dan 2 à 3 per week. De winkelsbibliotheek heeft een goede klant aan hen, want ieder heeft zijn eigen genre. Moeder leest boerenromans, de oudste zoon historische romans, liefst uit de Franse geschiedenis en levensbeschrijvingen; de middelste zoon heeft een voorkeur voor Tarzanboeken, terwijl de jongste zich bedwelmt aan vechtbouken.

Vader leest helemaal niet, zodat hij thuis maar weinig aanspraak heeft, omdat hij toch van niemand antwoord krijgt. De oudste zoon zegt: 'dat pa maar niet begrijpen kan, dat je niets meer hoort, omdat je je helemaal inleeft in de geschiedenis en je één voelt met de held'. Dat is pas het ware lezen van een mooi boek.

De zaterdagavond en de zondagmiddag brengen de jongens steevast door in de bioscoop. Ook in de keuze van de films heeft ieder zijn eigen voorkeur, zodat ze meestal afzonderlijk en zonder vrienden gaan. De oudste zoon ziet graag showfilms, de middelste historische en 'fantastische' films, maar beslist geen Tarzan-films, de jongste Wild-West-films.

Op zondagavond wordt er gekeurd. Een meisje hebben ze geen van drieën, want, zegt de oudste zoon, wij zijn wat verlegen met meisjes.

De ouders gaan zelden uit, een enkele keer naar de Snip en Snaprevue.

Zo blijkt hun leven zich af te spelen volgens een vast stramien van lezen, kaarten en bioscoopbezoek, waarbinnen ieder zijn eigen smaakvariaties heeft.

Hoewel de gesprekken op een schreeuwelijke ruzietoon gevoerd worden, is er toch een sfeer van vertrouwdheid en onderlinge verbondenheid. Een uitzondering maakt de a.s. emigrant, die rustig en goed beredeneerd spreekt, naar wie ook de ouders luisteren en die een onmiskenbaar overwicht heeft.

GEOEFENDE ARBEIDERS VAN EEN GROOT MACHINAAL BEDRIJF

Het is een pienter stel bij elkaar. Ze voelen snel aan waar het heen moet en stellen intelligente vragen over de achtergronden van het onderzoek.

Mede door het ploegenstelsel zijn ze naar verhouding veel thuis. Ze zijn vrijwel allemaal geregelde radiobeluisteraars, kennen veel programma's en hebben een uitgesproken oordeel. Algemene wrevel wekt het dat ze, om zes uur uit de dagploeg thuiskomend, sprekers op de radio vinden. Ook de kerkdiensten op zondagochtend vinden geen genade in hun ogen. Hun muziekbelangstelling is gevarieerd. Een enkele jazz-liefhebber, een koorenthousiast en een groter aantal bewonderaars van goede opera's en van het lichte klassieke genre (Von Suppé).

Ze vinden allemaal de radio veel belangrijker dan de krant. Toch lezen ze allen hun dagblad vrij uitvoerig. ... Daarnaast lezen ze echter weinig, vrijwel geen boeken. De ouderen lezen wel de Donald Duck van de kinderen. Ze besteden trouwens een belangrijk deel van hun vrije tijd met hen. ...

Uit een oogpunt van sociale cultuurspreiding is ook het niveau van het wel geconsumeerde cultuurgoed onbevredigend. Waar de behandelde CBS-rapporten over bioscoopbezoek en leesgedrag tevreden lijken met de constatering, dat de Nederlanders in meerderheid het middenniveau tot zich nemen, daar toont de sociologe H.M. in 't Veld-Langeveld zich kritisch. De meerderheid van de Nederlandse bevolking 'nipt' slechts aan de echte cultuur, zij stelt zich tevreden met 'pseudo-cultuur', met 'kitsch'. De indruk dat het met de cultuurspreiding goed gaat, omdat het 'algemene ontwikkelingsniveau' toeneemt, is misleidend, meent In 't Veld-Langeveld, want die algemene ontwikkeling blijft steken op het niveau van pseudocultuur.

Al de lezingen in het bewierookte verband van de personeels-, jeugd-, vrouwen- en kerkelijke verenigingen leveren in haar ogen weinig cultureel rendement op. Het is '... opervlakkige versimpelde kennis, waarmee de geïnformeerde zich in geen enkel opzicht verrijkt'.¹⁴

Onthullend zijn in dit verband de vrije, impressionistische interviews in de CBS-rapporten. Ook in het deel dat Lammers voor zijn rekening heeft genomen, waarin hij zo omzichtig met de sociale begrippen 'hoog' en 'laag' omspringt, ligt de vooringenomenheid voor het opscheppen. De interviews, of beter situatieschetsen, van de sociale elite en van de middenstand zijn in neutrale, begripvolle terminologie gevat. Bij de beschrijvingen van werkersmilieus en hun cultuur wordt een andere toon aangeslagen. De beschrijving is vaak denigrerend ('moeder is slordig, pa onbeleefd'), of neerbuigend-welwillend ('een pienter stel jonge arbeiders').

Volksopvoeding als probleem

Kennelijk is het beeld van een oudere generatie sociologen met cultuurpessimistische beslommeringen, die afgelost wordt door een nieuwe generatie van frisse, jonge, onbevooroordeelde sociologen, te simpel. Want de vraag rijst of die moderne sociologen in de kwalificerende interviews hun ware aard laten zien. Of moeten ze toch primair beoordeeld worden op de ontideologiserende tenor van hun meer cijfermatige rapporten?

Waarschijnlijk dienen beide elementen in de meningsvorming over de vrijetijdsbesteding ernstig te worden genomen.

Die ambivalentie beperkt zich niet tot de sociologen. Zij vormt een illustratie van het

aloude dilemma van de volksopvoeding. Waar houden kwaliteitseisen op en begint de betutteling? Op welk moment gaat de totale vrijheid van recreatie over in culturele onverschilligheid? Zijn normen niet toch zinvol: wie mag ze stellen?

Die problemen van de jaren 50 dragen wij nog onverkort met ons mee.

Noten

1. J.C.H. Blom, 'Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in Herrijzend Nederland (1945-1950)', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 96 (1981), p.300-333.
2. J. Verheul, 'Om de ordening van de Nederlandse identiteit. Het Nationaal Instituut en de mislukte culturele doorbraak 1945-1946', in: E. Jonker, M. van Rossem red., *Geschiedenis en Cultuur* (Den Haag 1990) p.225-239, hier p. 234.
3. M.J. Langeveld e.a., *Rapport Maatschappelijke Verwildering der Jeugd* ('s-Gravenhage 1952).
4. M. Gastelaars, *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968* (Amsterdam 1985) p.95 e.v.
5. E. Jonker, *De sociologische verleiding. Sociologie, sociaal-democratie en de welvaartsstaat* (Groningen 1988) p.107-111 en p.120-128.
6. E.H. de Waal, 'Het probleem van de vrije tijd', in: *Mens en Maatschappij*, 24 (1949), p.275-303.
7. Een voorbeeld van die opvatting bij A.M. Kuylaars, *Het verband tussen werk en leven van de industriële arbeider* (Leiden 1951).
8. W. Banning, 'Sociale en geestelijke gevolgen der industrialisatie', in: *Sociologisch Bulletin* 4(1950), p.39-45.
9. Enkele bekende studies op dit terrein: H.P.M. Litjens, *Onmaatschappelijke gezinnen* (Assen 1953); J.L. Haverda, *Probleemgezinnen in de provincie Utrecht* (Utrecht 1960); A.J.M. van Tienen, *De andersmaatschappelijke* (Assen 1960).
10. J.H.N. Grandia, 'Enquete betreffende jonge ongeschoolde, mannelijke arbeidskrachten', in: *Mens en Maatschappij* 29 (1954), p.129-151., p. 149.
11. Centraal Bureau voor de Statistiek, *Vrijetijdsbesteding in Nederland. Winter 1955/56* (Zeist 1957-1959).
Deel 1: Methodologische inleiding, 1957.
Deel 2: Avond- en weekendbesteding, 1957.
Deel 3: Bioscoopbezoek, 1957.
Deel 4: Leesgewoonten, 1957.
Deel 5: Verenigingsleven, 1957.
Deel 6: Bezoek aan toneel- en muziekuitvoeringen, muziekbeoefening, 1958.
Deel 7: Het beoefenen van liefhebberijen, 1958.
Deel 8: Sociaal milieu en vrijetijdsbesteding, 1959.
Deel 9: Kerkelijke gezindte en vrijetijdsbesteding, 1959.
Deel 10: Leeftijd en vrijetijdsbesteding, 1959.
12. K. Mannheim, *Man and society in an age of reconstruction* (New York z.j.); E. Fromm, *Fear of Freedom* (London 1942).
13. C.J. Lammers, 'De sociale differentiatie van de vrijetijdsbesteding' in: *Sociologische Gids* 6(1959), p.110-121, hier p.120-121.
14. H.M. in 't Veld-Langeveld, 'De sociale cultuurspreiding', in: A.N.J. den Hollander e.a. (red.), *Drift en Koers* (Assen 1961), p.181-207, hier p. 205.

kleio

Modern, politiek gefundeerd, antipapisme in Nederland

De paap uit de mouw?

Bert Wartena

'Gelukkig plaatste de Volkskrant een mooie foto van Goddijn. Meer nog dan de gesloten witte boord en het zwarte kloosterkleed, was het zijn gezicht, dat verpletterend melding deed van de boodschap: "ik ben katholiek".'

Aldus Henk Spaan in *Het Parool* van 24 februari 1979.

Voor het eerst sinds 1945 werden lichamelijke eigenschappen gekoppeld aan een innerlijke overtuiging, die toebehoorde aan een verachtelijk type mensen. Was het antipapisme dan niet overwonnen? Was het geen spookbeeld dat slechts aan vervlogen eeuwen deed denken; aan Onze-Lieve-Heer-op-Zolder; aan de aprilbeweging van 1853, desnoods aan de nacht van Kersten in 1925? Het kon toch niet waar zijn, dat na 1945, nee, zelfs na de jaren zestig er nog resten van deze houding in ons volk aanwezig waren?

Prof. dr. J.J. A. Goddijn (1990)

Bert Wartena is afgestudeerd op het onderwerp 'Antipapisme in Nederland na 1945'. Onder dezelfde titel zal begin 1993 een boekje van zijn hand verschijnen. Hij is leraar geschiedenis/staatsinrichting en maatschappijleer aan de SG Erasmus te Almelo.

Aan het einde van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig voltrok zich de ontakeling van de KVP. Het leek erop dat het zelfbewustzijn van grote delen van de rooms katholieke bevolkingsgroep zo was toegenomen, dat men geloof en politiek had ontkoppeld, vaak zelfs geloof en kerk. Secularisatie en ontkerkelijking, ontzuiling en het weggeven van het gezag van de kerkelijke hiërarchie leken een niet te stuiten beweging, die de KVP, en later wellicht, als het anticlericalisme ook in protestants Nederland zou door-

zetten, de ARP en de CHU zouden wegvagen.

De vorming van het CDA, zo leek het velen in links Nederland, was de laatste strohalm, waaraan de confessionelen zich vast klampten. Tevergeefs naar men hoopte.

Gelijktijdig met de afbraak van de confessionele politieke partijen zou er ruimte worden geschapen voor een grote linkse combinatie. De linksgezinden, die de confessionele partijen de rug toekeerden, zouden politiek onder-

dak kunnen vinden in een nieuwe partij, opgetrokken uit de Partij van de Arbeid, D'66 en de Politieke Partij Radikalen; als het ware een vernieuwing van de Doorbraakgedachte, zoals die vlak na de Tweede Wereldoorlog opgeld had gedaan, maar nu minder ideologisch gefundeerd en meer lonkend naar de macht.

In 1972 werd een nieuw programma gepresenteerd "Keerpunt 1972", dat als beginsalvo voor betere tijden voor links Nederland mocht gelden.

**Als U wilt dat
Den Uyl weer
minister-president
wordt,**

kiest U nu PvdA.

Tot veler verbazing bleek het CDA geen doodgeboren kindje, maar een groot succes. Tijdens het kabinet Den Uyl schoof de partij Dries van Agt als leider naar voren, die het in de media voortreffelijk deed. Het tempo waarin de confessionelen in de jaren zeventig kiezers verloren werd vertraagd om bij de eerste verkiezingen waarin het CDA als één lijst meedeed (1977) omgebogen te worden tot een bescheiden winst. De linkse concentratie mislukte, het CDA kwam wel tot stand en bleek in staat mensen aan zich te binden, een appel op jongeren te kunnen doen en anderen enthousiast te kunnen maken voor de politiek.

Voor leden van de PvdA stond daar tegenover dat het kabinet Den Uyl aanzetten gaf tot de verwezenlijking van veel sociaal-democratische idealen. Aanzetten, die ook bij de kiezers aansloegen, getuige de verkiezingen van 1977, die een monsterzege voor de socialisten te zien gaven. Het tweede kabinet Den Uyl kwam eraan, zo leek het hen.

Maar door drammerigheid, door overal het eigen gelijk te willen halen, door een pedante opstelling verloor de PvdA deze vrij unieke positie. Het CDA vormde samen met de VVD een regering. Links Nederland stond

Niet de grootse idealen van Den Uyl en Van Kemenade, maar de burgermanswijsheden van Van Agt en Wiegel.

Gevoelens van teleurstelling, van nauw bedwongen haat, richtten zich op het CDA. Hoe onbetrouwbaar waren de christenen, hoe handig ging men in die kringen met de macht om, was het niet zo, dat zij de dienst al sinds 1918 in dit land uitmaakten? En was de kern van dat christendom niet de rooms katholieke kerk?

Kazuïfels, processies en Mariabeelden

Op 18 februari 1979 zond de VPRO een documentaire uit onder de titel *'Godsdienst: R.K.; of hoe menigeen gelooft dat de paap toch altijd uit de mouw komt'*. De documentaire had de vorm van een collage, dat wil zeggen, dat allerlei beelden, meestal door middel van overvloeiers, in elkaar overgingen. Hierdoor werd de suggestie gewekt, dat die beelden ook bij elkaar hoorden. De stemmen die het commentaar verzorgden waren van Jan Blokker en van Netty Rosenfeld.

Politiek op de TV in 1977: v.l.n.r. Netty Roosenveld, Jaap van Meekren, Jan Terlouw, Joop de Uyl en Dries van Agt.

met lege handen. Geen linkse concentratie, geen verkleining van inkomensverschillen, geen regelende overheid, geen nadruk op de werkgelegenheid, de contouren van de midde school in de mist verdwenen, laat staan dat de verbeelding aan de macht zou komen. Wel een confessioneel machtsblok.

Het belangrijkste interview werd afgenomen door Joop van Tijn. Door de verbindende shots stond de film vol met kazuïfels, processies, misdienaren, oude kloosterkerken, vrome plattelanders, Mariabeelden en alles wat het rijke roomse leven vijftig jaar eerder nog meer te bieden had.

kleio

nummer 9/92
pagina's 10 en 11

Opname gemaakt tijdens het Pastoraal Concilie in Noordwijkerhout in 1970; vatbaar voor verschillende uitleg.

Daarmee is de VPRO geen leugenachtigheid te verwijten, maar er werd een erg eenzijdige kijk op de RK Kerk gepresenteerd. Bovendien werd in de documentaire zeer veel aandacht geschonken aan het vermeende machtsstreven van de kerk van Rome; een machtsstreven, dat volgens de makers in ons land vooral vorm gekregen had in de emancipatie van de rooms-katholieke bevolkingsgroep.

De documentaire begon met een vraaggesprek van Joop van Tijn met Piet Steenkamp, de grondlegger van het CDA. Het gesprek concentreerde zich aanvankelijk op de zin van de bekering van Afrikaanse inboorlingen tot het rooms katholicisme. Steenkamp antwoordde dat het geloof mensen kon bevrijden van allerlei angsten. Het geloof betekende dat het niet afgelopen was met de dood. 'Als ik geen gelovig christen was, zou ik nooit voorzitter van het CDA kunnen zijn. Nu heb ik uitzicht op een ontmoeting met God.' Het vraaggesprek ging over in beelden van een processie: vaandels met teksten als 'God verheft de geringen', uniformen, trommen en

kerkklokken. Zo werden de woorden van Steenkamp in verband gebracht met sommige folkloristische uitingen van publieke godsdienstigheid.

In het historisch overzicht van de documentaire werd zorgvuldig een vijandbeeld van de RK Kerk en de katholieke gelovigen opgebouwd. De venijnigste beelden betroffen de bezetting. De Quay kwam in beeld met een toespraak waarin hij opriep in Duitsland te gaan werken. Dezelfde man, die aan de wieg stond van de Nederlandsche Unie, werd in 1944, in het bevrijde Zuiden, minister. Nog steeds zwoer hij bij het corporatisme.

In hoeverre is hier sprake van antipapisme? Op zichzelf zijn de feiten juist weergegeven. In moreel opzicht is er op de handelwijze van De Quay, en op de rugdekking, die hem door de officiële kerk is gegeven van alles aan te merken. Het zou toch uiterst merkwaardig zijn de VPRO te verwijten bepaalde feiten uit de oorlogstijd nog eens te belichten. De ongenueanceerde benadering van de VPRO-televisiemakers deed echter geen recht aan de situatie. Wie zo de nadruk legt

op de houding van De Quay en met geen woord rept over de houding van kardinaal De Jong liegt, om met Carmiggelt te spreken, zijn eigen waarheid. De makers van de VPRO-documentaire hadden kennelijk de behoefte katholieke voormannen aan de schandpaal te nagelen.

De documentaire eindigde met een nieuw interview met Steenkamp, weer afgenomen door Van Tijn. De machtsposities van katholieken waren onderwerp van gesprek. Als uit-smijter had Van Tijn een aantal vragen aan Steenkamp over de houding van het CDA toen Allende het veld moest ruimen voor Pinochet. Er bleek uit dat het CDA niet ongelukkig was geweest met de moord op Allende.

Suggestie: het CDA heeft liever een fascistoid dictatuur dan een democratisch gekozen links regime.

Neo-antipapisme

Na de uitzending ontstond er een publieke discussie rondom het thema van de onbetrouwbaarheid en de machtsbelustheid van christenen, in het bijzonder rooms katholieke christenen.

In de *Haagse Post* van 10 maart 1979 haalde W.L. Brugsma uit naar de katholieken. Het zou volgens hem ongehoord zijn, dat 'mensen op grond van het feit, dat zij onbetrouwbaar zijn, kronkelig redeneren, wollige taal spreken, ex-fascisten helpen, er een dubbele moraal op nahouden' niet minister-president, minister van Financiën, voorzitter van de Raad van Bestuur van de AMRO-bank of fractieleider van het CDA of secretaris-generaal van de NAVO kunnen worden.'

Het gedeelte, dat tussen dubbele aanhalingstekens is geplaatst is een citaat, dat Brugsma uit een artikel van Goddijn over antipapisme heeft geleend. Verder in zijn artikel komt Brugsma nog eens terug op de onbetrouwbaarheid van de rooms-katholieken, nee, van alle christenen: 'Waarom houdt iedereen stijf zijn mond wanneer die andere poot van de multireligioneel van het CDA, die christelijke jongemannen-vereniging van Udink, Biesheuvel, Boersma en Hannie van Leeuwen, de Ogem, met goed gespeelde sociale bewogenheid drie jaar lang de Nederlandse regering verneukt en vervolgens het bestaan van een paar duizend arbeiders bij Nederhorst op de tocht zet?'

Bij Brugsma zien we het antipapisme verschuiven naar een anti-christelijke houding en waarschijnlijk naar een anti-religieuze houding. Hij trok uit een bijzonder geval van sociaal-economische smeerpijperij (OGEM, Nederhorst) een wel heel algemene conclusie. Bovendien bracht hij de kwalijke gang van zaken bij het Ogem-concern in verband met de godsdienstige opvattingen van enkele hoofdrolspelers. Irritatie ten opzichte van christenen, die een loopje hadden genomen met de eigen morele en godsdienstige waarden werden aan alle christenen verweten.

Jan Blokker mengde zich in de discussie met een azijnzuur stukje in de *Volkskrant*, waaruit zijn irritatie over progressieve katholieken als professor Goddijn bleek, die zich door de VPRO-documentaire wederom ingedeeld voelden bij een vorm van catholicisme, dat zij nu juist overwonnen hadden.

Blokker begon met te vertellen wat selectieve perceptie is: *'In de brugklas van de sociologen-MAVO leren ze al wat selectieve perceptie is.'* Hij betoogde vervolgens dat Goddijn in zijn verzet tegen de VPRO-documentaire het slachtoffer was van selectieve perceptie. *'Wat zouden we toch moeten beginnen als de socioloog er niet was om ons zulke dingen duidelijk te maken? Dan waren we overgeleverd aan Walter Goddijn die de afgelopen dagen in gestrekte draf alle katholieke, semi-katholieke, crypto-katholieke en neo-katholieke media is afgeweest om voor het virus van het antipapisme te waarschuwen.'*

Blokker eindigde zijn stukje tegen Goddijn aldus: *'Wat zegt U? Is hij socioloog? Hoezo dan? Godsdienstsocioloog? Oh. Nou, daar heb je dan zeker de brugklas niet voor nodig.'*

Hebben we hier te maken met onbekommerd antipapisme of is het veeleer gericht tegen de persoon van professor Goddijn en heeft het minder de bedoeling om een vijandig beeld van de rooms-katholieke kerk te schetsen.

Het zal duidelijk zijn, dat al te snelle conclusies niet getrokken kunnen worden.

Verschil tussen katholiek en katholiek

Dat niet iedereen in de rooms katholieke kerk even sterk onder de indruk was van het veronderstelde antipapisme in de VPRO-documentaire bewees *De Bazuin*, die er in twee artikelen op inging.

De Bazuin was de spreekbuis voor veel progressieve katholieken. Cor de Groot

waarschuwde ervoor om alle kritiek op de rooms katholieke kerk antipapistisch te noemen. *'Want in wezen berust dit antipapisme op teleurstelling, op het niet kunnen begrijpen waarom mensen niet voortdurend in het openbaar te koop lopen met hun godsdienstige overtuiging, met hun daarop gebaseerde principes en programma's, maar intussen doorgaan deze te verdoezelen.'*

Even verder in hetzelfde artikel heette het: *'Voorzover antipapisme in uitspraken van mensen als Gerrit Komrij voortleeft dient het als een historische curiositeit (mogelijk zelfs als een toeristische attractie) in stand te worden gehouden tezamen met de molentjes, de klompen en de bollenvelden.'*

De houding van anticlericale rooms katholieken werd goed verwoord door Dolf Coppes in hetzelfde nummer van *De Bazuin*. Hij wilde het woord antipapisme voor de VPRO-documentaire niet gebruiken. Wel antipaapheid en anti-Rome. Hij geloofde niet dat deze gevoelens in de zeventiger jaren erger waren geworden *'en zo ja, wat dan nog'*.

Terug naar Henk Spaan

Ongenuanceerd antipapisme kwam uit de pen van Henk Spaan. Twee stukjes van hem verschenen over deze materie in *Het Parool*. *'... Pater Goddijn dus. Het huwelijk met onze lieve heer bevredigde pater Goddijn kennelijk niet, zodat hij een baantje ging zoeken en godsdienstsocioloog werd.'*

Cornelis Verhoeven had in de discussie gezegd, dat de aanvallen op rooms katholieken begonnen te lijken op de hetze tegen de joden. Henk Spaan repliceerde dat het nu maar viel te hopen, dat *'de joden solidairder zouden zijn met de katholieken, dan Rome destijds met hen. (...) Is het werkelijk waar dat er een nieuwe golf van antipapisme de kop opsteekt? Of zou het zo zijn dat de Roomse kerk, na zich een tijdje koest te hebben gehouden, zich weer even reactionair begint te manifesteren als voorheen?'*

Uit het tweede stukje van Henk Spaan: *'Brandpunt heb ik gemist, maar gelukkig plaatste de Volkskrant een mooie foto van Goddijn. Meer nog dan de gesloten witte boord en het zwarte kloosterkleed was het zijn gezicht, dat verpletterend melding deed van de boodschap: "Ik ben katholiek."*

Spaan wilde niets weten van een pluriforme rooms katholieke kerk. Hij kende geen onderscheid tussen katholieken, die in gehoorzaamheid aan de paus en de bisschoppen leefden en zich daar nooit kritisch over uitlie-

Beatmis in de jaren 70.

ten, en katholieken, die zich zelf verantwoordelijk wisten en die het doen en laten van menige paus als ondemocratisch betitelden.

Goddijn verwoordt zijn mening als volgt: *'Een ding is mij wel duidelijk geworden, dit programma is geboren uit een irritatie die een veel bredere en diepere voedingsbodem heeft. Een bepaalde groep publicisten houdt een klimaat in stand, dat soms trekken heeft van een soort neo-antipapisme en in andere gevallen domweg tegen de regeringsmacht van het CDA is gericht.'*

Guus van Hemert constateerde in het protestants christelijke dagblad *Trouw* bij de VPRO-televisiemakers een lui soort vijandigheid, een onwil om het beeld van de tegenstander te veranderen.

Zowel Goddijn als Van Hemert wezen op de pluriformiteit van de rooms katholieke gemeenschap, waarin vele (vooruitstrevende) rooms katholieken jarenlang verdacht waren

gemaakt door de eigen hiërarchie en zich innerlijk toch verbonden bleven voelen met de katholieke gemeenschap van gelovigen. Het beeld van die gelovigen was in de documentaire niet terug te vinden. Waarom, zo vroeg Van Hemert zich af, noemden de samenstellers wel de brief van Pius XI van 1937 tegen het communisme (...) en waarom lieten zij weg dat diezelfde paus vijf dagen eerder zijn *Mit brennender Sorge* tegen de nazi's had geschreven.

In een protestantse krant een verdediging tegen een aanval op de rooms katholieken. Is er beter bewijs denkbaar dat het antipapisme geen centrale rol meer speelde in de calvinistische geleerden?

Goddijn brak een lans voor moderne katholieken. *'Zij voeren immers een worsteling, waar anderen best meer begrip voor zouden mogen hebben.'*

Spaan daarover: *'Nee! Katholiek is katholiek.'*

Een trap

De vraag begint zich op te dringen waarom er juist in 1979 een eruptie van antipapisme heeft plaats gevonden. Dit artikel is uitgegaan van de hypothese dat teleurstelling over het standhouden van de confessionele politiek en gelijktijdig het in rook opgaan van de mogelijkheid van een brede progressieve partij en het niet doorgaan van het tweede kabinet Den Uyl de uitbarsting van latent antipapisme heeft bewerkstelligd. De feiten, die deze hypothese aannemelijk moeten maken liggen in de samenstelling van de groep, die het antipapisme beoefende. De televisiemakers van de VPRO, columnisten van *Het Parool*, *NRC/Handelsblad*, *De Volkskrant*, *Het Vrije Volk* en *De Haagse Post*. Zowel de VPRO-documentaire als de antipapistische artikelen hadden de behoefte om het CDA te treffen.

De faculteit der godgeleerdheid van de universiteit van Groningen organiseerde van 12 tot en met 16 maart 1979 een themaweek rond het onderwerp 'Herlevend Antipapisme', waarbij de documentaire 'Godsdienst: R.K.' als uitgangspunt diende.

Tot grote verwarring van de theologiestudenten, die antipapisme als een anti-religieus gevoel zullen hebben verstaan, antwoordde de belangrijkste gast van de themaweek, Netty Rosenfeld, op de eerste de beste vraag wat voor bedoeling zij nu eigenlijk met de documentaire had gehad: *'Ik wilde het CDA een trap geven. Als dat was gelukt, had ik het toch wel erg leuk gevonden.'*

Politiek antipapisme dus.

Ook bij Brugsma ontwaren we dezelfde anti-CDA tendens.

Natuurlijk wisten deze mensen ook, dat het CDA geen exclusieve katholieke partij was en dat meer dan de helft van de rooms katholieken in ons land de voorkeur aan andere partijen gaf. Niettemin werd het CDA onbekommerd geïdentificeerd met een verwrongen en eenzijdig beeld van 'de' katholieke en 'de' katholieke kerk.

Want achter en onder de anti-katholieke gedachten ging een dieper liggend gevoel schuil, waarin woede en teleurstelling over het eigen falen samenging met de latente achterdocht die velen uit hun jeugd hadden meegekregen jegens de rooms katholieke kerk en de politiek van rooms katholieken. Soms jegens godsdienst en zijn politieke neerslag in het algemeen.

Het Nationaal Vakbondsmuseum

Ruud Slotboom

Op 1 mei 1991 werd in Amsterdam het Nationaal Vakbondsmuseum geopend. Het is gevestigd in het voormalige gebouw van de diamantbewerkerbond, vlakbij dierentuin Artis. In eerste instantie richtte het museum zich op de regio Amsterdam, maar sinds kort hoopt men bezoekers uit het hele land te trekken. Voor Kleio een reden om langs te gaan en te bekijken welke mogelijkheden het jonge museum biedt.

Nationaal Vakbondsmuseum
Henri Polaklaan 9
1018 CP Amsterdam
020-6241166

Openingstijden:

Voor schoolbezoek:

di t/m vr 09.00 - 17.00

Overig:

di t/m vr 11.00 - 17.00

zo 13.00 - 17.00

Bereikbaarheid:

**Vanaf Amsterdam CS met tram 9,
halte Plantage Kerklaan**

Toegangsprijzen:

Leerlingen: f 1,50

Rondleiding(max. 25 personen): f 25,00

Vragenboekje 'Kijktocht': f 1,00

Docentenhandleiding: f 2,50

**(Schoolbezoek minimaal twee weken
van tevoren aanmelden)**

Een betere lokatie dan het voormalige gebouw van de Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond, de ANDB, is nauwelijks te bedenken voor een vakbondsmuseum. Het pand vormt zelfs een van de belangrijkste bezienswaardigheden. De geschiedenis van het gebouw gaat terug naar het einde

van de vorige eeuw, toen de Amsterdammer Henri Polak, gediplomeerd briljantsnijder, aan het hoofd stond van de rijkste en machtigste bond van het land.

De Burcht van Berlage

De ANDB was de eerste bond die zich 'modern' organiseerde: een centrale leiding, stevige discipline van de leden en professionele bestuurders. Polak wilde dat dit tot uiting kwam in een eigen gebouw, een soort bastion van de diamantbewerker. Tegelijkertijd hechtte hij veel waarde aan de kunst. De vakbondsleider zag het als zijn taak *'de schoonheidszin bij zijn vakgenooten op te wekken'*.

kleio

nummer 9/92
pagina's 14 en 15

De ANDB kocht een stuk grond vlakbij Artis. Polak besprak de mogelijkheden met architect Hendrik Petrus Berlage, socialist en aanhanger van de zogenoemde Gemeenschapskunst, sobere Art Nouveau-kunst voor het hele volk. De architect was op dat moment druk bezig met het bouwen van de Beurs, maar wilde de hem geboden kans niet laten ontgaan. Voor het eerst werd het immers mogelijk een waar socialistisch gebouw te creëren.

Na aanvankelijke tegenwerking van de gemeente kon in 1899 met de bouw begonnen worden. Op 1 augustus 1900 werd het pand officieel geopend. Dit gebeurde overigens zonder veel feestelijkheden omdat de Boerenoorlog in Zuid-Afrika, waar de meeste diamanten vandaan kwamen, de bedrijfstak in een crisis had gestort.

Polak stelde met tevredenheid vast dat het gebouw geworden was wat hij ervan had verwacht. Net als de diamantbewerkerbond was het *'forsch en onwankelbaar van buiten'*, terwijl binnen *'zachte schoonheid'* overheerste.

De buitenkant, massief en sober, leek op een vesting, compleet met een toren en een trap die deed denken aan een ophaalbrug. Al snel spraken de leden dan ook van de 'Burcht van Berlage', tegenover dat andere massale bouwwerk van de architect, de Beurs.

'Het ideale huis'

Zodra de diamantbewerker het gebouw binnenliepen, kwamen zij terecht in het meest indrukwekkende gedeelte, het trappenhuis. Het licht viel van boven door glas naar binnen, wat gecombineerd met de gele en witte bakstenen van de zijmuren een overweldigend frisse indruk maakte. De verschillende balkons waren gevormd door ronde bogen, beïnvloed door de Italiaanse kunst.

De symboliek is duidelijk: de arbeiders keken vanuit hun zware bestaan omhoog naar het licht, naar het socialistische einddoel. Het gebouw moest voor de arbeiders *'het ideale huis'* zijn, *'dat de arbeiders herbergt in een omgeving van schoonheid, die zij in de kapitalistische maatschappij in hun eigen woningen moeten ontberen'*, aldus Polak.

De bondsraadzaal

Op de begane grond bevond zich de bondsraadzaal. Richard Roland Holst, eveneens vertegenwoordiger van de Gemeenschapskunst, werd gevraagd de wandschilderingen te maken. De thema's en de stijl sloten aan

Ontwerp voor de
schildering door
Richard Roland
Holst in de
bondsraadzaal.

bij het rotsvaste geloof in de toekomstige socialistische staat. Roland Holst beeldde onder meer een trotse en onomkoopbare arbeider uit, die met de handen in de zakken fier in de toekomst keek.

Helaas is tegenwoordig niets meer van deze tekeningen te zien. Enkele jaren na de voltooiing in 1907 verbleekten zij en bladderden zelfs af. Het gebouw lag in moerassig gebied, waardoor er veel vocht in de muren kwam. Daar waren geen voorzorgsmaatregelen tegen genomen. Roland Holst maakte nieuwe schilderingen, die uiteindelijk pas begin 1937 klaar waren. De verschillen met de eerste tekeningen waren groot: er was niets meer te zien van het revolutionaire optimisme. Integendeel, de toekomst had plaats gemaakt voor menselijke waarden als moed, liefde en

hoop, terwijl de arbeider zich staande moest houden in een woelige zee.

De bondsraadzaal werd het toneel van belangrijke gebeurtenissen. Het was niet alleen de vergaderzaal van de ANDB, maar ook de plek waar de bijeenkomsten van het comité voor de algemene werkstaking in 1903 plaatsvonden. In 1905 werd in de zaal het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV) opgericht.

De bestuurskamer

De rest van het gebouw bestond uit kantoorruimtes, vergaderzalen, een bondsdrukkerij, een bibliotheek en een bestuurskamer. In ok-

tober 1911, bij de invoering van de 8-urige werkdag, besloten de jonge leden tot een inzameling om de bestuurskamer op de eerste verdieping in te richten. Berlage zorgde voor de ontwerpen van de betimmering, de meubels en de lampen, terwijl Roland Holst zich weer over de schilderijen ontfermde. Ditmaal beeldde hij de strijd om de 8-urige werkdag uit met drie tekeningen: acht uur slapen, acht uur werken en acht uur vrije tijd.

Het museum

Nadat de diamantbewerdersbond in 1958 werd opgeheven, bood het pand onderdak aan de Metaalbewerdersbond en later aan de Industriebond FNV. In 1991 werd het omgebouwd tot een museum. Het is bedoeld als een ondersteunend instituut voor de Nederlandse vakbeweging (FNV, CNV en MHP) en 'wil de maatschappelijke en culturele betekenis van de Nederlandse vakbeweging in verleden, heden en toekomst zichtbaar maken'.

De exposities bevinden zich in enkele voormalige kantoorruimtes.

Het museum bestaat - naast het gebouw zelf - uit twee delen: een semi-permanente tentoonstelling en wisselende tentoonstellingen. Over de wisselende tentoonstellingen valt weinig te zeggen. Ze duren drie à vier maanden en er bestaat geen educatief materiaal voor. De komende tentoonstellingen gaan over de internationale vakbeweging (oktober tot december), de spoorwegstaking van 1903 (januari-mei) en over politiek tekenaar Funke Küpper (juni tot september).

De semi-permanente tentoonstelling gaat op dit moment over Henri Polak en de ANDB. Zij zal tot eind 1993 duren en daarna vervangen worden door een expositie over arbeidstijden (tot mei 1996).

De tentoonstelling over Polak beslaat twee middelgrote zalen, waarin aan de hand van foto's, kranten en tekeningen een beeld wordt gegeven van Polak en de opkomst, de bloei en het verval van de diamantbewerdersbond. Verder zijn er een paar vaandels (onder meer van de vereniging van 'Roosjes-slijpers') en vitrines met gereedschap van de diamantbewerders.

De geïnteresseerde kijker komt leuke details tegen. Zo liggen er kleine Zonnegloren-speldjes en Zonnegloren-zeep, onderdeel van de collectes voor het sanatorium Zonnestraal dat bij Hilversum werd gebouwd.

Verder is er een video (circa vijf minuten) met daarop de viering van het 25-jarig bestaan van de bond in 1919, die een goed

sfeerbeeld geeft. Het is een grappig filmpje waarin de leden elkaar verdringen om in beeld te komen en onophoudelijk hun hoeden de lucht in gooien. De collectebus wordt nadrukkelijk voor de camera gebracht, terwijl tevergeefs geprobeerd wordt een van de oprichters van de bond, Jan van Zutphen - een grote stevige kerel met een volle baard - op de schouders te hijsen.

Leuk zijn verder ook de Ansichtkaarten, die in 1911 uit dank voor het eerste weekje vakantie naar de bond werden gestuurd: *'De vakantiewerk is ons zoo goed bevallen, dat we hopen, dat deze t' volgende jaar twee weken duren zal. Drie diamantbewerders(ster)',* zo luidt de tekst van een kaart uit het Duitse Rijk gericht aan *'onzen leider Polak'*. Het zijn mooie voorbeelden van de saamhorigheid die de bond hoog in het vaandel had staan. Het was niet zomaar een bond die voor het loon en andere werknemersbelangen opkwam, maar ook streed voor een waardig bestaan buiten de werktijden, voor de slachtoffers van ziektes als tuberculose en tegen de armoede.

Overigens wie niet meedeed werd openlijk veroordeeld. In een manifest uit 1895 klagen enkele werklieden twee met naam en toenaam genoemde collega's aan, die hun geld *'verdobbelen in de schafstklok met de dobbelstenen'*, maar de afdracht weigeren voor de weerstandskas.

Matig educatief materiaal

Jammer is dat het museum weinig doet met deze details, die zo treffend het beeld van de bond oproepen. Het enige educatieve boekje dat beschikbaar is ('De Kijktocht'), komt niet verder dan de geeikte vragen, die aan de hand van tekstbordjes beantwoord kunnen worden. Dat valt overigens niet altijd mee, omdat een deel van de bordjes bijna onleesbaar klein is afgedrukt.

Veel variatie in het soort vragen is er niet. De leerlingen komen met de vragenlijst wel in het gehele museum, inclusief de bondsraadzaal en de bestuurskamer.

Het boekje wordt afgesloten met enkele algemene vragen die thuis of in de klas beantwoord kunnen worden ("Wat zijn de twee grootste vakcentrales", "Ken je iemand die lid is van een vakbond?"). Er zijn geen speciale activiteiten voor scholen en er is geen onderwijshoek. De presentatie van de voorwerpen op de expositie is weinig verrassend en maakt een statische indruk. Er wordt niet of nauwelijks gebruik gemaakt van audio-visuele middelen en het blijft voor de bezoeker bij passief kijken.

Aantrekkelijker lijkt het dan ook om gebruik te maken van de mogelijkheid van een rondleiding (voor f25,-). Deze duurt ongeveer een uur. Het voordeel hiervan is dat de leerlingen gewezen worden op de bijzondere eigenschappen van het gebouw en met anekdotes een beeld krijgen van de diamantbewerkerbond.

Het is mogelijk om met de educatieve dienst af te spreken dat op bepaalde facetten die in de klas zijn besproken, meer nadruk wordt gelegd.

Het is überhaupt niet onverstandig een bezoek grondig in de klas voor te bereiden, want in het museum ontbreekt volledig de basisinformatie over de geschiedenis van de Nederlandse vakbonden. Hiermee zijn we ook bij het belangrijkste kritiekpunt beland. Wat het museum mist is een permanente expositie waarin wordt ingegaan op de historie van het NVV, het CNV en de FNV. Natuurlijk is het voor een beginnend museum moeilijk om een evenwichtige collectie te presen-

De expositieruimte.

FNV-LESMATERIAAL

Ter voorbereiding of ter afsluiting van een bezoek aan het vakbondsmuseum is het wellicht een idee om gebruik te maken van een speciale educatieve uitgave van de FNV. De vakcentrale heeft drie boekjes van elk circa 40 bladzijden uitgegeven onder de titel *Lessen over de vakbeweging*. Een van de deeltjes heeft de economie als uitgangspunt, een tweede de maatschappijleer, terwijl deel 3 over de geschiedenis gaat. Dit laatste boekje bespreekt met name het ontstaan van de vakbeweging eind vorige eeuw. In vier hoofdstukken wordt met behulp van bronnenmateriaal, foto's en algemene informatie een beeld geschetst van de beginjaren van de bonden. Daarbij komen zowel de praktische leefomstandigheden als de theoretische denkbeelden aan de orde. De verschillende onderdelen worden afgesloten met enkele opdrachten.

Het is jammer dat niet elk hoofdstuk goed uit de verf komt. Het boekje maakt daarvoor een onevenwichtige indruk. Het verhaal over de leefomstandigheden van de arbeiders is leuk en voorzien van sprekende illustraties en interessant bronnenmateriaal. De leerlingen krijgen een goed beeld van de inkomsten en de uitgaven van arbeidersgezinnen en van de

kinderarbeid. Verder is er een kort maar overzichtelijk hoofdstuk over de algemene geschiedenis van de vakbonden, vanaf het begin van het Algemene Nederlandse Werklieden Verbond tot de huidige vakcentrales.

Veel minder geslaagd is het hoofdstuk over de theoretische aspecten. Het gedeelte waarin Marx tegenover een tekst uit de *Rerum Novarum* wordt gezet, werkt niet echt verhelderend. Daarna volgt een onduidelijk geschreven krantartikel, dat ingaat op een toespraak van CDA-fractievoorzitter Brinkman over 'de nieuwe actualiteit in christelijk sociaal denken'. De samenstellers hadden dit beter achterwege kunnen laten. Het is een warrig verhaal, vol met politieke termen waarvoor leerlingen geen touw aan vast te knopen is. Wat te denken van '*radicale individualisering van de sociale zekerheid*' en '*het basisstelsel van solidariteit*'. De reactie van Jan Blokker op de toespraak veronderstelt zoveel kennis van de politieke nuances, dat het stukje voor veel leerlingen te hoog gegrepen is.

Lessenserie over de vakbeweging
FNV Amsterdam afdeling Voorlichting en Promotie, 1992
Prijs 3,50 per deeltje

teren, waarbij bovendien niet vergeten moet worden dat de geldkraan niet wijd open staat. Maar met name vanuit het perspectief van een schoolexcursie is het een groot gemis dat het vakbondsmuseum zo weinig informatie geeft over de ontwikkelingen van de nationale en internationale vakbeweging.

Kortom

Het vakbondsmuseum komt over een als een klein gezellig museum. Met name voor mensen die zich zeer nauw betrokken voelen bij vakbonden, is het een 'herkenbaar' museum. Wat betreft schoolexcursies is het jammer dat er veel te weinig algemene informatie over de historie van de vakbonden is. De expositie over de diamantbewerker is niet onaardig, maar schiet zeer tekort om een overzichtelijk beeld te geven. Te vrezen valt dat de volgende semi-permanente tentoonstelling hier weinig verandering in zal brengen.

Deze tekortkomingen worden deels gecompenseerd door het feit dat het museum gevestigd is in een indrukwekkend historisch pand, dat zeker de moeite waard is om te bezichtigen. Bovendien is enig krediet op zijn plaats, omdat het museum nog niet zo lang bestaat.

Idee - misschien ...

Het Joods-Palestijns Conflict (1882-1947)

Ondanks allerlei aanstormende vernieuwingen van het geschiedenisonderwijs in het Voortgezet Onderwijs (het nieuwe examen en de basisvorming), blijft een aantal onderwerpen met name uit de Nieuwste Tijd verplichte kost. Genoemd kunnen worden de (de)kolonisatie, de wereldoorlogen, de Koude Oorlog, het Midden-Oosten, de economische crisis en zo zijn er meer.

Binnen de redactie van KLEIO ontstond het idee om met uitgebreide 'Idee-tjes-Misschien' bestaande uit bronnenmateriaal bij deze onderwerpen aan te sluiten. Daarbij geven we beslist geen compleet overzicht van alle belangrijke documenten over een onderwerp. Het materiaal is puur bedoeld als aanvulling op de normale lesstof. We hebben ook niet de bedoeling de belangrijkste documenten ter zake te leveren.

We hebben onszelf wel als doel gesteld documenten en bronnen te leveren die minder bekend zijn (niet in alle schoolboeken terug te vinden zijn). Bovendien willen we materiaal aandragen dat een bijdrage kan leveren aan een discussie over het onderwerp in de klas; de bronnen /documenten moeten -kortom- het onderwijs verlevendigen. Het materiaal wordt gepresenteerd met een paar vragen en/of opdrachten. Het is mogelijk de documenten onafhankelijk van elkaar te gebruiken. In een inleidend stukje wordt informatie over de schrijver gegeven, en er staat heel in het kort iets over de historische context.

We willen proberen een aantal keren per jaar een dergelijke didactica te laten verschijnen. De gebruikers van het materiaal zouden ons een grote dienst bewijzen door de redactie te tippen met interessante bronnen en documenten.

Dit materiaal veronderstelt een flinke voorbereiding, de leerling moet of een behoorlijke kennis bezitten of middelen ter beschikking krijgen om 't een en ander op te zoeken. Met andere woorden: het lijkt ons met name geschikt voor de bovenbouw Havo/Vwo.

Bart Engbers en Wim Rongen

DE BRONNEN KOMEN UIT:

- *The Israel-Arab reader*, Walter Laquer en Barry Rubin (eds.), Pelikan Books 1984.
- *The letters of T.E. Lawrence*, selected and edited by Malcolm Brown, Oxford University Press 1991.

De documenten zijn vertaald door Tineke Bogaerts en Bart Engbers.

DE FOTO'S IN HET KATERN ZIJN AFKOMSTIG UIT:

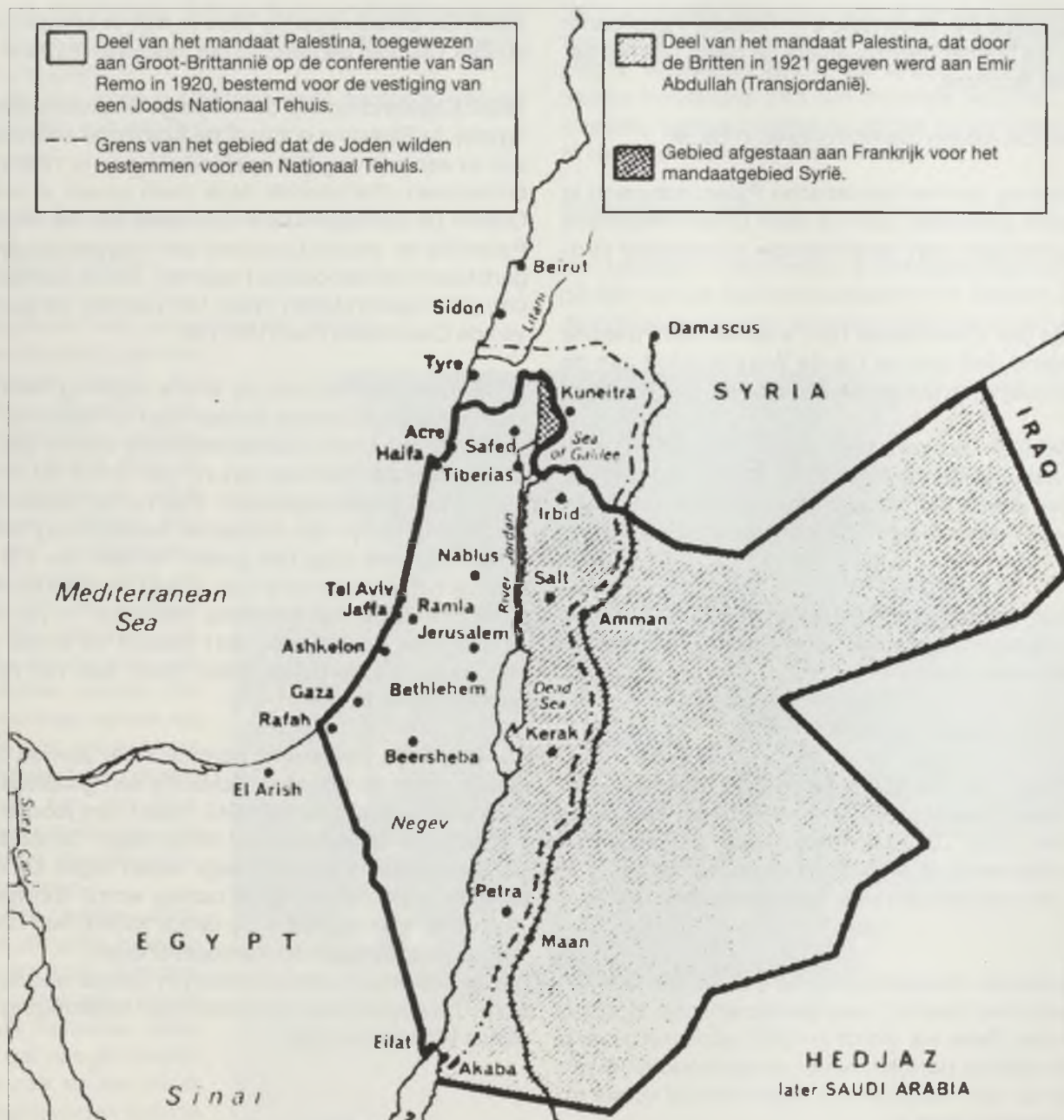
- Louis Vaczek, Gail Buckland, *Travellers in Ancient Lands. A portrait of the Middle East, 1839-1919*, Boston 1981. (blz. 3, 5, 7)
- Jeruzalem. Time/Life stedenserie 1976. (blz. 14, 15)
- Oscar van Alphen, *Palestijnen, Palestina!*, Den Haag 1982. (blz. 10, 12, 16)

kleio

nummer 9/92
pagina's 18 en 19

Het Joods-Palestijns Conflict (1882-1947)

— Mandaat Palestina

1. Het BILU-manifest (1882)

2. Negib Azouri: Programma van de Liga van het Arabisch Vaderland (1905)

3. De Verklaring van Bazel (1897)

4. De Balfour-verklaring (1917)

5. Brief van T.E. Lawrence aan G.J. Kidston (1919)

6. Het Mandaatsverdrag (1923)

7. De 'Churchill White Paper' (1922)

8. Brief van Ramsay MacDonald aan Dr. Chaim Weizmann (1931)

9. Verslag van het gesprek van Hitler met de Groot Moefti van Jeruzalem (1941)

Chronologisch overzicht van gebeurtenissen 1882 - 1945

1882. De arts Leo Pinsker uit Odessa stelt onder invloed van progroms in Rusland (1881/82) de vorming voor van een vaderland voor de joden.

1896. In zijn boek *Der Judenstat* legt Theodor Herzl onder invloed van de Franse Dreyfus-affaire de basis van het georganiseerde zionisme.

1897. Eerste Zionistisch Wereldcongres in Bazel.

1907. Oprichting van het zionistische Palestinabureau in Jaffa, mogelijk geworden door de door Chaim Weizmann bewerkte vereniging van verschillende zionistische stromingen.

1914. Turkije (het Ottomaanse Rijk, waartoe ook Palestina behoort) neemt deel aan de Eerste Wereldoorlog aan de zijde van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije.

1917. Engeland veroverd met steun van anti-Turkse Arabische nationalistes Palestina. De Britse minister van buitenlandse zaken Balfour schrijft Lord Rothschild een 'verklaring van sympathie met de joodse zionistische aspiraties'.

1920. Bij het Verdrag van San Remo ziet Turkije af van Palestina. Engeland vervangt het militaire bestuur over Palestina door een civiel.

1921. Arabische opstand in Jaffa.

1922. De Raad van de Volkenbond wijst Engeland het mandaat over Palestina toe. Het wordt van kracht op 29 september 1923. Op 10 augustus wordt de Palestijnse grondwet uitgevaardigd, welke het verzet oproept van de Arabieren, die verkiezingen voor een wetgevend lichaam boycotten.

1928. Het zevende Arabische congres eist 'na tien jaar van absoluut koloniaal bestuur' een democratische regering voor Palestina. Deze eis wordt in 1935 opnieuw gesteld door alle Arabische partijen, nadat de aankondiging van de vorming van een wetgevend lichaam ditmaal vooral op zionistisch verzet is gestuit.

1929. Op het Zionistisch Congres in Zurich wordt het Jewish Agency opgericht. Tezelfdertijd breken in Jeruzalem, Hebron en Safad Arabische onlusten uit.

1930. De Britse regering stelt in mei in een Witboek een politiek vast van begrenzing der joodse immigratie.

1936. Engeland erkent de volledige onafhankelijkheid van Egypte. In Palestina ontlaadt de Arabische ontevredenheid zich in een omvangrijke opstand die pas in 1939 geheel is onderdrukt. Gedurende deze jaren groeit in het Nabije Oosten de sympathie voor de positie van de Arabieren in Palestina en steunt Engeland afwisselend de Arabische partizanen en de joodse Haganah. Beide partijen wijzen compromisvoorstellen zoals het (eerste) verdelingsplan van de Commissie Peel (1937) af.

1939. Een Witboek van de Britse regering verwerpt het idee van een soevereine joodse staat in Palestina.

Aan Palestina wordt onafhankelijkheid binnen tien jaar beloofd. Over een periode van vijf jaar wordt de immigratie van 75.000 joden toegestaan. Daarna zal joodse immigratie afhankelijk zijn van Arabische toestemming (het joodse bevolkingsdeel mag niet groter worden van 1/3 van het Arabische). De aankoop van grond door joden wordt in sommige delen van Palestina verboden. In zijn Mansion House-rede van 29 mei 1941 belooft de Britse minister van buitenlandse zaken Eden steun aan het Arabische eenheidsstreven.

1940 - 1945. De Jewish Agency staat aan de zijde der Geallieerden en bouwt in Palestina een geallieerd verzorgingscentrum op. Vanaf 1942 maakt een joodse vrijwilligersbrigade deel uit van het Britse leger. De joodse terroristenorganisatie echter pleegt verzet tegen de Witboek-politiek, welke in en na de oorlog wordt voortgezet. De Arabieren en met name de Groot Moefti van Jeruzalem neigen naar de zijde der Asmogendheden.

Na de beëindiging van de oorlog in Europa eist de zionistische beweging een onmiddellijke beëindiging van de Britse Witboek-politiek.

Cijfers vande Joodse
immigratie t/m mei
1948.

Periode	Geschat aantal immigranten	Joodse bevolking aan het eind ieder jaar	immigranten per 1000 inw.
1882—1903 (1e aliyah)	20.000—30.000	1882 : 24.000 1900 : 50.000	
1904—1914 (2e aliyah)	35.000—40.000	1914 : 85.000	1919: 32
1919—1923 (3e aliyah)	35.000	1922 : 83.800	1922: 104
1924—1931 (4e aliyah)	82.000	1925 : 122.000 1931 : 174.600	1925: 285 1931: 24
1932—1938 (5e aliyah)	217.000	1935 : 355.200	1935: 206
1939—1945 (2e Wereldoorlog)	92.000	1940 : 467.500	1940: 23
1945—mei 1948	61.000	1945 : 563.800 15.5.1948: 649.800	1945: 28

1. Het BILU-manifest (1882)

*In het begin van de jaren tachtig van de negentiende eeuw le-
den de Russische joden opnieuw onder pogroms. Een groep
jonge joden uit de buurt van Charkov sloot zich aan in een
genootschap onder de naam BILU.*

*BILU zijn de beginletters van een tekst uit de bijbel van de
profeet Jesaja (jes. 2,5). Deze tekst luidt: 'Huis van Jakob,
komt laat ons gaan...'*

*In 1882 gaf deze groep in Constantinopel, hoofdstad van het
Ottomaanse rijk, een manifest uit.*

Aan onze broeders en zusters in ballingschap!

Als ik mijzelf niet help, wie zal mij dan helpen...?

Bijna tweeduizend jaar zijn
voorbijgegaan sinds het
rampzalige ogenblik dat
onze roemruchte Tempel
na een heroïsche strijd in
vlammen opging en onze
koningen en leiders hun
kroon en ordetekenen
moesten inruilen voor de
ketenen van de balling-
schap. Wij verloren ons
land, de woonplaats van
onze geliefde vorsten. En
in ballingschap namen wij
van alles wat onze glorie
had uitgemaakt slechts een
vonk mee van het vuur
waardoor onze Tempel, het
huis van de Allerhoogste,
was verzwolgen.

Maar deze kleine vonk
hield ons in leven toen de
torens van onze vijanden
tot stof vergingen en hij
werd een hemelse vlam,
die licht gaf aan de helden
van ons volk en hen hielp
de verschrikkingen van de
dodendans en de martelin-
gen van de auto-da-fe's te
doorstaan. En weer gloeit deze vonk en hij zal ons als een
ware zuil van vuur vooruitgaan op de weg naar Zion terwijl
een duistere wolk ons zal achtervolgen, de wolk van on-
derdrukking, die ons dreigt uit te roeien.

Slaapt gij mijn volk?

Wat is er tot 1882 door u gedaan?

Gij sliep en droomde de valse droom van Assimilatie.

Nu zijt gij, God zij dank, ontwaakt uit uw lui gesluimer.
De pogroms hebben u wakker geschud uit de toverslaap.

Uw ogen zijn geopend, zodat gij nu ziet hoe vals uw hoop
is. Kunt gij de smaad en spottendheid van uw vijanden zwij-
gend aanhoren? ... Waar is uw vroegere trots, de oude
geest?

Bedenk, dat gij eens een natie was met een wijze gods-
dienst, met eigen rechters, eigen wetten en een heilige
Tempel, waarvan nog een muur rest als stille getuige van
het roemruchte verleden; dat uw zonen woonden in palei-
zen en torens en uw steden bloeiden en schitterden van
pracht, terwijl uw vijanden als beesten leefden in de mod-
derige moerassen van hun donkere wouden. Terwijl uw
kinderen gekleed waren in purper en fijn linnen, droegen
zij de ruwe vacht van wolf en beer.

Schaamt gij u niet?

Een bestaan in het Westen is onmogelijk geworden voor u,
de ster van de toekomst straalt in het Oosten. Diep door-
drongen van dit alles en geïnspireerd door de ware woor-

Russische pelgrims aan de oever van de Jordaan
(foto G.R. Lees, 1891)

den onze grote leermeester Hillel: 'Als ik mijzelf niet help,
wie zal mij dan helpen?' stellen wij voor het volgende ge-
nootschap op te richten:

1. Het genootschap zal BILU heten, overeenkomstig de
woorden 'Huis van Jacob, kom, laat ons gaan...'.
Het zal verdeeld worden in plaatselijke afdelingen in
overeenstemming met het aantal leden.
2. Het genootschap zal gevestigd zijn in Jeruzalem.

3. Schenkingen en bijdragen zullen onbeperkt gedaan kunnen worden.

Wij willen:

1. Een tehuis in ons land. Het werd ons destijds gegeven door de Almachtige God; het is van ons, zo staat in de geschiedenis geschreven.
2. De Sultan zelf smeken om een eigen staat, en, als dat niet bereikt kan worden, vragen, dat wij het land in ieder geval mogen bezitten als een staat in een grotere staat; dat het binnenlands bestuur in onze eigen handen mag zijn, dat wij burgerrechten en politieke rechten in ons land mogen hebben en dat het land slechts in buitenlandse aangelegenheden functioneert als deel van het Turkse Rijk bij wijze van hulp aan onze broeder Ismael in tijd van nood.

Wij hopen dat de belangen van onze roemruchte natie een nationaal gevoel zullen opwekken bij rijke en machtige mensen en dat iedereen, rijk of arm, zijn beste krachten zal geven voor de heilige zaak.

Gegroet, broeders en zusters!

Hoort Israel, De Heer is onze God, de Heer alleen, en ons land Zion is onze enige hoop.
God zij met ons!

De pioniers van BILU

Vragen

1. Naar welke gebeurtenis verwijst de zin: "Bijna twee duizend jaar zijn voorbijgegaan....."?
2. Wat zijn auto-da-fe's?
3. a. Waarom spreekt men van een "droom van assimilatie"?
- b. Door welke gebeurtenis(sen) zijn de joden wakker geschud uit hun droom?
4. Welke muur wordt bedoeld in de zin: "...een heilige Tempel, waarvan nog een muur rest als stille getuige van het roemruchte verleden"?
5. Hoe ziet BILU - in twee zinnen samengevat - de joodse geschiedenis?
6. a. Wat wil BILU?
- b. Waarop baseert de organisatie haar wensen?
- c. Waarom richt men zich tot de Sultan?
- d. Waarom kun je een dergelijk verzoek redelijk naief noemen?
7. Wie worden er bedoeld met "broeders en zuster in ballingschap"?

2. Negib Azouri: Programma van de Liga van het Arabisch Vaderland (1905)

N. Azouri gaf voor de Eerste Wereldoorlog de L'Indépendance Arabe uit. De krant verscheen in Parijs. Door de Japanse overwinning op Rusland in 1905 was in heel Azië het verlangen naar onafhankelijkheid groter geworden, ook in de Arabische wereld.

Het volgende document is een fragment uit "Réveil de la Nation Arabe dans l'Asie Turque..." uit 1905. Het artikel wordt beschouwd als de eerste openlijke eis aan het Ottomaanse Rijk om de Arabische landen af te staan.

... Het programma van de Liga is uiterst liberaal.

De Liga wil voor alles de wereldlijke en geestelijke macht scheiden, in het belang van de Islam en van het Arabische volk, en een Arabisch Rijk stichten dat zich zal uitstrekken van de Tigris en de Euphraat tot de landengte van Suez en van de Middellandse zee tot de Perzische Golf.

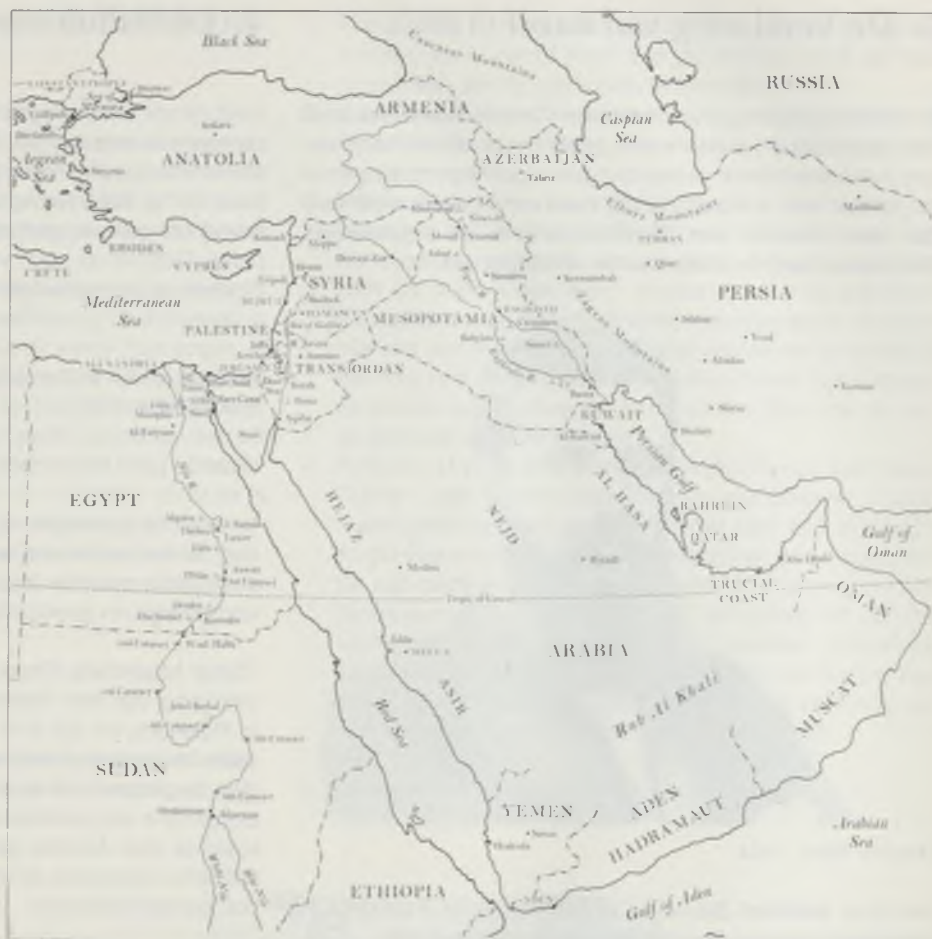
De regeringsvorm zal een constitutioneel sultanaat zijn, gebaseerd op vrijheid van godsdienst en gelijke rechten voor alle burgers. Het Arabisch Rijk zal de belangen van Europa respecteren, met name alle concessies en voorrechten die tot nu toe door de Turken zijn verleend. Het zal ook de autonomie van Libanon respecteren alsmede de onafhankelijkheid van de vorstendommen Jemen, Nejd en Irak.

De Liga zal de troon van het Arabisch Rijk aanbieden aan die vorst uit het huis van de Khedive van Egypte, die openlijk verklaard een voorstander van een groot Arabisch Rijk te zijn en die al zijn middelen en energie wil gebruiken om dit doel te bereiken.

De Liga verwierpt het idee om Egypte en het Arabische Rijk te verenigen onder dezelfde vorst, omdat de Egyptenaren niet behoren tot het Arabisch ras; zij stammen af van de Afrikaanse Berbers en de taal die zij spraken voor zij zich bekeerden tot de Islam lijkt absoluut niet op het Arabisch. Bovendien bestaat er tussen Egypte en het Arabische Rijk een natuurlijke grens die gerespecteerd moet worden om te voorkomen dat er in de nieuwe staat elementen geïntroduceerd zullen worden die kunnen leiden tot onenigheid en het uiteenvallen ervan. Tenslotte zijn de oude Arabische kaliefen er nooit in geslaagd gedurende een wat langer tijdsbestek twee landen tegelijkertijd te besturen....

Vragen

1. Het liberalisme heeft als centraal uitgangspunt rechten en vrijheden van het individu. Toon met twee voorbeelden aan dat 't programma van de Liga inderdaad liberaal is.
2. Er zijn in het programma ook elementen aan te wijzen die duiden op een conservatieve visie. Geef hiervan een voorbeeld.
3. Geef op 't kaartje aan van waar tot waar 't Arabisch Rijk zich moest uitstrekken.
4. Geef aan waarom de schrijver Egypte niet in 't Arabisch Rijk wil opnemen. Geef drie redenen.

Het Midden Oosten ± 1900.

Koning Abdul Aziz Ibn Saeed (± 1880-1953), die een Arabisch Rijk stichtte. Hij was een woestijnvorst, die geleidelijk door verovering, diplomatie en huwelijkspolitiek zijn rijk opbouwde. Hier is hij gefotografeerd (met witte hoofdbedekking) met enkele zonen en broers.
(foto W.H.I. Shakespear, 1911)

3. De Verklaring van Bazel (1897)

In 1886 verscheen van de hand van Theodor Herzl het boek 'Der Judenstaat'. Hierin wordt gepleit voor de stichting van een publiekrechtelijk gewaarborgde eigen woonplaats voor het joodse volk in Palestina. Dit boek vond zoveel weerklank dat Herzl besloot een Zionistencongres te organiseren. Dit congres nam de onderstaande verklaring aan.

Theodor Herzl, 1904.

Het doel van het Zionisme is een tehuis in Palestina te scheppen voor het Joodse volk op juridische basis.

Het Congres overweegt de volgende middelen te gebruiken om dit doel te bereiken:

1. Het, binnen redelijke grenzen, bevorderen van kolonisatie van Palestina door Joodse boeren en arbeiders.
2. Het organiseren van alle Joden in de wereld door middel van passende regionale en internationale instellingen die niet in strijd zijn met de wetten van de diverse landen, zodat zij zich één gaan voelen.
3. Het bevorderen en versterken van een Joods nationaal gevoel.
4. Het zetten van voorbereidende stappen om, waar dat noodzakelijk is, te komen tot toestemming van de overheid om de Zionistische doelen te bereiken.

Vragen

1. Het Zionisme past in het in de negentiende eeuw overal voorkomend nationalisme. Toon dat met behulp van deze verklaring aan.
2. Was het Zionisme volgens deze verklaring uit op een eigen joodse staat? Verklaar je antwoord.
3. Waarom vond de Zionistische beweging aanvankelijk weinig steun bij joodse socialistische groeperingen in Europa?

4. De Balfour-verklaring (1917)

Gedurende de oorlogsjaren raakte de Britse politiek langzaamaan vertrouwd met het idee van een vestiging van een joods tehuis in Palestina. Na een discussie in het Engelse kabinet en na raadpleging van joodse leiders, werd het Britse standpunt bekend gemaakt door Arthur James Lord Balfour (1848-1930) in de vorm van een brief geadresseerd aan Lord Rothschild, voorzitter van de Zionistische Wereldfederatie.

Ministerie van Buitenlandse Zaken,
2 november 1917

Waarde Lord Rothschild,

Ik heb het genoegen U, namens Zijner Majesteits Regering, in kennis te stellen van de volgende verklaring van sympathie met de Joodse Zionistische aspiraties, die is voorgelegd en goedgekeurd door het Kabinet.

'Zijner Majesteits Regering staat welwillend tegenover de vestiging van een Nationaal Tehuis voor het Joodse volk in Palestina en zal zich inspannen de vervulling van deze zaak te vergemakkelijken, waarbij duidelijk dient te worden begrepen dat er niets gedaan mag worden dat de burgerlijke en godsdienstige rechten van in Palestina bestaande niet-Joodse gemeenschappen, of de rechten en politieke status die Joden in welk ander land ook genieten zou kunnen schaden.'

Ik zal U dankbaar zijn indien U deze verklaring ter kennis zou willen brengen van de Zionistische Federatie.

Oprecht de Uwe,
Arthur James Balfour

Vragen

1. Uit welke woorden van deze brief is af te leiden dat de Britse regering steun geeft aan de vestiging van een joods tehuis in Palestina?
2. Hoe wordt in deze tekst geformuleerd dat ook de belangen van de Arabieren gerespecteerd moeten worden?
3. Palestina maakte deel uit van het Turkse Rijk. Hoe kon Balfour het dan beloven aan de Zionisten?
4. Welke motieven kun je geven voor deze verklaring?
5. Geef je oordeel over deze verklaring.

5. Brief T.E. Lawrence aan G.J. Kidston (1919)

Thomas Edward Lawrence (1888-1935), beter bekend als Lawrence of Arabia, was een Brits archeoloog, militair en schrijver. Hij leerde Arabisch en werkte van 1912 tot 1914 als archeoloog in Egypte. Daar legde hij de basis voor zijn kennis van het Midden-Oosten.

In 1914 werd hij stafkapitein bij de Britse geheime dienst in Egypte. Hij steunde in de Eerste Wereldoorlog de Arabieren in hun opstand tegen de Turken en coördineerde hun acties, in samenwerking met Feisal, de zoon van Sjarif Hoesein van Mekka. In oktober 1918 veroverde hij met Feisal Damaskus. Op de vredesconferentie van 1919 maakte Lawrence deel uit van de Arabische delegatie.

De onderstaande brief is gedateerd 14 november 1919 en is gericht aan G.J. Kidston, een Brits ambtenaar van het ministerie van Buitenlandse Zaken, afdeling Midden-Oosten. Kidston had Lawrence gevraagd naar zijn motieven gedurende de oorlog.

Beste Kidston,

Je vroeg me vandaag "waarom", en ik zal je precies vertellen wat mijn motieven waren in de Arabische zaak, in volgorde van belangrijkheid:

1. Persoonlijk. Ik hield heel erg van één Arabier in het bijzonder, en ik dacht hem met de vrijheid voor de Arabieren een aardig cadeautje te bezorgen:
2. Vaderlandslievend. Ik wilde de oorlog helpen winnen en Arabië hielp de verliezen van Allenby bij duizenden terug te dringen.
3. Intellectuele nieuwsgierigheid. Ik wilde voelen wat het betekent om de belangrijkste inspiratiebron van een nationale beweging te zijn, en enige miljoenen mensen zich te laten uiten door middel van mijn persoon. En, typisch voor zo'n halfbakken dichter als ik, ik hecht niet erg aan materiële zaken. Het gevoel en de geest lijken me veel belangrijker en idealen, zoals bijvoorbeeld de prikkel om Damascus te bereiken, lijken me de enige drijfveer om iets te doen.
4. Ambitie. U weet hoe het wereldrijkconcept van Lionel Curtis¹ - een Commonwealth van vrije volkeren - algemeen geaccepteerd is. Ik wilde het idee ook buiten de Anglo-Saksische wereld verspreiden en een nieuwe natie van denkende volkeren vormen met een groot enthousiasme voor onze vrijheid, die graag lid van het wereldrijk wordt. Er is naar mijn oordeel uiteindelijk geen andere weg voor Egypte en India, en hiertoe had ik graag een bijdrage geleverd door de vorming van een Arabisch Dominion² binnen het wereldrijk.

Ik denk niet dat er nog andere redenen zijn.

De Arabische commissie bij de Vredesconferentie van Versailles on 1919 pleitte voor zelfstandigheid van het voormalig Turkse gedeelte van het Midden-oosten. Midden Emir Feisal, rechts achter hem T.E. Lawrence.
(foto: Signal Corps USA, 1919)

Laten we eens kijken hoe de zaak er voorstond toen we Damascus hadden ingenomen:

Motief 1. was enkele weken tevoren gestorven; mijn cadeautje had geen zin meer en mijn toekomstig handelen in dit verband zonder betekenis;

Motief 2. Dit werd bereikt, want Turkije was verslagen en daarmee ook de andere Centralen (één verslagen, al verslagen).

Motief 3. Dit was vooral romantisch, en een eenmalige belevens. Op weg naar Damascus de geestdrift van de plattelandsbevolking, en in de stad een honderdduizend koppig publiek dat mijn naam schreeuwde. Te veel succes doodt hoop.

Motief 4. Deze stond nog open, maar was niet sterk genoeg om mij te laten blijven. Ik vroeg Allenby toestemming te mogen vertrekken, en toen hij me deze gaf, kwam ik rechtstreeks naar huis. Het zijn de laatste overblijfselen van mijn zwakste drijfveer die me doen opkomen voor Feisal in Parijs en elders, en me af en toe uw kamer in jagen om de spot te drijven over wat gedaan zou moeten worden.

Als u wilt dat ik weer voor u aan het werk ga, moet u motief 2 en 3 opnieuw inhoud voor me geven. En omdat u geen God bent, ligt motief 1 buiten uw mogelijkheden.

Ik denk niet dat ik wie dan ook onheus bejegend heb door de Arabische zaak te pushen, ofschoon ik me in Arabische dienst heb gesteld.....

1. Lionel Curtis - ambtenaar van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Londen

2. Dominion - een autonoom gebied binnen het Britse Rijk

Vragen

1. In de inleiding wordt gesproken van een vredesconferentie van 1919. Zoek op welke conferentie hier bedoeld wordt en wat er geregeld werd.
2. De schrijver geeft vier motieven voor zijn betrokkenheid bij de Arabische zaak. Geef deze in het kort in eigen woorden weer.
Lawrence noemt zijn motieven in volgorde van belangrijkheid. Geef jouw commentaar op die rangorde.
3. Lawrence is een voorstander van een "Commonwealth" van vrije volkeren.
Wat wil Lawrence met zijn Commonwealth?
Hoe zouden de Britten daarover gedacht hebben?
Licht je antwoord toe.
Hoe zouden de mensen in de Britse koloniën daarover gedacht hebben?
4. Lawrence vindt dat hij voor een goede zaak heeft gevochten. Hoe zou jij die goede zaak omschrijven en hoe verhoudt zich deze met de Britse buitenlandse politiek?

6. Het Mandaatsverdrag (1922)

In 1922 besloot de Raad van de Volkenbond het mandaat over Palestina op te dragen aan Groot-Brittannië. De eisen waaraan de mandataris moest voldoen werden nauwkeurig omschreven. Dit verdrag werd op 29 september 1923 van kracht.

De Raad van de Volkenbond

Aangezien de voornaamste geallieerde mogendheden zijn overeengekomen, ter uitvoering van de bepalingen van artikel 22 van het Volkenbondstatuut, het bestuur over het gebied Palestina, dat vroeger toebehoorde aan het Turkse Rijk, toe te vertrouwen aan een mandataris, door bovengenoemde machten uitgekozen, binnen de door hen vastgelegde grenzen; en

Aangezien de voornaamste geallieerde mogendheden ook overeen zijn gekomen dat de mandataris verantwoordelijk dient te zijn voor de uitvoering van de verklaring, die oorspronkelijk op 2 november 1917 door Zijner Majesteits Regering is uitgegeven en aanvaard is door bovengenoemde mogendheden, een verklaring ten gunste van de stichting van een nationaal tehuis voor het Joodse volk in Palestina, waarbij duidelijk begrepen moet zijn dat niets dient te worden ondernomen wat de burgerlijke en godsdienstige rechten van de bestaande niet-Joodse gemeenschappen in Palestina of de rechten en politieke status genoten door Joden in enig ander land zou kunnen schaden; en

Aangezien de voornaamste geallieerde mogendheden Zijne Britse Majesteit hebben uitgezocht als mandataris voor Palestina: ...

Worden de bepalingen van het genoemde mandaat als volgt vastgesteld:

Artikel 2: De mandataris zal ervoor verantwoordelijk worden gesteld dat het land onder zulke politieke, administratieve en economische voorwaarden wordt geplaatst die de vestiging van het Joods nationaal tehuis, zoals in de preambule is vastgelegd, en de ontwikkeling van instellingen voor zelfbestuur alsook de bescherming van de burgerlijke en godsdienstige rechten van alle inwoners van Palestina, zonder onderscheid verzekeren.

Artikel 3: De mandataris zal, zoveel als de omstandigheden dit toe laten, plaatselijk zelfbestuur bevorderen.

Artikel 4: Een aangewezen Joodse vertegenwoordiging (Jewish Agency) zal erkend worden als officieel lichaam met het doel, met het bestuur samen te werken en het te adviseren in economische, sociale en andere aangelegenheden die betrekking hebben op de vestiging van het Joods nationaal tehuis en op de belangen van het joodse volk in Palestina en, altijd de controle van het bestuur voorbehouden, om aan de ontwikkeling van het land deel te nemen en het te helpen. De Zionistische Organisatie zal

als een dergelijke vertegenwoordiging erkend worden, zolang deze organisatie en samenstelling ervan in de ogen van de mandataris geschikt zijn.

Artikel 6: Het bestuur over Palestina zal de Joodse immigratie vergemakkelijken onder passende voorwaarden, onder de verzekering dat de rechten en de plaats van andere sectoren van de bevolking niet geschaad worden ...

Artikel 15: De mandataris zal erop toezien dat volledige gewetensvrijheid en de vrije uitoefening van alle vormen van aanbidding, alleen onderworpen aan de handhaving van de openbare orde en moraal, voor een ieder is verzekerd. Geen discriminatie, in welke vorm dan ook, zal tussen de inwoners van Palestina gemaakt worden op grond van ras, godsdienst of taal ...

7. De "Churchill White Paper" (1922)

In 1922 kwam de Britse regering met de eerste mandaatregeling ten aanzien van Palestina. Deze regeling kreeg de naam: Churchill White Paper", genoemd naar de verantwoordelijke minister Winston Churchill. Hij was van 1921 tot eind 1922 minister van Koloniën.

Omdat het verzet in de Arabische wereld tegen het Zionisme en de eenzijdige interpretatie van de Balfourverklaring groeide, probeerde Churchill de Arabische gemoederen wat te bedaren door een nadere uitleg van de implicaties van de Britse buitenlandse politiek.

Verklaring afgelegd door Mr. Churchill in juni 1922 met betrekking tot de Britse politiek in Palestina

De minister van Koloniën heeft de bestaande politieke situatie in Palestina opnieuw in overweging genomen in een oprecht verlangen te komen tot een regeling voor een aantal belangrijke problemen die gerezen zijn en leiden tot gevoelens van onzekerheid en onrust onder bepaalde delen van de bevolking. Na overleg met de Hoge Commissaris van Palestina is de volgende verklaring opgesteld. Hierin worden de essentiële onderdelen van de correspondentie samengevat die reeds gewisseld was tussen de minister en een delegatie van de Moslem Christian Society van Palestina, die gedurende enige tijd in Engeland verbleef. Tevens worden de conclusies geformuleerd tot welke hij sindsdien is gekomen.

De spanning die van tijd tot tijd in Palestina heeft geheerst, is voornamelijk het gevolg van gevoelens van angst, die zowel bij delen van de Arabische als van de Joodse bevolkingsgroep aanwezig zijn.

Deze angstgevoelens zijn, voorzover het het Arabisch volksdeel aangaat, gedeeltelijk terug te brengen op enige overdrijving in hun opvatting over de betekenis van de verklaring afgelegd door Zijner Majesteits Regering op 2 november 1917, waarin deze zich uitsprak voor de vestiging van een Joods Nationaal Tehuis in Palestina. Er is meermalen onofficieel verklaard dat het beoogde doel de schepping van een volledig Joods Palestina zou zijn. Er zijn zinnen gebruikt als 'Palestina moet zo Joods worden als Engeland Engels is'.

Zijner Majesteits Regering beschouwt een dergelijke wens als onuitvoerbaar en beoogt zo'n doel niet. Noch heeft zij ooit het verdwijnen of achterstellen van de Arabische bevolkingsgroep, de Arabische taal of cultuur in Palestina in overweging genomen, zoals de Arabische Delegatie schijnt te vrezen. Zij wil het feit onder de aandacht brengen dat de bewoordingen van de declaratie niet inhielden dat er werd overwogen geheel Palestina te maken tot een Joods Nationaal Tehuis, maar dat er zo'n tehuis 'in' Palestina gevestigd zou moeten worden. In dit verband hebben wij met voldoening geconstateerd dat tijdens de vergadering van het Zionistisch Congres, het hoofdbestuur van de Zionistische organisatie, in Karlsbad in september 1921, een resolutie werd aangenomen, waarin als het officiële doel van de Zionisten werd gesteld: 'de vaste wil van het Joodse volk om met het Arabische volk samen te leven op basis van wederzijds respect, en gezamenlijk het gemeenschappelijke vaderland op te bouwen tot een welvarende samenleving, die beide volkeren een ongestoorde nationale vooruitgang kan garanderen.'

Churhcill: 'De Joodse gemeenschap ...
is op economisch gebied zeer actief!'

Ook is het noodzakelijk erop te wijzen dat de Zionistische Commissie in Palestina, nu het Palestijns Zionistisch Bestuur geheten, er niet naar verlangde een aandeel te hebben in het bestuur van het land en dat ook niet heeft. Noch impliceert de speciale positie, die de Zionistische organisatie in artikel IV van het voorstel tot een mandaat voor Palestina krijgt toegewezen, een dergelijke taak. Die speciale positie heeft te maken met de maatregelen die in Palestina genomen moeten worden met betrekking tot het Joodse deel van de bevolking en geeft aan dat de Organisatie kan helpen bij de algemene ontwikkeling van het land, maar verschaft haar niet het recht ook maar enigermate deel te hebben aan het bestuur ervan.

Tevens is gesteld dat alle inwoners van Palestina in rechte Palestijnen zullen zijn; het is nooit de bedoeling geweest dat zij, of een deel van hen, enige andere juridische status zouden bezitten.

Wat de Joodse bevolkingsgroep van Palestina betreft lijkt het erop dat er onder hen zijn die vrezen dat Zijner Majesteits Regering zal afwijken van de politiek die is vastgelegd in de verklaring van 1917. Het is daarom noodzakelijk nog eens te bevestigen dat een dergelijke vrees ongegrond is en dat deze Declaratie, die inmiddels ook bevestigd is door de conferentie van de Geallieerden in San Remo en daarna in het Verdrag van Sèvres, niet aan verandering onderhevig zal zijn.

In de laatste twee of drie generaties hebben de Joden in Palestina opnieuw een gemeenschap gesticht, die nu 80.000 mensen omvat, waarvan ongeveer een vierde werkzaam is als boer of landarbeider. Deze gemeenschap heeft haar eigen politieke organen; een gekozen vergadering voor het behartigen van binnenlandse belangen; gekozen raden in de steden; en een organisatie die toezicht houdt op de eigen scholen. Zij heeft een gekozen Opperrabbinat en een Rabbinale Raad voor het bestuur op geestelijk terrein. De Joodse gemeenschap regelt haar zaken in het Hebreeuws, haar voertaal en zij wordt bediend door een Hebreeuwse pers. Zij bezit een eigen intellectueel leven en zij is op economisch gebied zeer actief. Deze gemeenschap welnu, met haar bevolking in de stad en op het land, met haar politieke, religieuze en sociale organisaties, haar eigen taal, haar eigen gewoonten, haar

eigen leven, vertoont in feite nationale trekken. Wanneer iemand vraagt wat er wordt bedoeld met de vestiging van een Joods Nationaal Tehuis in Palestina dan kan men zeggen dat dat niet het opleggen van de Joodse nationaliteit is aan de inwoners van Palestina in totaal, maar de verdere ontwikkeling van de bestaande Joodse gemeenschap met de hulp van Joden in andere delen van de wereld, tot een centrum waarbij het Joodse volk in zijn geheel op grond van religie en ras, belang kan hebben en waarop het trots kan zijn.

Maar om deze gemeenschap het best mogelijke vooruitzicht te geven op een vrije ontplooiing en om het Joodse volk zo ruim mogelijk de kans te bieden haar capaciteiten te ontwikkelen is het essentieel dat het weet dat het in Palestina woonrecht heeft en niet slechts gedoogd wordt. Dat is de reden waarom het noodzakelijk is dat het bestaan van een Joods Nationaal Tehuis in Palestina internationaal gegarandeerd wordt en dat men formeel erkent dat het berust op een oud historische gegeven.

Dit nu is de interpretatie die Zijner Majesteits Regering geeft aan de declaratie van 1917 en de Minister van Buitenlandse Zaken is van mening, dit zo zijnde, dat deze verklaring niets bevat of impliceert dat ofwel een reden tot alarm kan zijn voor het Arabisch volksdeel van Palestina ofwel een reden tot teleurstelling voor de Joden.

Voor de praktische doorvoering van deze politiek is het noodzakelijk dat de Joodse gemeenschap in Palestina door immigratie in aantal kan toenemen.

Deze immigratie kan echter niet zo omvangrijk zijn dat zij op welk moment dan ook maar, de economische capaciteit van het land om nieuwkomers op te nemen, overtreft. Het is essentieel te benadrukken dat de immigranten geen belasting mogen vormen voor het volk van Palestina in zijn geheel en dat zij geen enkel segment van de huidige bevolking mogen beroven van haar werkgelegenheid....

Vragen

1. Churchill schrijft de spanningen in Palestina toe aan verkeerde interpretaties van de Balfour-verklaring.
 - a. Welke verkeerde interpretatie kwam er van Joodse kant?
 - b. Welke van Arabische kant?
2. Hoe moet volgens Churchill de passage in de Balfour-verklaring over een Joods Nationaal Tehuis niet en hoe wel gelezen worden?
3. Welke misverstanden omtrent de Verklaring wil Churchill nog meer uit de weg ruimen?
4. a. Waarom moet 't bestaan van Joods Nationaal Tehuis in Palestina internationaal gegarandeerd worden?
 b. Niet alleen moet dit bestaan internationaal gegarandeerd worden, tevens moet vastgelegd worden dat... "het rust op een oud historisch gegeven". Wat bedoelt Churchill hiermee?
5. a. Waarom geeft Churchill deze verklaring af?
 b. Waarom keurt Churchill verdere Joodse immigratie goed?
 c. Welke beperkingen legt hij aan die immigratie op?
6. Zouden Zionisten juist wel of juist niet blij zijn geweest met deze brief?

Passencontrole bij binnenkomst van joodse immigranten in Palestina ± 1924.

8. Brief van Ramsay MacDonald aan Dr. Chaim Weizmann, 13 februari 1931

Als reactie op de rellen over 'joodse landaankopen in 1929 in Palestina, gaf de Britse Labour-regering een verklaring uit waarin zij wees op de beperkingen inzake immigratie en landaankoop: het "Passfield White Paper". De Zionisten zagen dit als een schending van de Balfour-verklaring en van de geest van het Mandaat (1922). In artikel 6 van dit Mandaat wordt uitdrukkelijk het recht om land aan te kopen genoemd.

De brief van MacDonald, hoewel deze niet openlijk afstand neemt van de Passfield-verklaring, geeft de verzekering dat alle afspraken gemaakt in het Mandaat door de Britse regering nagekomen zullen worden. In het Arabische kamp werd deze brief de "De Zwarte Brief" genoemd.

Dr. Chaim Weizmann was een belangrijk zionistenleider en later de eerste president van Israël. James Ramsay MacDonald (1866-1947) was in 1931 Eerste Minister in het Labour-kabinet. Lord Passfield (Sidney Webb 1859-1947) was minister van Koloniën.

Nu komen wij aan het strijdpunt dat het Mandaat is geïnterpreteerd op een manier die zeer nadelig is voor de Joodse belangen, met name wat essentiële zaken als het vestigen van nederzettingen en de immigratie betreft.

Er is gezegd dat het beleid zoals uiteengezet in het White Paper immigratie verbiedt en een omvangrijke vestiging van de Joden op het platteland, de primaire doelstelling van het Mandaat, uitstelt, zoniet totaal beeindigt. Men heeft dit twistpunt verder onderbouwd door speciaal de nadruk te leggen op de passage in het White Paper die betrekking heeft op het grondgebied van de Staat, waarin staat dat :

'het niet mogelijk zal zijn deze grond ter beschikking te stellen aan Joodse kolonisten, omdat hij in feite bewoond wordt door Arabische landbouwers en vanwege het belang dat men hecht aan het vrij maken van geschikte grond waarop Arabische boeren geplaatst kunnen worden die nu geen land hebben'.

De strekking van deze passage moet gezien worden in het licht van het beleid in zijn geheel. Wij willen duidelijk stellen dat met de Arabieren zonder land, waarnaar de geciteerde passage verwees, mensen bedoeld zijn waarvan bewezen kan worden dat zij verdreven zijn van de grond die zij bewoonden, omdat deze overging in Joodse handen, en die geen ander stuk land hebben kunnen bemachtigen om zich te vestigen of even acceptabel ander werk hebben kunnen vinden. Hoe groot het aantal dergelijke ontheemde Arabieren is, moet nauwkeurig nagegaan worden. Het zijn de ontheemde Arabieren van deze categorie voor wie Zijner Majesteits Regering het als haar plicht ziet de vestiging op het platteland mogelijk te maken. Het erkennen van deze verplichting leidt geenszins tot een afwijken van de ruimere doelstellingen, die Zijner

De Britse Hoge Commisaris op inspectietoetocht in Palestina.

gering beschouwt als de meest effectieve manier om de vestiging van een Nationaal Tehuis voor de Joden te bevorderen ...

Verder impliceerde de beleidsnota van Zijner Majesteits Regering geenszins het verbod aan Joden om meer land te verwerven. Hij bevat een dergelijk verbod niet, noch is een dergelijk verbod bedoeld.

Wat de nota wel inhoudt is een tijdelijke regeling van het grondbezit en het verkopen van land voor zover dat noodzakelijk is om een evenwichtige en effectieve uitvoering van het kolonisatieplan niet in gevaar te brengen. Zijner Majesteits Regering hecht eraan erop te wijzen dat zij zich als enige van alle regeringen, die verantwoordelijk zijn geweest voor het bestuur van Palestina sinds het aanvaarden van het mandaat, de vaste wil heeft uitgesproken om een actieve ontwikkelingspolitiek te gaan uitvoeren, welke naar haar mening zal resulteren in een aanzienlijk en blijvend voordeel voor zowel Joden als Arabieren.

Verwant met deze kwestie is de regeling van de immigratie. Allereerst moet erop gewezen worden dat een regeling op dit terrein in geen enkel opzicht strijdig is met eerder beleid. Vanaf 1920, toen de eerste immigratieregeling van kracht werd, zijn er van tijd tot tijd regels uitgevaardigd ter beheersing van de immigratiestroom, die bedoeld waren om de komst van illegalen tegen te gaan en om de officiële immigratie duidelijker te omlijnen en te vergemakkelijken. Nooit heeft men bezwaar gemaakt tegen het feit dat de overheid het recht heeft dit te regelen.

Maar de bedoelingen van Zijner Majesteits Regering schijnt men als volgt te hebben weergegeven: 'dat geen verdere immigratie van Joden wordt toegestaan, zolang er maar één Arabier hierdoor geen werk kan krijgen'.

Zijner Majesteits Regering is nooit van plan geweest een dergelijk beleid te voeren. In haar bezorgdheid verklaarde zij dat de volgende uitgangspunten van toepassing zouden zijn bij het reguleren van de Joodse immigratie:

'... de immigranten mogen geen belasting zijn voor de bevolking van Palestina in zijn geheel, ... en geen enkel deel van de huidige bevolking beroven van hun middelen van bestaan'.

(White Paper, 1922)

Aan de ene kant moet Zijner Majesteits Regering rekening houden met haar verplichting om Joodse immigratie op redelijke voorwaarden mogelijk te maken, en uitgebreide kolonisatie door Joden van het land aan te moedigen; aan de andere kant is het evenzeer haar plicht ervoor te zorgen dat Joden niet bevoordeeld worden boven de niet-Joodse gemeenschap wat rechten en positie betreft.

Vanwege deze duidelijke tegenstelling van verplichtingen heeft Zijner Majesteits Regering de noodzaak gevoeld er de nadruk op te leggen, dat het uitgangspunt van 'immigratie op de juiste manier' in praktijk gebracht moet worden.

Dit uitgangspunt is essentieel voor ieder ontwikkelingsplan, allereerst moet dat vestiging zowel van Joden als van ontheemde Arabieren op het oog hebben. Daarom heeft Zijner Majesteits Regering erop gestaan en blijft zij erop staan dat de regels van de overheid met betrekking tot de immigratie nauwgezet worden toegepast. Het bepalen van de grens van de mogelijkheid tot absorptie geschiedt overigens op zuiver economische gronden.

...

Tenslotte stelt Zijner Majesteits Regering er prijs op te verklaren dat, zoals zij bij herhaling en in niet mis te verstane bewoordingen al eerder stelde, zij de verplichtingen opgelegd aan de mandaathouder door het feit dat deze het mandaat aanvaardt ziet als officiële internationaal vastgelegde verplichtingen, en niet nu noch ooit eerder daarvan heeft willen afwijken. Zijner Majesteits Regering heeft de hand geslagen aan de taak, die haar door het mandaat wordt opgelegd en zij zal niet wijken. Maar om haar inspanningen tot een goed einde te brengen is samenwerking en vertrouwen nodig, en de bereidheid bij alle partijen om de moeilijkheid en de complexiteit van het probleem te zien. En boven alles is het noodzakelijk dat men zonder enige reserve erkent dat er geen goede of afdoende oplossing gevonden kan worden als deze niet is gebaseerd op gerechtigheid, zowel voor het Joodse volk als voor de niet-Joodse gemeenschappen van Palestina.

Ramsay MacDonald

Vragen

1. Er wordt op een aantal plaatsen gesproken over verplichtingen voortkomend uit het mandaat. Wat wordt daarmee bedoeld?
2. Er is sprake van verschillende belangen en standpunten binnen het mandaat Palestina, schrijft MacDonald. Geef een drietal verschillen weer.
3. MacDonald doet aan het eind van zijn verhaal een beroep op gerechtigheid die moet zegevieren. Geef aan wat volgens jou een rechtvaardige oplossing is van deze zaak op basis van historische argumenten. Zijn historische argumenten altijd rechtvaardige argumenten?
4. De brief werd door de Arabieren als een Zwarte Brief bestempeld. Waarom was deze brief slecht voor de Arabische zaak?
5. Kun je verklaren waarom een Britse socialistische Eerste Minister de Joden duidelijk wil maken dat hij sympathiek staat tegenover de Zionistische beweging?
6. In wiens voordeel werkte de toepassing door het Britse Mandaatbestuur van de "economische overwegingen" waar het ging om de opname-capaciteit van Palestina? Leg uit waarom.

9. Verslag van het gesprek van Hitler met de Groot Moefti van Jeruzalem (november 1941)

De groot moefti van Jeruzalem Haj Amin al Hoesseini, de belangrijkste leider van de Palestijnse Arabieren, leefde tijdens de Tweede Wereldoorlog in Duitsland. Hij ontmoette verschillende keren Hitler, Ribbentrop en andere leiders van de Nazi's en probeerde de Midden-Oosten politiek van de Nazi's en de Arabieren te coördineren.

Dit is een verslag van een gesprek tussen de Groot Moefti van Jeruzalem en Hitler op 28 november 1941 in Berlijn, in aanwezigheid van o.a. Ribbentrop. De situatie was voor de Duitsers op dat moment nog heel gunstig. Het front bewoog zich gestaag verder naar het Oosten.

BERLIJN, 30 november 1941

Allereerst dankte de Groot Moefti de Führer voor de grote eer hem door deze ontvangst bewezen. Hij verklaarde de gelegenheid te willen gebruiken om aan de Führer van het Groot Duitse Rijk, zozeer bewonderd door de gehele Arabische wereld, zijn dank over te brengen voor de solidariteit die deze altijd had getoond met de Arabische en met name met de Palestijnse zaak, en waarvan hij in zijn redevoeringen duidelijk blijk had gegeven. De Arabische staten waren er vast van overtuigd dat Duitsland de oorlog zou winnen en dat de Arabische zaak daar voordeel van zou hebben.

De Arabieren waren natuurlijke bondgenoten van Duitsland, omdat zij dezelfde vijanden hadden, te weten de Engelsen, de Joden en de communisten. Zij waren daarom bereid van ganser harte met Duitsland samen te werken en waren gereed aan de oorlog deel te nemen, niet alleen negatief (meer in het geheim) door sabotagewerk op zich te nemen en mensen aan te zetten tot opstand, maar ook actief (openlijk) door het formeren van een Arabisch Leger.

De Arabieren konden als bondgenoten nuttiger voor Duitsland zijn dan het in eerste instantie leek, zowel om geografische redenen, als vanwege het leed dat hen door de Engelsen en de Joden was aangedaan. Verder hadden zij altijd een nauwe band gehad met alle Moslimstaten, die zij nu konden gebruiken voor de gemeenschappelijke zaak. Een Arabisch Leger zou vrij makkelijk in het leven te roepen zijn. Een beroep door de Moefti op de Arabische staten zou samen met de gevangenen van Arabische, Algerijnse, Tunesische en Marokkaanse nationaliteit een groot aantal vrijwilligers opleveren, die graag wilden vechten.

De Arabische wereld was vast overtuigd van een Duitse overwinning niet alleen omdat het Rijk een groot leger bezat van dappere soldaten en geniale militaire leiders, maar ook omdat de Almachtige nooit de overwinning zou schenken aan een onwaardige zaak.

In de strijd die de Arabieren streden voor de onafhankelijkheid en eenheid van Palestina, Syrie en Irak, hadden zij het volste vertrouwen op de Führer en keken naar hem voor de balsem op hun wonden, die hen waren toegebracht door de vijanden van Duitsland.

Vervolgens noemde de Moefti de brief die hij had ontvangen van Duitsland, waarin stond geschreven dat Duitsland geen Arabische gebieden bezet hield en het streven naar onafhankelijkheid en vrijheid van de Arabieren begreep en erkende en de verwoesting van het Joods Nationaal Tehuis zou ondersteunen.

Een uitspraak in het openbaar van deze strekking zou zeer nuttig zijn vanwege de propagandistische uitwerking op de Arabische volkeren op dit moment. Hij zou de Arabieren opwekken uit hun huidige lethargie en hen nieuwe moed geven. Hij zou tevens het werk van de Moefti om de Arabieren in het geheim te organiseren voor de aanval

zij de voorkeur gaven aan zwakkere Arabische regeringen over de grens boven sterke Europese en zij hadden bovendien, als land met 7 miljoen inwoners, niets te vrezen van de 1,7 miljoen Arabieren die woonden in Syrië, Transjordanië, Irak en Palestina.

Ook Frankrijk zou geen bezwaar hebben tegen het plan van unificatie, omdat zij Syrië in 1936 de onafhankelijkheid had verleend en al in 1933 toestemming had gegeven tot vereniging van Irak en Syrië onder koning Feisal.

In verband met het hierboven genoemde herhaalde hij zijn verzoek aan de Führer om een officiële verklaring af te leggen zodat de Arabieren de hoop, die machtige drijfveer in het leven van volkeren, niet zouden verliezen. Met deze hoop in hun hart zouden, zoals hij al had gezegd, de Arabieren wel genegen zijn te wachten. Zij drongen niet aan op een onmiddellijke vervulling van hun wensen; zij konden rustig een half jaar of een jaar wachten. Maar als

zij door een dergelijke verklaring niet geïnspireerd zouden worden tot hoop, dan mocht verwacht worden dat de Engelsen daar profijt van zouden trekken.

De Führer antwoordde dat het uitgangspunt van Duitsland in deze zaak, zoals de Moefti zelf al had verklaard, duidelijk was. Duitsland beoogde een nietsontziende oorlog tegen de Joden. Dat hield uiteraard actief verzet in tegen het Joods Nationaal Tehuis in Palestina, dat niets anders was dan een centrum, in de vorm van een eigen staat, vanwaaruit joodse belangen hun verwoestende invloed konden uitoefenen. Duitsland was er zich ook van bewust dat de bewering dat de Joden op

economisch terrein een pioniersfunctie hadden in Palestina, een leugen was. Het werk daar werd alleen door Arabieren gedaan, niet door Joden. Duitsland was vastbesloten om stap voor stap de ene Europese natie na de andere te vragen het Joodse probleem op te lossen en zou, wanneer de tijd rijp was, een dergelijk verzoek ook richten tot niet-Europese staten.

Maar op het ogenblik was Duitsland verwickeld in een strijd op leven en dood tegen twee bolwerken van Joodse macht: Groot-Britannië en Sovjet-Rusland. In theorie was er een verschil tussen het kapitalisme van Engeland en het communisme van Sovjet-Rusland; in feite echter streefden de Joden in beide landen naar hetzelfde doel. Dit was de beslissende strijd; op politiek vlak leek het voornamelijk een conflict tussen Duitsland en Engeland, maar ideologisch ging het om een strijd tussen het nationaal socialisme en het jodendom. Het sprak vanzelf dat Duitsland positieve en praktische hulp zou verlenen aan de Arabieren

Jeruzalem: de Koepel van de Rots, het heiligdom op de plaats waar Mohammed opsteeg naar de hemel. Deze rots was ook de plaats waar Abraham zijn zoon Isaak wilde offeren. Resten van de Joodse Tempel uit de tijd van de Koningen maken deel uit van het complex, o.a. de Klaagmuur.

wanneer de tijd gekomen was, vergemakkelijken. Tegelijkertijd kon hij de verzekering geven dat de Arabieren in een strikte discipline geduldig zouden wachten op het juiste moment en slechts zouden aanvallen op een teken uit Berlijn.

Met betrekking tot de gebeurtenissen in Irak merkte de Moefti op dat de Arabieren in dat land er absoluut niet door Duitsland toe waren aangezet om Engeland aan te vallen, maar uitsluitend hadden gehandeld als reactie op een directe Engelse aantasting van hun eer.

Naar zijn mening zouden de Turken de instelling van een Arabische regering in de buurlanden verwelkomen, omdat

die verwickeld waren in dezelfde strijd; want platonische beloften hadden geen nut in een oorlog op leven en dood waarin de Joden alle mogelijkheden van Engeland konden inzetten voor hun eigen doelen.

Hulp aan Arabieren zou materiële hulp moeten zijn. Van hoe weinig nut alleen maar gevoelens van sympathie waren bij een dergelijke strijd was duidelijk gedemonstreerd bij de operatie in Irak, waar de omstandigheden het verlenen van werkelijk effectieve praktische hulp niet hadden toegelaten. Ondanks alle medegevoel was de Duitse hulp niet toereikend geweest en was Irak verslagen door het machtige Brittannië, de behoeeder van de Joden.

Hoe dan ook, de Moefti wist vast wel dat de uitslag van de strijd die op het ogenblik woedde, ook het lot van de Arabische wereld zou beslissen. De Führer moest daarom denken met een heldere geest en spreken met overleg, als een rationeel mens en in de eerste plaats als soldaat, als de leider van het Duitse leger en dat van de verenigde bondgenoten. Alles wat zou kunnen helpen in deze gigantische strijd voor de gemeenschappelijke zaak, en dus ook voor de Arabieren, moest gedaan worden. Alles wat bij zou dragen tot een verslechtering van de militaire situatie echter, moest vermeden worden, hoe weinig populair dit ook zou zijn.

Duitsland was op het moment bezig aan een aantal zware veldslagen om een doorgang naar de noordelijke Kaukasus te forceren. De problemen daarbij hadden voornamelijk betrekking op het in stand houden van de bevoorradingslijn, die uiterst moeilijk was doordat wegen en spoorwegen verwoest waren en de winter voor de deur stond. Als

de Führer op een dergelijk ogenblik in een verklaring op de Syrische zaak zou ingaan, dan zou hij zekere elementen in Frankrijk die onder invloed stonden van De Gaulle versterken. Zij zouden de verklaring van de Führer uitleggen als een plan om een einde te maken aan het Franse koloniale rijk en een beroep doen hun landgenoten om liever gemeenschappelijke zaak te maken met de Engelsen om te proberen te redden wat er nog te redden was. Een Duitse verklaring met betrekking tot Syrië zou in Frankrijk worden opgevat als een uitspraak over alle koloniën in het algemeen en dat zou op het ogenblik nieuwe problemen scheppen in West-Europa, wat betekende dat een deel van de Duitse strijdkrachten vast zou zitten in het westen en in niet langer beschikbaar zou zijn voor de veldtocht in het Oosten.

Daarna legde de Führer de volgende verklaring voor de Moefti af, en beval hem deze te bewaren in het diepst van zijn hart:

1. Hij (de Führer) zou strijd blijven voeren totdat het Joods-Communistisch rijk in Europa volledig verwoest was.
2. Op een gegeven ogenblik, dat nu onmogelijk precies was vast te leggen, maar dat in ieder geval niet meer ver was, zouden de Duitse troepen in de loop van deze strijd de zuidelijke passen uit de Kaukasus bereiken.
3. Zodra dit gebeurd was, zou de Führer zelf de Arabische wereld de verzekering geven dat het uur van de bevrijding aangebroken was. Dan zou het enige doel van Duitsland zijn de vernietiging van het Joodse element, dat onder bescherming van het Britse gezag, in het Arabisch gebied aanwezig was. De Moefti zou op

dat moment de meest gezaghebbende vertegenwoordiger zijn van de Arabische wereld. Het was dan zijn taak de Arabische operaties te starten die hij in het geheim voorbereid had. Als het zover was kon Duitsland ook onverschillig staan ten opzichte van een Franse reactie op een dergelijke verklaring.

Als Duitsland de weg naar Iran en Irak via Rostov had opengebroken, dan zou dat ook het begin van het einde van het Britse wereldrijk betekenen. Hij (de Führer) hoopte dat het het komende jaar zover zou komen dat Duitsland de poort van de Kaukasus naar het Midden Oosten zou openen. Het zou beter zijn voor de gemeenschappelijke zaak als de Arabische proclamatie nog enkele maanden werd uitgesteld dan dat Duitsland zich in de problemen zou werken en tevens niet in staat zou zijn de Arabieren te helpen.

Hij (de Führer) begreep de dringende behoefte van de Arabieren aan een openbare verklaring zoals gevraagd door de Groot Moefti volledig. Maar hij zou hem willen vragen rekening te houden met het feit dat hijzelf (de Führer) al vijf lange jaren staatshoofd was van het Duitse Reich waarin hij zijn eigen vaderland niet had kunnen aankondigen dat het bevrijd was. Hij moest wachten met de verklaring dat de Anschluss een feit was totdat deze afgelegd kon worden op basis van de militaire verhoudingen. Op het moment dat de Duitse tankdivisies en squadrons van de luchtmacht ten zuiden van de Kaukasus waren verschenen, zou de openbare oproep waarom de Groot Moefti vroeg tot de Arabische wereld gedaan kunnen worden.

De Groot Moefti antwoordde dat naar zijn mening alles zo zou gaan als de Führer aangaf. Hij was volledig gerustgesteld en tevreden met datgene wat hij had gehoord van het hoofd van de Duitse staat. Toch vroeg hij of het niet

mogelijk was om, in ieder geval in het geheim, een overeenkomst, zoals hij zoëven aan de Führer uiteen had gezet, met Duitsland te sluiten. De Führer antwoordde dat hij zonet die bedoelde vertrouwelijke verklaring had afgelegd. De Groot Moefti dankte hem daarvoor en sprak in zijn slotwoord uit dat hij met het volste vertrouwen afscheid nam van de Führer en dankte hem nogmaals voor zijn belangstelling voor de Arabische zaak.

Schmidt

Vragen

1. Hoe was op het moment van dit gesprek de situatie van de joden in Europa?
 2. De Arabieren en de Duitsers zouden dezelfde vijanden hebben, nl. de Engelsen, de joden en de communisten. Leg dit uit.
Waarom is er volgens Hitler geen verschil tussen het kapitalisme en het communisme?
 3. De Moefti veronderstelt dat er wel zaken te doen zijn met de Fransen. Waarom?
Welk belang had Hitler en welk belang had Hoesseini bij dit contact?
 4. a. Met welk argument weigerde Hitler voorlopig aan de wens van de Groot Moefti te voldoen?
b. Was dit een reëel argument of een smoes?
 5. Welke invloed heeft Hoesseini's contact met Hitler later (1947) gehad voor de Joodse standpuntbepaling ten aanzien van de Arabische eisen.
-

Palestijnse militie, in actie in 1948.

Is de chronologie van het Oude Nabije Oosten onjuist?

Jan van der Land

In KLEIO van juni 1992 werd aandacht besteed aan het boek *Centuries of Darkness. A challenge to the conventional chronology of Old World archaeology*. De schrijvers van dit in 1991 verschenen boek, P. James en vier medeauteurs, betwisten de juistheid van de gebruikelijke chronologie van het Oude Nabije Oosten van voor ca. 900 v.C. Als de auteurs gelijk zouden hebben, wordt de gehele chronologie van die tijd ondersteboven gegooid en moeten alle handboeken voor die periode grondig herzien worden.

De recensent stelde dat deze ingreep vele problemen zou oplossen, onder andere ten aanzien van de chronologie van Palestina. Als men zich verdiept in de gevolgen van de beweringen van James c.s. moet men tot het inzicht komen dat het tegendeel het geval is. In dit artikel zal aan de hand van bekende gegevens over Assyrië en Palestina aangetoond worden dat er alle reden is tot kritiek op het boek en dat de schrijvers ervan de onjuistheid van de gebruikelijke chronologie in geen enkel opzicht hebben bewezen.

Drs. J.G. van der Land is historicus en publicist. Hij is speciaal geïnteresseerd in het Oude Nabije Oosten.

De schrijvers van *Centuries of Darkness* stellen dat de dateringen van de geschiedenis van Egypte voor ca. 1050 v.C. met ca. 250 jaar naar het heden toe verschoven moeten worden, wat in verband met synchronismen met de geschiedenis van Assyrië, Babylonië, het Hethietenrijk en de Myceense beschaving tot grote verschuivingen zou leiden van de dateringen van de geschiedenis van die gebieden. Een voordeel zou zijn dat de zogenaamde 'Duistere Eeuwen', perioden waarover we vrijwel niets weten, zouden verdwijnen. Als die Duistere Eeuwen overal dezelfde periode zouden betreffen, zou de verschuiving evenredig verlopen en zouden alleen de dateringen gewijzigd moeten worden.

Zo eenvoudig ligt het echter niet. De Duistere Eeuwen beslaan niet overal dezelfde periode, ze duren niet even lang en er is niet steeds sprake van volledige afwezigheid van historische bronnen. De door James c.s. voorgestelde verschuivingen in de dateringen zijn daarom voor verschillende perioden ongelijk en hebben ingrijpende gevolgen voor

de gehele geschiedenis van het Oude Nabije Oosten van voor ca. 900 v.C.

Over de geschiedenis van *Griekenland* tussen ca. 1200 v.C. en ca. 800 v.C. beschikken we niet over geschreven bronnen. Er is wel aardewerk gevonden dat uit die periode dateert, onder andere het protogeometrische aardewerk en ook zijn er vondsten van messen, bijlen en zwaarden uit die tijd.¹ Onopgelost is nog de vraag waarom uit zo'n lange periode schriftelijke bronnen ontbreken. Blijkbaar is de samenleving ten gevolge van de verwoesting van de Myceense cultuur, ca. 1190 v.C., volledig uit zijn voegen geraakt.

Na de ondergang van het *Hethietenrijk* in ca. 1180 v.C. zijn er geen bronnen meer beschikbaar over de Hethitische beschaving tot ca. 970 v.C. Uit de periode daarna zijn er inscripties gevonden in door Hethitische vorsten geregeerde stadsstaten in het Zuidoosten van Klein-Azië en het Noorden van Syrië. De beschaving in die steden, onder andere Aleppo, Karkemisj en Hamath, wordt Neohethitisch

genoemd. Deze steden maakten tot ca. 1180 v.C. deel uit van het Hethietenrijk. Na de verwoestingen in grote delen van het rijk zijn Hethieten uit het verwoeste deel naar die steden gevlucht.

Er is een leemte in de bronnen over bijvoorbeeld Karkemisj tussen ca. 1180 en ca. 970 v.C., een periode van ca. 210 jaar. Het is moeilijk te verklaren waarom uit zo'n lange periode bronnen ontbreken, terwijl de Hethitische beschaving voortbestond zoals blijkt uit het feit dat in ca. 1115 v.C. koning Tiglath-Pileser I van Assyrië melding maakte van een Hethitische koning Ini-Tesup, vermoedelijk een koning van Karkemisj, dat door Tiglath Pileser I veroverd werd.²

Wat *Egypte* betreft, weten we weinig na het einde van de 20e dynastie, na de dood van Ramses XI in 1070 v.C. Toch worden in de gebruikelijke chronologie aaneensluitende regeringstijden van farao's genoemd. Van de meeste van hen zijn inscripties gevonden en de aantallen regeringsjaren staan zo goed als vast. James c.s. betwijfelen echter de juistheid van de volgorde van deze vorsten en stellen dat de 21e en de 25e dynastie resp. naast de 22e en 23ste geregeerd hebben. Ze komen met een nieuwe plaatsing in de tijd van de dynastien 21 t/m 23. Dat brengt een opschuiving van circa 250 jaar teweeg zodat de geschiedenis van Egypte van voor ca. 1070 v.C. met 250 jaar bekort wordt.

Assyrië: een probleem

Deze verschuiving heeft ook gevolgen voor de geschiedenis van Assyrië vanwege een aantal synchronismen. De Assyrische chronologie is vanaf 911 v.C. zeer betrouwbaar. In de tweede eeuw na Christus stelde de astronoom, historicus en chronoloog Ptolemaeus, die leefde van 70 tot 161 na Christus, de zogenaamde *Canon* op. In deze *Canon* worden regeringsjaren van koningen vermeld vanaf het eerste jaar van Nabonassar, een Chaldeeuwse koning van Babylon, die regeerde van 747-734 v.C. In de *Canon* wordt gerekend vanaf het eerste jaar van Nabo-

Het Oude Nabije Oosten.

nassar. Vervolgens worden de regeerperiodes van de koningen van Babylon genoemd tot Nabonidus, de laatste koning van het Nieuw-babylonische rijk, dat in 539 v.C. veroverd werd door Cyrus, de koning van de Perzen. Daarna volgen de regeerjaren van de koningen van het Perzische rijk, van Alexander de Grote en de diadochen en vervolgens van de keizers van het Romeinse rijk tot en met Antoninus Pius (138-161 na Chr.). De chronologie in de Canon loopt dus vanaf 747 v.C. door tot in onze jaartelling.

Ptolemaeus noemt in een tweede boek, *de Almagest*, ruim 80 astronomische gegevens, zoals zonsverduisteringen, maansverduisteringen en planetaire posities met daarbij het jaar van het Nabonassar-tijdperk waarin ze plaatsvonden. Bij narekening van deze astronomische gegevens bleken ze alle plaatsgevonden te hebben in het jaar dat Ptolemaeus noemde.³

Bij opgravingen in Mesopotamië zijn lijsten gevonden met jaarlijkse vermeldingen van de naam van de leidende hoogste ambtenaar in Assyrië in een bepaald jaar. Daarin worden ook belangrijke gebeurtenissen zoals de kroning van een koning en een zonsverduistering vermeld. Eén van de lijsten betreft de periode van 891-648 v.C., een ander gaat terug tot 911 v.C. Deze lijsten vallen gedurende de bijna 100 laatste jaren samen met de chronologie van Ptolemaeus.

De Assyrische chronologie kon zo in verbinding gebracht worden met dateringen in de Canon en met onze jaartelling.

Ptolemaeus vermeldt dat Sargon II van Assyrië in het 39e jaar van het Nabonassar-tijdvak koning van Babylon werd. Dat is het jaar 709 v.C. In een Assyrische bron wordt vermeld dat Sargon II in zijn 13e jaar koning van Babylon werd. Zo kon berekend worden dat Sargon II regeerde van 722-705 v.C. In de Assyrische chronologie wordt 54 jaar eerder een zonsverduistering genoemd, dat is dus in 763 v.C. Inderdaad vond op 15 juni 763 v.C. in Mesopotamië een zonsverduistering plaats.⁴

De Assyrische chronologie staat dus vast vanaf 911 v.C. De eerste koning die binnen deze periode regeerde was Adad-nirari II (912-891 v.C.). Over zijn vader, Assoerdan II, zijn voldoende gegevens beschikbaar om zijn regeerjaren met zekerheid te dateren van 934-912 v.C.

James c.s. erkennen dan ook de juistheid van de Assyrische chronologie vanaf het begin van de regering van Assoerdan II in 934 v.C. (pag. 272).

Duistere perioden

Er bestaan in de Assyrische geschiedenis van voor 934 v.C. inderdaad perioden waarvan vrijwel niets bekend is en waarvan alleen dateringen van koningen gegeven kunnen worden op grond van een koningslijst. Er is echter geen sprake van een aaneengesloten duistere periode van ca. 250 jaar, maar van twee perioden die onderbroken worden door een periode van tijdelijk herstel van Assyrië tijdens Tiglath Pileser I (1115-1077 v.C.), een groot veroveraar die het rijk weer wist te herstellen. Hij maakte veroveringstochten tot diep in Klein-Azië en bereikte tijdens een veldtocht de Middellandse Zee. Ook veroverde hij Babylonië.⁵ Bovendien zijn er gegevens over zijn vader, Assoer-resh-ishi I, die 17 jaar regeerde (1132-1115 v.C.) en over een zoon van Tiglath Pileser I, Assoer-bel-kala die regeerde tot 1057 v.C.

James c.s. erkennen dat deze drie koningen 'achtereenvolgens regeerden en dat ze ons genoeg teksten nalieten om een geschiedenis van hun tijd te reconstrueren' (pag. 272).

Het gaat om een periode van 75 jaar. Van Assoer-resh-ishi I wordt in een bron vermeld dat hij de Istar-tempel in Ninevé herbouwde en dat hij oorlog voerde met naburige volken. Bekend is ook dat hij tegen twee verschillende koningen van Babylon streed.⁶

kleio

nummer 9/92
pagina's 20 en 21

Na de dood van Tikoelti-Ninoerta I (1233-1197 v.C.), was er een duistere periode waarover weinig bekend is tot 1132 v.C. James c.s. hanteren voor Tikoelti-Ninoerta I nog de datering 1244-1208 v.C. Ze veronderstellen dat de meeste koningen die in de gebruikelijke chronologie genoemd worden tussen Tikoelti-Ninoerta I en Tiglath-Pileser I tot een zijlijn behoorden. Ze concluderen dat er sprake is van een niet bestaande periode en dateren daarom Tiglath-Pileser I 105 jaar later, namelijk van ca. 1010-970 v.C. (pag. 303). De eerste duistere periode die James c.s. willen laten vervallen betreft volgens hen dus 105 jaar.

Ze maken daarbij een rekenfout. Uit het bovenstaande citaat uit hun boek blijkt dat ze het bestaan van de ca. 75 jaar durende periode van Tiglath-Pileser I en diens vader en zoon, erkennen. Dan blijft er tussen de dood van Tikoelti-Ninoerta I en het begin van de regering van Assoer-resh-ishi I, 1132 v.C., slechts 76 jaar over.

En de periode is nog korter. Voor Egypte wordt voor deze tijd thans vrijwel algemeen de lage chronologie aanvaard. In verband met enkele synchronismen moeten ook de Mesopotamische dateringen van die periode met ca. 10 jaar verlaagd worden en eindigt de regeringstijd van Tikoelti-Ninoerta I in 1197 v.C. Er blijft dan slechts een periode van 65 jaar over.

In de gebruikelijke Assyrische chronologie worden voor deze tijd koningen met hun regeerjaren genoemd. Verschillende koningen waarvan regeerjaren bekend zijn, kunnen naast elkaar geregeerd hebben. Dat ze echter allen tot nevenlinies behoorden en dus niet meetellen voor de tijdsduur, is echter onwaarschijnlijk. Zeker is dat ook regeringsjaren toegekend moeten worden aan Assoerdan I (1169-1133 v.C.) die een strooptocht maakte langs Babylonische grenssteden. In ieder geval blijft van de 65 jaar van de eerste duistere periode hoogstens 50 jaar over.

De tweede duistere periode betreft de tijd tussen de dood van Assoer-bel-kala in 1057 v.C. en Tiglath-Pileser II, die regeerde vanaf 966 v.C. Volgens James c.s. zijn er uit deze periode van 90 jaar geen bronnen. Weer moeten we dan veronderstellen dat alle voor deze tijd genoemde koningen niet bestaan hebben of tot een zijlinie behoorden die gelijktijdig regeerde. Zelfs dan houden we slechts twee duistere perioden van resp. 50 en 90 jaar 'spookhistorie' over, in totaal 140 jaar. Zelfs als we de tijd van de voorganger van Assoerdan II, Tiglath-Pileser II (966-935 v.C.), tot enkele jaren terugbrengen - hij heeft in ieder geval geregeerd, zoals blijkt uit een

stèle - komen we tot hoogstens 170 jaar. Dat is een stuk korter dan de tijd die James c.s. nodig hebben voor de door hen bepleite verschuiving van de geschiedenis met ca. 250 jaar. Bovendien is het alleszins aannemelijk dat Assoerdan II en Tiglath-Pileser II tientallen jaren geregeerd hebben.

Het verkorten van de oudere Assyrische chronologie leidt tot onoplosbare problemen vanwege een synchronisme met de Egyptische geschiedenis. De Assyrische koning Assoer-oeballit I (1354-1319 v.C.) schreef namelijk twee brieven aan farao Amenhotep IV van Egypte (1353-1337 v.C.), waaruit blijkt dat hij diplomatieke relaties met Egypte wilde aanknopen. James c.s. moeten vanwege de bekende verschuiving beide koningen ca. 250 jaar later dateren: Amenhotep IV ca. 1100-1085 v.C. en Assoer-oeballit I ca. 1105-1070 v.C.

Na de dood van Assoer-oeballit I regeerden in Assyrië achtereenvolgens de koningen Enlil-nirari, Arik-den-iloë, Adad-nirari I, Salmanassar I en Toekoelti-Ninoerta I. Over deze koningen zijn er voldoende bronnen. Hun gezamenlijke regeringstijd bedraagt 122 jaar. In de door James c.s. bepleite chronologie is er na de dood van Assoer-oeballit I tot het begin van de regering van Assoer-resh-ishi I slechts een ruimte van ca. 53 jaar!

Ten aanzien van de Assyrische geschiedenis is dus te constateren dat de theorie van James c.s. onhoudbaar is. Als de schrijvers beweren dat '*de Assyrische geschiedenis gedurende bijna 250 jaar bijna volledig blank is vanaf de dood van Toekoelti-Ninoerta I tot het herstel van Assyrië aan het eind van de tiende eeuw*', is dat gewoon misleiding.

Droogteperioden

Dat uit sommige perioden van de Assyrische geschiedenis geen documenten overgeleverd zijn, is onder andere te verklaren door de rampzalige economische toestand waarin het land verkeerde ten gevolge van klimatologische omstandigheden.

Na ca. 1200 v.C. was er in het Nabije Oosten sprake van een periode van grote droogte met dramatische gevolgen. Droogte en hongersnoden worden in verschillende teksten, daterend uit de 11e eeuw v.C., genoemd. Een Assyrische bron vermeldt dat zelfs mensen werden opgegeten. Aan het eind van de 11e eeuw was de situatie zo slecht dat de voedsel- en drankoffers voor een aantal goden werden afgeschaft. Uit een Babylonische inscriptie blijkt dat de prijs van gerst in de loop van de 11e eeuw 150 keer zo hoog werd.⁷

De bevolking van Mesopotamië daalde na 1200 v.C. aanzienlijk. In het zuiden was sprake van een daling van de bevolking met 25%, in Assyrië was de teruggang nog veel groter.⁸ Dergelijke ingrijpende ontwikkelingen verklaren de diepe politieke en economische inzinking van Assyrië in de duistere perioden. Dat is ook een verklaring voor de schaarste aan bronnen. Die ontwikkelingen zijn niet in te passen in de verkorte chronologie van James c.s. waarin niet eens plaats is voor alle naar expansie strevende koningen uit de tijd dat het Assyrië goed ging.

Palestina

Dat de chronologie van James c.s. onhoudbaar is, kan ook aangetoond worden aan de hand van de geschiedenis van Palestina, die sterk afhankelijk is van de Egyptische dateringen. In *Centuries of Darkness* wordt Ramses II gedateerd van ca. 1030 tot 964 v.C. Hij moet dan een tijdgenoot van de koningen Saul, David en Salomo van Israël zijn geweest.

Uitgebreid archeologisch onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat tijdens Ramses II verschillende steden in Palestina onder Egyptisch bestuur stonden. Uit vondsten in Afek is gebleken dat deze plaats tijdens Ramses II een Egyptische vestingstad was. Uit vondsten van voorwerpen met cartouches van Ramses II bleek dat ook steden als Asdod, Gaza en Jaffa tijdens Ramses II onder Egyptisch bestuur stonden.⁹

Van Filistijns aardewerk is in de opgravingslagen in Asdod en Askalon uit de tijd van Ramses II nog geen sprake. Dat verschijnt pas in lagen die van een eeuw later dateren. Als Ramses II een tijdgenoot zou zijn van koning David, zouden er in zijn tijd nog geen Filistijnen geleefd hebben in steden als Asdod en Askalon, twee Filistijnse steden in de tijd van David! Zowel David als zijn voorganger Saul leverden strijd met de Filistijnen. Toen was de expansieperiode van de Filistijnen al voorbij. Het dateren van Ramses II in de tijd van Saul en David is dan ook een wetenschappelijke blunder.

Merenptah, zoon en opvolger van Ramses II v.C., wordt door James c.s. gedateerd van ca. 964-954 v.C., tijdens koning Salomo. Hij liet op de beroemde Israël-stèle, daterend uit zijn vijfde regeringsjaar, vermelden dat hij de steden Askalon, Gezer en Yenoam veroverde en het volk Israël een nederlaag toebreacht. Deze veldtocht is afgebeeld op de westelijke buitenmuur van de 'Cour de la Cachette' in het tempelcomplex van Karnak bij Luxor.¹⁰ In één van de scènes is de bestorming van de

Afbeelding van het beleg van Askelon door farao Merenptah (± 1210 v. C.)

stad afgebeeld met een inscriptie erbij met de naam Askelon. De bewoners dragen de typerende kleding, haardracht en baard, waarmee de Egyptenaren de Kanaänieten afbeeldden. Daaruit blijkt dat de stad toen nog niet door Filistijnen bewoond werd. De Filistijnen werden namelijk door de Egyptenaren afgebeeld met een hoofdtooi met veren boven een voorhoofdsband, zoals te zien is in de tafereLEN op de muren van de tempel te Medinet Haboe bij Luxor, waarmee farao Ramses III zijn overwinning tegen de Zeevolken, waaronder de Filistijnen, liet vereeuwigen.

Als Merenptah gedateerd wordt tijdens Salomo, zouden de Filistijnen zich in het begin van diens regeringstijd nog niet in Askelon gevestigd hebben, terwijl die stad al geruime tijd voor David door Filistijnen bewoond werd. De laatste Kanaänitische laag in Askelon en Asdod dateert van het begin van Ramses III (1184-1153 v.C.). Daarop volgt direct een laag met Myceens III C 1 aardewerk, dat voorafging aan het ook door Filistijnen in Palestina gemaakte Filistijs aardewerk.¹¹

Na de overwinning van Ramses III op de Zeevolken, in zijn achtste jaar, (1177 v.C.), vestigden de Filistijnen zich in Askelon, Asdod en Gaza. De regeringsjaren van Ramses III worden door James c.s. echter gedateerd van 937-906 v.C., tijdens en na Salomo. De Filistijnen zouden zich dan pas na de regering van Salomo in in grote getale in Palestina gevestigd hebben.

De schrijvers van *Centuries of Darkness* stellen dat Merenptah de schoonvader was van koning Salomo van Israël (pag. 386). Salomo huwde in het begin van zijn regering met een dochter van een farao van Egypte, wiens naam niet genoemd wordt in de Bijbel. De farao gaf zijn dochter de stad Gezer als bruidsgeschenk (1 Koningen 9:16). Gezer was tot de verovering door de farao nog een Kanaänitische stad die niet veroverd was door Salomo. Dat een farao een veldtocht maakte dwars door Israël heen tot aan Yenoam, ten zuiden van het meer van Genesareth, en Israël een nederlaag toebracht, is uiterst onwaarschijnlijk, gezien de grote macht van Salomo.

De stad Gezer die door de schoonvader van Salomo verwoest werd, was de laatste Kanaänitische stad. Salomo herbouwde Gezer tot een Israëlitische vestingstad (1 Kon. 9:15).

Maar: het Gezer dat Merenptah verwoestte was niet de laatste Kanaänitische stad. Er zijn daar verschillende voorwerpen opgegraven met cartouches erop van farao's die regeerden na Merenptah: Ramses III, IV, VIII en IX.¹² Ramses IX regeerde ruim honderd jaar na Merenptah. Daaruit blijkt dat Gezer nog ruim een eeuw na Merenptah een Kanaänitische stad was die onder Egyptische invloed stond. Dan kan Salomo niet in het begin van zijn regering Gezer van Merenptah gekregen hebben en er een Israëlitische vestingstad gebouwd hebben. Merenptah kan dus niet de schoonvader van Salomo geweest zijn.

Er zijn in verschillende steden in Palestina, zoals Megiddo, Lachis en Beth Sean, vondsten gedaan met cartouches van Ramses III. Die steden zouden dan nog tijdens Salomo onder Egyptisch bestuur of invloed gestaan hebben. In Beth-Sean zijn tempels opgegraven die in de tijd van Ramses III gebouwd zijn. Er was tijdens zijn regering een Egyptisch garnizoen in Beth-Sean.¹³ Volgens de chronologie van James c.s. zou Beth-Sean nog tot na Salomo een Egyptische garnizoensplaats geweest zijn.

Kopermijnen van Salomo?

De schrijvers van *Centuries of Darkness* betogen dat de door hen verdedigde verschuiving in de Egyptische chronologie het bewijs levert dat de oude kopermijnen in de Arabah, het gebied ten noorden van de Golf van Akaba, door koning Salomo werden geëxploiteerd.

Nelson Glueck leidde in 1937 opgravingen in Tell el-Kheleifeh, in de buurt van Eilath, aan de Golf van Akaba. Daar werden overblijfselen van een kopersmelterij ontdekt die op grond van het gevonden aardewerk door Glueck gedateerd werden in de tijd van Salomo. In de omgeving werden verschillende kopermijnen ontdekt. Volgens Glueck was Salomo de grootste koperexporteur van de antieke wereld.

In 1969 deden de archeologen Y. Aharoni en B. Rothenberg onderzoek in het gebied van de kopermijnen in de wadi Timna, ten noorden van de kopersmelterij. Ze ontdekten een tempel met Egyptische voorwerpen met cartouches van farao's vanaf Ramses II tot en met farao Ramses V (1147-1143).¹⁴ Op grond daarvan kwamen zij tot de conclusie dat de kopermijnen tot ca. 1145 v.C. door de Egyptenaren geëxploiteerd werden en daarna niet meer tot de tijd van de Romeinen. Dus niet in de tijd van Salomo. De Bijbel geeft ook geen aanleiding om Salomo te zien als exploitant van kopermijnen en organisator van een kopersmelterij. Uit 1 Kron. 18:8 en 22:3 blijkt dat hij het vele koper voor de tempel betrok uit de voorraden die koning David had aangelegd.

De schrijvers van *Centuries of Darkness* gaan er vanuit dat de laatste vondst in Timna dateert uit de tijd van Ramses III. Deze farao dateren ze aan het eind van de tijd van Salomo. Ze concluderen dat de kopermijnen in de Arabah de belangrijkste factor vormden van de economische macht van Salomo, mits de Egyptische chronologie met ca. 250 jaar verschoven wordt. De conclusie is al onlogisch als Ramses III gedateerd wordt

van ca. 937-906 v.C. (pag. 386). Ramses III regeerde dan nog lang na de dood van Salomo. Toch stellen James c.s. dat de kopermijnen in Timna de basis vormden van de economische macht van Salomo.

Uit de vondst van een cartouche van Ramses V in Timna blijkt zelfs dat de kopermijnen nog ongeveer 10 jaar na de dood van Ramses III door de Egyptenaren geëxploiteerd werden. Als we de chronologie van James c.s. zouden volgen zou dat ruim 30 jaar na de dood van Salomo zijn!

Lachis en Megiddo

Ook uit recente opgravingen in Lachis blijkt de onhoudbaarheid van de herziene chronologie. Laag VI dateert uit de tijd van Ramses III. Er zijn in deze laag vondsten gedaan met cartouches van Ramses III. Lachis blijkt in zijn tijd een welvarende stad te zijn met een sterk door Egypte beïnvloede cultuur.¹⁵ Pas tegen of na het eind van de regering van Ramses III werd Lachis laag VI verwoest wat gepaard ging met een hevige brand. Die ver-

voetstuk van een bronzen standbeeld gevonden met een cartouche erop van Ramses VI (1143-1136 v.C.).¹⁷

Volgens James c.s. regeerde Ramses VI van 896-889 v.C. Megiddo zou dan nog ongeveer 40 jaar na de dood van Salomo onder Egyptische invloed gestaan hebben, terwijl het één van de provinciehoofdsteden van Salomo was die hij uitbouwde tot een vestingstad (1 Koningen 9:15).

Conclusie

Duidelijk is dat de chronologie die voorgestaan wordt in *Centuries of Darkness* volkomen onhoudbaar is. Het boek heeft geen enkele wetenschappelijke waarde, ondanks de vele verwijzingen naar wetenschappelijke literatuur. Het nut van het boek is alleen dat het de geleerden weer wijst op de vragen over de oorzaken van het ontbreken van bronnen uit bepaalde perioden, maar er is geen enkel bewijs geleverd dat de thans gebruikelijke chronologie van het Nabije Oosten onjuist is.

Egyptenaren in gevecht met de Filistijnen, invallende zeevolken. Afbeelding op één van de monumenten van Ramses III te Medinet Haboe. Zie hun hoofdtooi met veren.

woesting vond plaats ca. 1150 v.C. Daarna was Lachis minstens een eeuw onbewoond waarna er een onversterkte Israëlitische stad bestond.¹⁶

De zoon van Salomo, Rehabeam (930-913 v.C.), liet Lachis tot een vestingsstad uitbouwen (1 Kron. 11:7). De vestingwerken van deze laag zijn opgegraven. Als we de chronologie van James c.s. zouden volgen zou Lachis nog tot ca. 906 v.C. een stad met een sterk door Egypte beïnvloede cultuur geweest zijn, ook nog gedurende de gehele regeringstijd van Rehabeam. De resultaten van de opgravingen in Lachis zijn onmogelijk in te passen in de chronologie van James c.s., terwijl ze geheel passen in de gebruikelijke chronologie.

Resultaten van opgravingen in Megiddo leveren hetzelfde beeld op. In laag VII zijn verschillende cartouches van Ramses III gevonden. De stad stond ook nog enige tijd erna onder sterke Egyptische invloed. Er is een

SOCIALE GESCHIEDENIS

Theorie en thema's

Maarten Duijvendak, Pim Kooij

1992. 152 blz. f 24,90

ISBN 90 232 2666 6

Behandelt kernthema's uit de moderne sociale geschiedenis. Het boek toont aan hoe dit vak een intermediërende positie inneemt tussen geschiedenis en de sociale wetenschappen, met name de sociologie.

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever

Uitgeverij

Postbus 43, 9400 AA Assen

Tel. 05920-46846/Fax 05920-72064

VAN GORCUM

Noten

- 1 M.I. Finley: *Early Greece, the Bronze and Archaic ages*. Londen 1973, pag. 95-97.
- 2 Ph.H.J. Houwink ten Cate in: *Fischer Weltgeschichte*. Band 4, Frankfurt 1987, pag. 116.
- 3 E.R. Thiele, *The mysterious numbers of the Hebrew kings*. Grand Rapids 1977, pag. 70-71.
- 4 Idem, pag. 68-69.
- 5 E. Cassin, in: *Fischer Weltgeschichte*, a.w., Band 3, pag. 93-96.
- 6 Idem, pag. 92-93.
- 7 J. Neumann and S. Parpola: Climatic change and the eleventh-tenth century eclipse of Assyria and Babylonia, in: *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 46, 3, 1987, pag. 178-181.
- 8 J.A. Brinkman: Settlement surveys and documentary evidence: regional variation and secular trends in Mesopotamian demography, in: *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 43, 3, 1984, pag. 169-180.
- 9 I. Singer: Merneptah's Campaign to Canaan and the Egyptian occupation of the southern coastal plain of Palestine in the Ramesside Period, *BASOR* 269, 1988, pag. 2.
- 10 F.J. Yurco: 3200 year old picture of Israelites found in Egypt, in: *Biblical Archaeology Review*, vol. 16, 1990, 5, pag. 21-37.
- 11 T. Dothan: What we know about the Philistines, in: *Biblical Archaeology Review*, vol. 8, 1982, 4, pag. 31-32.
- 12 V. Fritz: Die Landnahme der Israelitischen Stämme in Kanaän, *Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins*, Band 106, 1990, pag. 67.
- 13 J.M. Weinstein: The Egyptian Empire in Palestine: a reassessment, *BASOR* 241, 1981, pag. 18-22.
- 14 Idem, pag. 19 en 21.
- 15 D. Ussishkin: Lachis, key to the Israelite conquest of Canaan? in: *Biblical Archaeology Review*, vol. 13, 1987, 1, pag. 25-34.
- 16 Idem, pag. 38-39.
- 17 J.M. Weinstein, a.w., pag. 23.

NASCHRIFT

In de recensie in *KLEIO* wordt kort gewag gemaakt van de eerdere poging tot herziening van de chronologie van het Oude Nabije Oosten door I. Velikovsky. Ten onrechte stelt de recensent dat historici in het geheel niet geraageerd hebben op Velikovsky. Er vond van 7-9 april 1978 een congres in Glasgow plaats waar archeologen, egyptologen en historici verschillende theorieën van Velikovsky hebben weerlegd. De referaten zijn in druk verschenen. Verder heeft W.H. Stiebing in een artikel in *Biblical Archaeology Review* van juli/augustus 1985 de onhoudbaarheid van de herziene chronologie van Velikovsky aangetoond. Door mij werden in Bijbel en Wetenschap van januari en februari 1990 twee artikelen gepubliceerd waarin de chronologie van Velikovsky weerlegd werd. In een uitgebreide vorm van 15 pagina's is deze documentatie, met een grondige weerlegging van de chronologie van Velikovsky, verkrijgbaar door f 5,- over te maken op girorekening 5245840 van de Stichting voor Documentatie te Amersfoort.

kleio

nummer 9/92
pagina's 24 en 25

Old marxists never die, they just fade away....

Boek van de maand

Arend Schulp bespreekt:

Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat
(Bert Bakker, Amsterdam 1992) 444 blz., prijs f59,50

Op 14 maart 1992 meldde Hans Righart in een veelgelezen weekblad dat de Amsterdamse hoogleraar Siep Stuurman 'uit zijn neomarxistische denkraam was gebarsten'. Dit belangwekkende nieuws maakte me nieuwsgierig naar het boek waarin dit gebeurd zou zijn. *Wacht op onze daden*, dat als ondertitel draagt *Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*. De prijs die Bert Bakker in rekening brengt gekoppeld aan de wetenschap dat zowel Bert als Siep 'ramsgevoelig' zijn, deed me naar de telefoon grijpen om me als recensent voor *Kleio* aan te bieden.

De jonge Stuurman kennen we uit *Kapitalisme en burgerlijke staat*, dat in hetzelfde veelgelezen weekblad 'een geharnaste inleiding in de marxistische theorie' werd genoemd. Ik heb het in mijn studententijd, toen het, dit voor de jongere lezers, nog allerminst 'bon ton' was om uit marxistische denkrampen te barsten, leren kennen als een in schokbeton gegoten exegese van de moderne geschiedenis. Het abstractieniveau van een blinde grootmeester met een Elo-rating van 2700, was een dwingende voorwaarde om het boek met begrip te lezen.

In zijn dissertatie *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat* treffen we een helder schrijvende Stuurman, die, heel anders dan in *Kapitalisme en burgerlijke staat*, schoorvoetend tot bescheiden conclusies komt. Wel volstrekt andere overigens dan in zijn jongste boek *Wacht op onze daden*, waarin hij met veel sympathie het liberalisme beschrijft.

De VKP Stuurman

Een vergelijkende bestudering van de laatste twee boeken zou stof kunnen zijn voor een veel uitgebreider artikel, waarin, en aan die voorspelling durven we ons wel te wagen, zou blijken dat Stuurman van Saulus tot Paulus is geworden.

Het verschil tussen de VKP Stuurman en de WOOD Stuurman treedt het duidelijkst aan het licht in de waardering van het revolutiejaar 1848. Heet het in *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat* (VKP) nog dat 1848 een mager succesje was voor de liberalen, een rijsje dat door een enkele monarchaal-conservatieve nachtvorst het kopje zou moeten laten hangen, in *Wacht op onze daden* (WOOD) ziet Stuurman in 1848 geheel nieuwe politieke verhoudingen ontstaan. Dat komt omdat hij in VKP het liberalisme waardeert als politieke kracht en in WOOD als idee.

In *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat* ziet hij de liberale stroom als één der krachten in een veld, waarin uiteindelijk, meer of minder bedoeld, de verzuiling haar beslag krijgt, zeg maar uitkristalliseert. Omdat hij het wezen der verzuiling niet in verband kan brengen met de belangen en doelstellingen van socialist en/of feministen uit de eerste golf, plaatst hij de verzuiling als de onbedoelde uitkomst van een aantal deelstrategieën van confessioneel-liberale zijde. De afkalvende positie der liberalen, electoraal, sociaal, verhoogde de effectiviteit van de confessionele strategieën. Verzuiling was dus niet het doelgerichte proces dat Lijphart beschreef, uitmondend in de pacificatie van 1917-1918, die zo typerend heet te zijn voor het bezadigd karakter der Nederlandse natie. Nee, de overwinning der verzuilers was een nederlaag voor de socialist, de feministen.

Het is jammer dat Stuurman zich in *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat* niet uitlaat over de opbouw van de socialistische zuil. Impliciet laat hij ruimte voor een vermoeden omtrent zijn denkbeelden. De vorming van de socialistische zuil zou in zijn optiek een kameleonachtige, modern gezegd mimetische overlevingsstrategie der sociaal-democraten zijn geweest.

De WOOD Stuurman

Tussen verschijning van VKP en WOOD liggen rekenkundig negen jaren. Negentien jaren die het geloof in de continuïteit in het wereldgebeuren op losse schroeven hebben gezet, negen jaren die wellicht ook een verklaring kunnen vormen voor de discontinuïteit in Stuurmans standpunten.

Hij heeft gelijk de discipelen zijn netten aan de andere zijde van het schip uitgeworpen en zie eens wat daar al niet zwemt: 'Boeken ontstaan uit de combinatie van toeval en een idee', zo opent het voorwoord. Geen 'quote' die men toeschrijft aan auteurs van geharnaste inleidingen in de marxistische politieke theorie.

De negen hoofdstukken van *Wacht op onze daden* behandelen de geschiedenis van de Republiek, het Koninkrijk der Nederlanden, de patriotten en de liberalen in een vergelijkend perspectief.

De bundel opent met een aanval op de mythe van Nederland als een bezadigde natie. Stuurman ziet deze mythe eerder als een bezwering van het verleden dan als een histori-

Dirk Donker Curtius.

Samuel van Houten in 1878.

sche realiteit. Hij bestrijdt de neiging om 1787, 1848 of Troelstra's 1918 te zien als stormen in een glas water. De Republiek noch het Koninkrijk kunnen gelden als bezadigd, tout court. Er zijn wel verschijnselen die op een zekere verdraagzaamheid zouden kunnen wijzen, maar ze kunnen ook wijzen op onmacht of onverschilligheid bij het establishment.

Dat hij in dit verband voorbijgaat aan de heftige conflicten in confessionele kring, 1619, 1834, de Doleantie, Geelkerken, artikel 31, tekent zijn optiek. Als ergens de strijdbaarheid het won(wint) van de vaderlandse neiging het toch vooral gezellig te houden, dan is(was) het wel in de kerkeraad. Wie een weekje lang de post van Harrie Kuitert openmaakt, weet dat Nederland geen bezadigde natie is.

De mythe waarin Nederland het toch zo getroffen heeft met zichzelf en met zijn geschiedenis wordt in het tweede artikel empirisch getoetst. Was de Republiek in de Gouden Eeuw nu werkelijk zo iets uitzonderlijks, iets om naar terug te verlangen?

Dat het iets bijzonders was, moet Stuurman beamen. De Republiek onttrekt zich aan de theoretische schemata van Barrington Moore en Charles Tilly. In zijn jonge jaren zou Stuurman stellig hebben gepostuleerd dat die Republiek dan niet bestaan kan hebben, thans lijkt hij te aanvaarden dat de Republiek tussen 1588 en 1715 een unicum was: *'een gigantische improvisatie opgebouwd uit brokstukken van de Bourgondische en Habsburgse staatsinstellingen, onderdelen van het middeleeuws plaatselijk bestuur en nieuwe instituties...'* aangelengd, zou ik zeggen, met een scheut Machiavelli een snuif Calvijn en voor wie het precies wil weten Robert Fruins *Geschiedenis van de staatsinstellingen in Nederland*, dat in de bibliografie ontbreekt. Een omineuze omissie voor een politicoloog.

Hoe groot zijn waardering voor de Republiek als fenomeen ook is, Stuurman lijkt opgelucht als in 1747 de bom barst. In de beweging die Willem IV tot stadhouder verhief ziet hij proto-patriottistische trekjes, een Vormaez voor 1787. 1747 en wat volgde, maakte als het ware de geesten rijp voor 1787 en wat volgde. De auteur ontwaart een mentaal continuum tussen 1747 en 1848. De historische ontwikkeling hort en stoot, maar de politieke uitgangspunten van de patriotten blijven desondanks springlevend. Als Nederland in 1813 contre coeur een eenheidsstaat is geworden, rest eigenlijk nog het moderniseren van de politieke mores in patriottische geest.

Stuurman beluistert in dit stuk geschiedenis

twee tempi: dat van de staatvorming en dat van de politieke theorie. Ze harmoniëren en dissonneren, zonder dat de dirigent er vat op heeft. De ontwikkeling naar een eenheidsstaat mag dan naar de zin van de patriotten zijn, ze komen er in wezen niet aan te pas. Na 1813 moet er nog veel gebeuren.

De nieuwe geest

In dit proces kent Stuurman een vooraanstaande rol toe aan Dirk Donker Curtius en Dr. Samuel van Houten.

De eerste als een heraut van de vernieuwing die in de woelige dagen van 1848 net een paar streepjes te kort komt om zijn stempel op de gebeurtenissen te drukken. We leren hem kennen als een soort politiek pendant van de literator Multatuli. Ook zo'n opgewonden standje, die vanuit zijn schuttersputje, *De Arnhemse Courant*, zijn pijlen richtte op de conservatieve gemakzucht, aristocratische behoudzucht, de koloniale uitbuiting en het protectionisme.

Dit raspaardje werd naar de zin van Stuurman te strak aan de teugel gehouden door de veel gematigder academicus Thorbecke.

Dat moge vervelend zijn voor Donker Curtius, het liet wat gras over voor de voeten van Dr. Samuel van Houten. Ook deze leren wij kennen als een voorvechter van een nieuwe geest die over de burgerij vaardig moet worden. Al lezend groeit het gevoel dat deze Van Houten geen liberaal was, maar eigenlijk een sociaal-democraat. Sterker, de liberalen die Stuurman ons toont lijken wel dragers van allerhande 'emancipatorische waarden'. Niet een 'square' als Bolkestein of de pleegzoon van Harm van Riel. Wiegel zijn de ware erfenamen van Van Houten: neen, we moeten zijn fakkeldragers vooral zoeken in sociaal-democratische kring.

Dat lijkt de connotatie van Stuurmans beschrijving van de denkwereld van Sam van Houten. Van Houten verdedigde de Commune, schold Thorbecke uit voor 'tevreden liberaal' en hij had, far beyond the grave, een standpunt inzake de kwestie die het kabinet den Uyl ten val zou brengen, de grondpolitiek. In deze pleitte hij, heel anders dan Frans Andriessen destijds, laat staan de VVD, voor ontzegging tegen gebruikswaarde, zulks om speculatie tegen te gaan.

Nee, die Van Houten zou PvdA, Groen Links of toch op zijn minst D'66 gestemd hebben, zo lijkt de boodschap te luiden. Pacifist, feminist, utopist, kom daar eens om bij die platte VVD'ers in hun geleasede Scorpio's.

Geen sociaal-democraten

'Wat in Nederland ontbreekt', zegt Siep Stuurman in een aanmerkelijk minder gelezen weekblad, 'is een systematisch onderzoek naar het nationale geheugen'. Dat kunnen de historici in hun pijp stoppen en oproken, denk je dan. Maar wordt een dergelijk onderzoek niet wat bemoeilijkt, denk je dan vervolgens, als intellectuelen met de drukinkt van marxistische traktaten nog aan de vingers, op lijkenroof gaan in de tuin van de liberale burens, om de buit in een soort sociaal-democratisch panopticum uit te stallen? Het is maar een vraag natuurlijk en misschien een insinuatie, maar beide worden ingegeven door de kwaliteit van Stuurmans historische personages.

Het is storend wanneer Van Houten wordt opgevoerd als een soort proto-socialist, en als de schepper van het personage ons in het ongewisse laat over 's mans denkbeelden omtrent de leer van de grondlegger van die stroming, Karl Marx. We hoeven toch niet aan te nemen dat Van Houten, die van Malthus, ja zelfs van Neo-Malthus had gehoord, de geschriften van deze bard uit Trier niet zou kennen? Natuurlijk kende hij ze.

Het is verder nogal storend de lezer de 'Werdgang' van de ouder wordende Van Houten te onthouden. Stuurman laat hem 'op den duur de aansluiting verliezen'. Dat is wel een erg milde omschrijving van de conservatieve knorrepot die Van Houten (hij werd 93) op zijn oude dag werd. Natuurlijk 'verloor Van Houten de aansluiting'. Dat moest ook wel gebeuren omdat hij geen proto-socialist was. Van Houten was een kind van zijn tijd en hij zal zijn probleemstelling in zijn eigen tijd hebben gezocht. Hij zal, als zovele negentiende eeuwers, geraakt zijn door de dadendrang van een Napoleon I, die als type de negentiende eeuw heeft gedomineerd. Niet dat Van Houten daarmee een Bonapartist was, verre van dat; zeker geen Bonapartist van het type Napoleon III, maar wel een tijdgenoot. Met alle gevolgen voor de waardering van zijn erfgoed.

Ook in de vergelijking met de Engelse liberaal Bright is Van Houten toch de buikspreekpop van Stuurmans sentimenten. Hij maakt van de Van Houten uit de jaren zeventig van de vorige eeuw een model-liberaal, toch net een tikje sjieker dan Bright, want agnostisch en rationeel, waar Bright, hoe bigot, gekant was tegen het theater. Ook bij Bright ziet hij verbroedering van liberalen met de werkmansstand, vereenzelviging met de produktieve krachten in de samenleving. Noch bij Bright, noch bij Van Houten lijkt hij

nieuwsgierig naar de motieven of geïnteresseerd in wat deze geesten ervan weerhield zich onder het rode vaandel te scharen.

Begrippen en definities

Voor een politicoloog gaat Stuurman, en het komt de leesbaarheid ten goede, wat slordig om met definities. Het leidt wel tot begripsverwarring. Als hij de Nederlandse opinies over de Franse revolutie (1848-1900) behandelt, blijft bijvoorbeeld in het vage wat er nu precies met 'de Franse Revolutie' bedoeld wordt. Dan weer gaat het om de 'Franse tijd' dan weer om de gebeurtenissen van 1789. Dat heeft natuurlijk veel te maken met de relatief korte afstand die men in deze periode ten opzichte van de revolutie ervaarde. Het gehele tijdperk 1789-1815 had nog een sterk mythisch karakter en werd met gemengde gevoelens bekeken.

Op geestige wijze voert Stuurman ons langs alle denkbare standpunten, van verontwaardigde veroordeling van de perverse, moordlustige Jacobijnen tot begrip, ja zelfs waardering voor de revolutie bij de geavanceerde liberalen.

Stuurman heeft weinig waardering voor de meewarigheid die er in Nederland bestond ten aanzien van de Franse heethoofden, die zich politiek in het ene wilde avontuur na het andere stortten. Hij lijkt de brave Nederlandse burger zijn gebrek aan waardering voor die bandeloze Fransen niet te gunnen. Hij ziet het als een laakbare stereotypering en geeft zich geen rekenschap van het feit dat de ontwikkelingen in Frankrijk tussen 1830 en 1871, zelfs bij de meest welwillende beschouwer een gevoel van plaatsvervangende schaamte gegenereerd moeten hebben.

En dat gevoel vertroebelt de waardering van de gehele episode 1789-1889. Niet alleen in kranten, maar ook in de wat verfijnder discussie, zoals die in de *Gids* gevoerd werd.

Om didactische redenen worden dit soort kritische stemmen eerst behandeld, om dan gaandeweg in de hoek van de waarderende opinies uit te komen.

Stuurman vaart knap tussen de klippen door die in de stroom opinies opduiken. Hoezeer men ook in bepaalde kringen uiteenlopende fenomenen betreurt, men belijdt in brede kring de revolutie als 'de oorsprongsmythe van de 19e eeuw'. Socialisten, feministen, liberalen, joden, antirevolutionairen worden allen wel betrap op een waarderende opmerking of het ontbreken van een principiële veroordeling. Waardoor alleen de conserva-

tieven zouden ontsnappen aan inlijving in het leger der schatplichtigen aan de Franse revolutie of de Franse tijd.

Het is knap, maar het is een constructie van een brede waardering, op grond van schriftelijke bronnen. En dat is gevaarlijk. Zeker als een dergelijke ijle constructie drijft op een dikke dialectische soep waarin appels en peren zich vrolijk naast elkaar bevinden.

De liberalen, zo stelt Stuurman, stuurden aan op hervorming, en konden die hervorming, die ze verkozen boven revolutie, afdwingen door te waarschuwen voor de reële mogelijkheid van een revolutie, waar iedereen bang voor was. Alweer, een knappe constructie, maar met hoeveel grond konden liberalen in 1885-1889 nu wijzen op het gevaar van een revolutie?

In de voetnoot verwijst Stuurman naar publicaties van De Rooy over het Palingoproer, Vliegen en van Tijn.

Om met de laatste twee te beginnen, mijn waardering voor beiden is groot, doch voor een antwoord op de vraag of er sprake is van een revolutionaire situatie zou ik me niet graag tot hen wenden. Je kunt dan net zo goed aan een schoorsteenveger vragen of de schoorsteen geveegd moet worden, of aan een garagehouder of de kruiskoppeling vervangen moet worden. Het antwoord is altijd 'ja'. Een publicatie die voorts het Palingoproer in een revolutionair kader plaatst, zou ik, het oergezellige karakter der toffe Mokummers in de beschouwing betreffend, wantrouwen. Wie op een dergelijke wijze een revolutionaire situatie creëert, die de liberalen benutten voor hun hervormingsstreven, begeeft zich op dun ijs.

Tenslotte

Het valt overigens te betreuren dat Stuurman de uitgebreide voetnoot heeft afgeschaft. In zijn eerdere werken boden die de afleiding, die men in dit goed geschreven boek veel minder nodig heeft, en inzicht in de argumentatie.

Ze verhoogden de vinnigheid.

En hierbij wou ik het laten.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

In *Het hemd is nader dan de rok* wordt in zes opstellen over het eigene van de Nederlandse cultuur geschreven. In het zicht van de Europese eenwording zijn het actuele onderwerpen: 'Dreigt dialectisering van het Nederlands?', 'De identiteit van de Nederlandse literatuur', 'Naar een geschiedenis van begrippen in het Nederlands', 'Nationalistische visies op zeventiende-eeuwse Hollandse kunst', 'Het Nederlandse in de Nederlandse rechtsgeschiedenis' en 'Het Nederlandse van de Nederlandse theologie'.

Ruim 120 bladzijden, met enige illustraties, uitgegeven bij Van Gorcum in zakboekformaat voor de prijs van f25,-.

In de geschiedenislessen wordt in toenemende mate gebruik gemaakt van audiovisueel materiaal. De NOT maakt voor ieder examenonderwerp begeleidend videomateriaal en ook van andere 'vaste' onderwerpen uit de geschiedenis worden banden geleverd. Chris Vos heeft een inleiding op de analyse van dergelijk materiaal geschreven: *Het verleden in bewegend beeld*.

Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel wordt een aantal manieren gegeven waarop de analyse van beeldmateriaal kan plaatsvinden, onderwerp van het tweede deel is de relatie tussen audiovisuele middelen en geschiedenis, het derde deel geeft informatie over de omgang met het materiaal. Een overzicht van de belangrijkste vindplaatsen sluit het boek af.

Kortom, voor elke school een aanwinst.

Uitgegeven bij De Haan, 176 pagina's, geïllustreerd en voor een prijs van f39,90 verkrijgbaar.

Mede met het oog op het eindexamenonderwerp voor 1993 'Nederland naar een modern-industriële samenleving' verscheen in nummer 2 van de 13e jaargang van het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* een reeks artikelen rond het thema 'omstreden consensus en onbetwiste strijd', over sekse en seksenverhoudingen in de periode 1948-1973. De artikelen en met name het fotokatern, kunnen interessante bijdragen vormen tot uw lessen over het eindexamenonderwerp, met name wat betreft de positie van de vrouw in de betreffende periode. Het tijdschrift wordt uitgegeven door SUN, een los nummer kost f17,50. Een jaarabonnement f54,50.

Tenslotte twee biografieën.

De naam Machiavelli is een begrip geworden en de drager ervan behoort tot de boeiendste figuren in de geschiedenis van het politieke denken. Wie kent niet het 'doel heiligt de middelen principe', of het werk *De vorst*? Op basis van ten dele nog niet aangeboorde bronnen schreef de Duitse hoogleraar Karl Mittermaier een boek over deze grote denker. In *Niccolo Machiavelli, denker en cynicus* wordt ruimschoots aandacht geschonken aan het belang van de man voor de moderne geschiedschrijving en het politieke denken en aan zijn literaire kwaliteiten. Het boek bestaat uit vier delen, een jeugd in de renaissance, politieke praktijk in dienst van de republiek Florence, gesprekken in San Casciano en 'geen lof kan een dergelijke naam recht doen wedervaren'. Opgenomen zijn verder een chronologisch overzicht (ook van de werken van Machiavelli), een tijdsbeeld, noten en aantekeningen, literatuur en bronnen, en een register. In 431 bladzijden wordt zo een standaardwerk geleverd; uitgegeven bij Tiorion voor de prijs van f69,50.

De taalkundige en semioloog Louis-Jean Calvet schreef een biografie van Roland Barthes. Het gelijknamige boek is daarom interessant, omdat Calvet als groot kenner van het werk van Barthes niet alleen de persoon doet herleven van de schrijver, maar ook een indringend beeld geeft van het intellectuele leven in het Frankrijk van na de Tweede Wereldoorlog. Zo komt onder andere ook Sartre uitvoerig in beeld. Deze studie van 274 bladzijden is uitgegeven bij Van Gennep en kost f59,50.

Jan de Ruiter

kleio

nummer 9/92
pagina's 28 en 29

DRIE COLUMBUSBOEKEN

Robert H. Fuson, *Het scheepsdagboek van Christoffel Columbus* (A.W. Bruna Uitgevers BV, Utrecht 1991) vertaling Hans Brood.

Guy en Jean Testas, *Conquistadores en Indianen. De verovering van Amerika 1492 - 1556* (Wereldbibliotheek, Amsterdam 1991) vertaling Alexander van Baggum.

J.M. Cohen, *De vier reizen van Columbus* (Uitgeverij M&P, Weert 1991) vertaling Lex Wapenaar.

Zoals bekend leven we in een Pavlov-cultuur van geconditioneerde reflexen die wetenschappers en journalisten (om slechts twee soorten culturellen te noemen) laat schrijven naar aanleiding van bepaalde grote namen (u kent ze) en herdenkingsjaartallen: die uiteraard een historische betekenis hebben, zodat wij historici wat dit betreft toch nog aan onze trekken komen. Vaak wordt zo ook een interesse gewekt die vóór dat jaartal nauwelijks bestond, en dit geldt in hoge mate voor de Nederlandse belangstelling voor Columbus; deze heeft niet alleen in de eeuwen na 1492, maar zelfs nog na 1792 en 1892 op een zeer laag pitje gestaan.

Ik weet dit uit mijn leservaring, waarbij ik lange tijd dankbaar gebruik maakte van een in de jaren 30 verschenen vertaling van een bewerking van Columbus' logboek. Weer wat later ontdekte ik dat er in 1947 al een vertaling van het hele logboek was verschenen, waaruit ik toen een en ander heb overgeschreven (zoals men dat in vroeger tijden nog deed). Bij SUN verscheen onlangs een nieuwe vertaling van het scheepsjournaal door Hans Werner, *De ontdekking van Amerika, scheepsjournaal 1492-1493*, zodat we nu kunnen kiezen uit drie Nederlandse vertalingen.

Wat de Nederlandse bijdrage aan de echte Columbus-studie of 'Columbologie' betreft kan ik de lezer gerust stellen: deze is nog steeds praktisch nonexistent.

De enige Nederlandse Columboloog die internationaal meetelde, was de Rotterdamse kapitein van de Holland-Amerika Lijn, Pieter Verhoog, die ook met ere wordt genoemd in het boek van Fuson. Verhoog is een van de velen die hebben geprobeerd om het mysterie op te lossen van de eerste landing van Columbus in de 'nieuwe wereld'. Wat dit mysterie of probleem eigenlijk waard was, is een probleem op zichzelf; en in een iets cynischer of realistischer visie kan men zeggen dat het de door Columbus ontdekte (of omgekeerd?) 'Indianen' (nu ja) een grote zorg moet zijn geweest, op welk eilandje die vreemde lieden arriveerden. Voor hun mas-

sale sterven kort daarna op bijna alle eilanden (en elders) maakte dit helaas geen enkel verschil: en dat ze massaal crepeerden aan mishandeling door de Spanjaarden en vooral door alle onbekende ziekten, is overbekend sedert Las Casas (die overigens een bewonderaar van Columbus was en de man aan wie we onder andere de overlevering van het 'logboek' te danken hebben).

De hele geschiedenis van alle 'aanlandings-theorieën' is door Fuson even uitvoerig als helder beschreven en gedocumenteerd (ondermeer met talloze kaartjes), en alleen al hierom kan ik het boek nadrukkelijk aanbevelen.

Deze stroom van verklaringen begon in de 19e eeuw en zette zich in de 20e eeuw voort, met als een van de pretendents dus onze Verhoog, die op East Caicos mikte (en een tweede Nederlander, Edzar Roukema, die het op Watlings hield). Het schijnt echter Samana Cay te zijn geweest, op gronden die men bij Fuson kan nalezen. Maar toegegeven: in de bizarre wetenschap over Columbus ('and all that') is er geen enkele grondslag die niet al eens is ondermijnd of op nieuwe ondergravingspogingen ligt te wachten. Waarbij, toegegeven, het echte fanatisme ondertussen aanmerkelijk is verflauwd, daarvoor moeten we teruggaan tot de laatste eeuwviervier.

Het boek van Fuson is verder ook rijkelijk gedocumenteerd en voortreffelijk geïllustreerd, met uitzondering van wat slappe plaatjes waarvan de zin mij ontgaat. En uiteraard zijn er talloze zaken die vrij pertinent worden beweerd maar die niettemin omstreden zijn: maar dat verschijnsel doet zich in bijna alle Columbus-boeken voor, omdat er ondanks de betrekkelijke omvangrijke nalatenschap aan Columbus-documentatie maar weinig is waaraan niet werd of wordt getwijfeld. Was de beroende Toscanelli-correspondentie een onmiskenbare vervalsing, zoals Fuson op gezag van Vignaud (een van de grote critici van lang geleden) beweert? (p. 47) Vele deskundigen beweren even pertinent het tegendeel. Hetzelfde geldt trouwens voor de beroemde kaartschets van de noordkust van Hispaniola of (La) Espanola, waarvan Fuson beweert dat deze 'zonder twijfel ... een latere vervalsing is'. (p. 28) Die twijfel kan desondanks blijven bestaan, want niemand minder dan de uiterst kritische en deskundige Jezüet Fritz Streicher, die een ware slachting heeft aangericht onder de zogenaamde kanttekeningen of 'postille' van Columbus bij de door hem gelezen boeken, heeft nu juist de authenticiteit ('eigenhandigheid') van deze schets verdedigd. Zijn belangrijke verhandeling ('Die Kolumbus-Originale. Eine paläographische Studie', in:

Spanische Forschungen der Görresgesellschaft, 1. Band (1928), aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag) wordt ook vermeld in de uitgebreide literaturopgave achterin het boek van Fuson, waarover ik hier nu verder wil zwijgen, met de conclusie dat men het vooral moet aanschaffen!

Als men denkt in de termen van schoolbibliotheken is het tweede boek van de gebroeders(?) Testas dat de redactie mij ter bespreking stuurde, eveneens lezenswaardig, al valt dit boek meer in de categorie 'smikkelen en smullen geblazen' (om in Fabeltjeskrant-terminen te spreken). De lezer vindt hierin een overvloed aan pittige en gedocumenteerde betogen over alles wat de (post)moderne mens zo interesseert en op den duur nauwelijks meer opwindt: de oorsprong van 'El Dorado', kannibalisme, sodomie enzovoort (wist u dat de Inca's daar ook al tegen waren? vgl. p. 89), 'de conquistadores en de vrouwen' (wat dacht u?) - het kan niet op: het duo Guy en Jean kent, dunkt me, zijn Franse pappenheimers (en die niet alleen!).

Wat de vertaling betreft, die leest in elk geval heel goed en bovendien heeft, zo heet het in een 'noot van de vertaler' achterin, deze 'de vrijheid genomen een bescheiden uitbreiding tot stand te brengen van het op zichzelf reeds indrukwekkende notenapparaat' (p. 346). Dat mag zo zijn, maar een kleine aanpassing van de bibliografie door een deskundige was toch niet weg geweest: zo wordt bijvoorbeeld de grootste Amerikaanse Columboloog S.E. Morison, hier eenmalig genoemd als 'Eliot Morison' en met één Franse titel. Ook verder is het boek erg Gallocentrisch.

Tenslotte wil ik nog attenderen op een uitgave die nuttig is en weinig pretentius, en bovendien goedkoop: de uitgever heeft hiermee mijns inziens een dappere daad volbracht. De oorspronkelijke samensteller van deze bloemlezing, - want veel meer is het ook niet - J.M. Cohen, had het overigens betrekkelijk gemakkelijk, want alle teksten kon hij moeiteloos bijeenrapen uit alles wat allang in het Engels was uitgegeven.

Op de allereerste bladzijde van zijn inleiding debiteert hij overigens een levensgrote enormiteit: 'Pas bij de 400ste verjaardag in 1892 werd over de mens Columbus en zijn ontdekking weer een aantal boeken en artikelen gepubliceerd' (te weten na het jaar 1547 en de publicatie van het belangrijke boek van Oviedo). Voor dergelijke kletsboek bestaat in het Nederlands een onaardige uitdrukking: eerder in de 19e eeuw had men kennelijk een absoluut stilzwijgen over Columbus in acht genomen. Dit neemt echter niet weg dat men in deze paperback een grote hoeveelheid tek-

sten en documenten in vertaalde staat verzameld vindt die tot nu toe in dit land -groten-deels -alleen in andere talen beschikbaar waren.

E.M. Janssen Perio

Aansluitend op deze bespreking wil ik nog even terugkomen op het belangwekkende artikel van de heer Hamilton in KLEIO 6/1992, waarin een grote nadruk wordt gelegd op de apokalyptische inspiratie van Columbus, met name onder indruk van zijn lectuur van de 'Imago Mundi' van Pierre d'Ailly.

Het is niet mijn bedoeling om hier in debat te gaan met de interpretatie van Hamilton (of Fernandez Armesto, die ook een voortreffelijk boek schreef over de voorlopers van Columbus, 'Before Columbus. Exploration and Colonisation from the Mediterranean to the Atlantic, 1229-1492' (1987)); niettemin wil ik erop wijzen dat het allerminst zeker is dat Columbus dit werk inderdaad zo grondig heeft gelezen en becommentarieerd (in de hierboven genoemde kanttekeningen) of dat hij dit vóór 1492 heeft gedaan. Ook dit laatste is uiteraard van enig belang: ging het hier om inspiratie vooraf of om een rechtvaardiging achteraf?

*Bovengenoemde Fritz Streicher heeft in elk geval, op grond van een analyse die ikzelf (ook om andere dan 'paleografische redenen') overtuigend vind, van alle 'Columbus'-kanttekeningen bij het werk van Pierre d'Ailly maar een klein aantal overgelaten; in tegenstelling tot een groot aantal bij Marco Polo (en vooral waar het om begerenswaardige zaken ging!). Heeft Streicher gelijk, dan berust het m.i. wel erg stellige betoog van Hamilton op een niet zo solide grondslag. Bovendien was Columbus zelfder tijd (tussen zijn 3e en 4e reis) druk bezig met het veilig stellen van zijn allerminst bescheiden aanspraken tegenover de Spaanse koningen. Aan de authenticiteit van het betreffende 'Libro de los privilegios' (aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag in de voortreffelijk uitgegeven editie van B.F. Stevens, *Christopher Columbus - His own Book of Privileges 1502* (London 1893)) bestaat in elk geval geen enkele twijfel.*

VROUWENGESCHIEDENIS

In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland. Onder redactie van Sylvia Dumont (e.a.). Zutphen (Walburg Pers) 1991. fl. 39,95

Vorig jaar was het vijftien jaar geleden dat vrouwengeschiedenisgroepen aan de Nederlandse universiteiten de krachten bundelden in het Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis (LOV). Het derde lustrum van het inmiddels tot Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG) herdoopte Overleg werd gevierd met de uitgave van de bundel *In haar verleden ingewijd*.

In de bundel wordt aan de hand van artikelen van vier historicae en een aantal interviews door journaliste en historica Maria Henneman een licht geworpen op de beoefening van vrouwengeschiedenis van de afgelopen vijftien jaar. Naast de geschiedenis van de jarige Vereniging komen ook de theoretische en institutionele ontwikkelingen in het vak, vrouwengeschiedenis in het onderwijs en het Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging aan de orde. Het is niet verwonderlijk dat de redactie voor een dergelijk brede opzet gekozen heeft. Vanaf het eerste uur werd in de VVG niet alleen aan de universitaire wereld aandacht besteed, maar behoorden ook het grote publiek en leerlingen en leraren in het voortgezet onderwijs tot de doelgroep van de VVG.

De afwisseling van artikelen met interviews maken het geheel tot een prettig leesbare bundel. Vrouwengeschiedenis wordt gepresenteerd als een veelzijdig en professioneel vak, dat zich zo heeft kunnen ontwikkelen dankzij de inzet en betrokkenheid van veel vrouwen. Dat echter nog niet alle verlangens werkelijkheid zijn geworden blijkt ook uit de bundel. In bijna alle bijdragen wordt de stopzetting van de subsidie van het informatie- en coördinatiepunt van de Vereniging, het Koninklijk Adres Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis (KLOV), betreurt. Een hoogleraar vrouwengeschiedenis is er na vijftien jaar vrouwengeschiedenis aan de universiteit nog steeds niet.

Het openingsartikel van Francisca de Haan begint met een vlot overzicht van de infrastructuur van vrouwengeschiedenis. Daarna worden de debatten behandeld die sinds 1980 binnen het vak zijn gevoerd. Uitvoerig gaat De Haan in op het debat over integratie of autonomie. Moet vrouwengeschiedenis geïntegreerd worden in de bestaande geschiedwetenschap of is het beter dat het een apart specialisme blijft? De Haan zet vraagtekens bij het standpunt dat het Jaarboek voor Vrou-

wengeschiedenis in deze heeft ingenomen. Achteraf gezien vindt ze dat het Jaarboek niet zo snel voor het integratiemodel had moeten kiezen. De andere debatten, over het witte karakter van vrouwengeschiedenis en het gebruik van poststructuralistische begrippen en het concept gender, komen er na deze uitvoerige behandeling wat bekaaid van af. Een toch tamelijk ingewikkelde theorie als het poststructuralisme wordt er niet overzichtelijker op. Als openingsartikel van deze bundel lijkt het me daarom niet zo geschikt. Daarvoor is het uiteindelijk te moeilijk en te veel op de interne discussie over het Jaarboek geconcentreerd.

Wie toch een overzicht wil krijgen van de theoretische ontwikkelingen van het vak en de achtergronden daarvan kan misschien beter terecht bij het artikel van Willy-Anne van der Heijden. Zij geeft in een beschouwing over de VVG, naast de institutionele ontwikkelingen, tevens een mooie dwarsdoorsnede van de discussies die de afgelopen vijftien jaar gespeeld hebben. De VVG komt hierbij naar voren als een dynamisch bedrijf waarin discussies snel opgevolgd worden door daden en vice versa. Zo leidt de discussie over popularisering van vrouwengeschiedenis tot organisatie van themadagen voor een breed publiek en de uitgave van de reeks *Tipje van de Sluier*. Naar aanleiding van protesten tegen het witte, westerse karakter van vrouwengeschiedenis op de International Conference on Women's History wordt een landelijke themadag over Vrouwengeschiedenis en Racisme in het leven geroepen.

Zonder meer interessant voor leraren is het artikel over het CSE-vrouwengeschiedenis. Maria Grever beschrijft hierin de ontvangst van vrouwengeschiedenis in het eindexamen vrouwengeschiedenis. Als betrokkene reconstrueert ze de moeizame weg die is afgelegd van voorstel tot stofomschrijving. De stof die deze omschrijving deed opwaaien wijt Grever niet alleen aan de onvriendelijkheid van de critici tegenover vrouwen in de geschiedenis. Met een aantal voorbeelden uit vroeger jaren laat ze zien dat geschiedenis als politiek gevoelig vak een rijke traditie heeft van kritiek op het eindexamen. Verheugd is Grever over de historische belangstelling die het eindexamen bij veel meisjes heeft gewekt. Meisjes scoorden beter dan jongens, terwijl in andere jaren het omgekeerde het geval was, zo blijkt uit de CITO-studie naar resultaten van het eindexamen. In het blokje onderwijs verder de winnende essays van de schrijfwedstrijd onder leerlingen in het voortgezet onderwijs, een verslag van een middag vrouwengeschiedenis in Boxmeer en een in-

kleio

nummer 9/92
pagina's 30 en 31

interview met Zonneke Matthée, de eerste vrouwelijke voorzitter van de VGN.

Aanbevolen voor leraren en leerlingen uit de hoogste klassen is de bijdrage van Jolande Withuis. Dit artikel over de beginjaren (1935-1952) van het Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging (IAV) valt in strikte zin buiten het kader van vijftien jaar vrouwen-geschiedenis. Het IAV is echter al jaren leverancier van de bronnen en als zodanig niet weg te denken bij de beoefening van vrouwen-geschiedenis. Withuis beschrijft de perikelen rondom de oprichting, de desastreuze bezettingsjaren, en de wederopbouw van het IAV na de oorlog. De levendige manier waarop ze dat doet maakt razend nieuwsgierig naar al het materiaal op het IAV *'waar vrouwenstemmen liggen te wachten op iemand die ze wil aanhoren.'*

Marieke Heilevoort

HUMANISME DOOR DE TIJD

P. Cliteur, W. van Dooren (red.), *Geschiedenis van het humanisme. Hoofdfiguren uit de humanistische traditie* (Boom, Amsterdam 1991) 312 blz., prijs f

In zeven van de negen hoofdstukken van deze bundel wordt nagegaan in hoeverre geleerden uit verschillende tijdperken tot de humanistische traditie kunnen worden gerekend. Was Erasmus een humanist? Rare vraag voor menige geschiedenislera(r)es. Zo niet Erasmus, wie dan wel?

De socioloog Thoenes rekent Erasmus en Coornhert tot de 'huisheiligen van het humanisme' (p. 280,282), maar Van Dooren noemt hem, net als Coornhert, eerder vrijzinnig godsdienstig dan humanistisch (p. 133).

De vraag doet zich voor of een dergelijk godsdienstig humanisme gerekend mag worden tot de traditie van het moderne humanisme. Uitgangspunt van het 20e eeuwse humanisme is, dat de mens en de wereld vanuit de mens worden begrepen. De mens is deel van de natuur, geen uitzondering, die de natuur overstijgt. De wereld is wat zij is en verwijst niet naar iets buiten zichzelf. Zij is contingent en heeft geen doel. Hoe valt christelijk humanisme hiermee te rijmen?

Humanisme is dus niet eenvoudig te definiëren. Sommige auteurs in deze bundel onderscheiden drie of zelfs vier soorten, maar in hoofdzaak kan men uitgaan van twee verschijningsvormen. De eerste betreft het humanisme van de Klassieke Oudheid en de pogingen dit te doen herleven. De tweede is het moderne niet-godsdiensige humanisme van de late 19e en 20e eeuw.

In hoofdstuk 1 bespreekt de antropoloog M.F. Fresco de humanistische waarden die we terugvinden in de Oudheid. Anders dan het moderna humanisme was het Griekse niet universeel-menselijk: de Grieken achtten zich superieur aan andere, slaafse volkeren; zij immers waren vrij onder hun eigen wetten. Pas in het Hellenisme ontstaat het denkbeeld van de universele verbondenheid van de gehele kosmos. Het Grieks-Romeinse denken is niet theologisch, niet op openbaring gebaseerd. De mens moet op eigen kracht een antwoord vinden op essentiële vragen, ook al lukt dat niet vaak. De mens is autonoom.

Dat geldt natuurlijk niet voor de christelijk middeleeuwen. H. Mercken concludeert in hoofdstuk 2 dan ook dat er een eigen middeleeuws humanisme bestaat, dat natuurlijk een godsdienstige visie heeft, maar de klemtoon legt op de redelijkheid en de natuurlijkheid van de mens, op zijn waardigheid als schepsel Gods en op de toegankelijkheid van de wereld voor de rede (p. 109). Dit middeleeuws humanisme verwerpt het magisch wereldbeeld: de mens is niet machteloos, het universum niet onbegrijpelijk. Voor Augustinus en Thomas van Aquino is de rede een belangrijk instrument, al is de openbaring belangrijker.

In hoofdstuk 3 rekent Van Dooren geheide Renaissance-humanisten als Marsilio Ficino en Pico della Mirandola vanwege hun (neo)platinisme nauwelijks tot de voorlopers van de moderne humanist, maar personen uit de aristotelische traditie wel, omdat die de onsterfelijkheid van de ziel en het hierna-maals ontkenden. Ook 'civic humanists' als Leonardo Bruni, die hun humanisme actief inzetten ter verdediging van de Italiaanse stadsstaten tegen Paus en keizer, vertonen volgens hem humanistische trekken.

Interessant is hoofdstuk 4, waar Spinoza-kenner Klever diens 'zuivere humanisme' afzet tegen het *'twijfelachtige humanisme van de 20e eeuw ... tegen het oeverloze en richtingloze gedebatteer en gekwaak, waarmee men vooral in humanistische kring geconfronteerd wordt'*, kortom tegen het *'speculatieve en logisch onhoudbare humanisme van onze dagen'*.

Zich oriënterend op de nieuwe natuurwetenschap acht Spinoza de mens niets bijzonders: als deel van de natuur is hij volstrekt onderworpen aan natuurwetten, niet vrij, geen individu.

Naarmate de secularisatie in de nieuwe geschiedenis voortgaat wordt het aantal hoofdfiguren, dat in de humanistische traditie geplaatst zou kunnen worden groter en de selectie voor de auteurs moeilijker. In hoofdstuk 6 en 7 worden humanistische denkbeel-

den van moderne geleerden besproken, zoals die van de logisch positivisten als Bertrand Russell en Karl Popper: *'If humanism is concerned with the growth of the human mind, what then is the tradition of humanism if not a tradition of criticism and reasonableness?'* (p. 211).

Maar zijn al degenen humanist die de rede, de eigen verantwoordelijkheid van de mens, de kritische traditie van de wetenschap en de democratie verdedigen? Zijn er geen specifiekere criteria? Absorbeert het humanisme niet allerlei meningen en visies en reduceert het ze daarmee niet tot een volstrekt vaag ideaal van humaniteit, zoals Sartre's verwijt luidt? (p. 252)

Nog een ander verwijt uit Sartre, Camus en Foucault: het humanisme is de burgerlijke ideologie die op grond van de verlichtingsfilosofie en het verlichte rationalisme het kapitalisme in stand houdt. Thoenes toont in hoofdstuk 8 aan, dat er een grote affiniteit bestaat tussen de burgercultuur, die Nederland typeert, en het humanisme. Juist vanwege de grote rekbaarheid van het begrip zou het humanisme in Nederland de meest verbreide levenshouding zijn. Nederlanders zijn immers in doorsnee verstandig, redelijk, zorgzaam, eerlijk en verdraagzaam? Is het humanisme dan een burgerlijke ideologie?

Naast het Humanistisch Verbond met zijn circa 16000 leden groeit een soort 'volkshumanisme'. *'dat weinig behoefte lijkt te hebben aan theorie, aan een eigen symbool, een eigen dogma, een eigen lied'* (p. 286). Het gaat veel meer om maatschappelijk en politiek engagement, om de ondersteuning van emancipatiebewegingen zoals R.A.P. Tielman die opsomt in hoofdstuk 9. *'Concrete op zelfbeschikking gerichte activiteiten zijn voor de toekomst van de humanistische beweging veel belangrijker dan het discussiëren over de vraag of er een hogere macht bestaat, een vraag die in een seculariserende en technocratisch wordende samenleving steeds meer relevantie verloren heeft'*. (p. 301)

Misschien spiegelt zich het hedendaagse humanisme juist daarom aan de geschiedenis. Het verwerft zijn identiteit in dialoog met humanistische denkbeelden uit het verleden.

In een bundel als deze zijn tegenstrijdigheden onvermijdelijk. Het is een rijk boek. Sommige auteurs hebben de verleiding niet kunnen weerstaan te weinig te selecteren, maar de hoofdstukken waarin men dat wel heeft gedaan zijn het boeiendst.

H.M.G. Schrijnemakers

KLEIO KRANT

Nieuws van het **VGN** bestuur

Op zaterdag 3 oktober vond in Utrecht de jaarlijkse Verenigingsraad plaats. Vrijwel alle commissies waren vertegenwoordigd.

Joke van der Leeuw gaf een toelichting bij de vele bestuursactiviteiten, want 'als de overheid moeilijk doet, is de VGN het meest actief'. Er gebeurt veel in het onderwijs op het ogenblik en zeker ook in het geschiedenisonderwijs. Een belangrijk punt waarover gesproken werd, was geschiedenis en staatsinrichting in de tweede fase en een brief waarin het VGN-bestuur haar standpunten hierover uiteenzet aan een vertegenwoordiger van Bureau Berenschot, die voor het Ministerie van O&W de diverse vakken om informatie vraagt. Het schrijven gaat ook naar de Vaste Tweede Kamercommissie voor Onderwijs, die in december de tweede fase-problematiek zal bespreken. De brief is hierbij afgedrukt.

Uit de bestuursvergaderingen

Het bestuur is bezorgd over de eindexamens. Er was dit jaar enorm veel kritiek. De evaluatie van het afgelopen eindexamen is onderwerp geweest van een aparte bijeenkomst van de examenmakers en vertegenwoordigers van de betrokken instanties. Het lijkt verstandig jaarlijks het examen te evalueren in een vergadering met zoveel mogelijk betrokkenen. Er werd vast een datum geprikt.

Het bestuur heeft contact opgenomen met het Historisch Platform en zal vertegenwoordigers sturen naar diverse bijeenkomsten van 'historische' aard, het NHG-Congres, de verschijning van een nieuw *Tijde van de Sluier* en de uitreiking van de Johanna Naberprijs.

Tineke Perdeck-Schimmel

Gesprek Bureau Berenschot

Utrecht 5 oktober 1992

In de afgelopen periode zijn door vooraanstaande personen uit de wereld van de politiek, de media, de wetenschap en de economische wereld uitspraken gedaan, die wijzen op een grote waardering voor het vak geschiedenis en staatsinrichting in het voortgezet onderwijs. Reacties op de nota en vervolgnota Tweede Fase, zoals die van de Verenigde Universiteiten en de Sociaal Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen hebben deze waardering in versterkende mate uitgesproken.

Vandaar dat de Vereniging van docenten Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) vindt dat de historische vorming niet ophoudt met de onderbouw van het voortgezet onderwijs. In de nota *Zonder Geschiedenis geen toekomst*, aangeboden aan staatssecretaris Wallage op 22 mei 1991, wordt dit uitgangspunt gerechtvaardigd met argumenten vanuit de leerpsychologie en de onderwijskunde (K. Egan en G.R. Carlsen). Pas na het vijftiende jaar ontdekt een leerling zijn eigen historiciteit en bovendien worden dan de meer abstracte onderwerpen voor de leerling interessant en begrijpelijk.

Het bestuur van de VGN zou dan ook gaarne zien dat voor geschiedenis en staatsinrichting ruimte wordt geboden bij de verplichte vakken van de tweede fase van het voortgezet onderwijs. Gezien de nadruk op de vaardigheden bij geschiedenis en staatsinrichting, zowel in de basisvorming als in het nieuwe eindexamenprogramma, sluit dit vak uitstekend aan bij de wensen van het hoger onderwijs die moeten leiden tot een betere aansluiting van het voortgezet onderwijs en het hoger onderwijs.

Daarnaast lijkt het ons evident dat onderwerpen zoals, om maar enige voorbeelden te noemen, dictatuur versus democratie, kolonisatie en dekolonisatie, de Europese integratie, wereldoorlogen, de Nederlandse staatsinrichting en de verschuivende machtsverhoudingen op mondiaal niveau, voor alle leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs van belang zijn. Geschiedenis en staatsinrichting draagt in hoge mate bij in de opvoeding van de leerling tot staatsburger, wereldburger en participierend, democratisch staatsburger.

Wanneer besloten wordt dat er voortaan wordt gekozen voor een aantal profielen in de tweede fase, heeft geschiedenis en staatsinrichting, naast het algemene deel, goede mogelijkheden om als ondersteunend (deel)vak of in modulaire vorm verdieping te geven aan de voorgestelde profielen. Door de verschillende benaderingswijzen zou er per profiel meer nadruk op culturele, sociale, economische, maatschappelijke of technische geschiedenis kunnen worden gelegd.

Voordat gesproken kan worden over de omvang en studielast van het vak geschiedenis en staatsinrichting in de tweede fase van het voortgezet onderwijs moet eerst, zoals bepleit in de nota *Zonder geschiedenis geen toekomst*, een commissie het leerstofkader van deze vakken vastleggen.

Het bestuur van de VGN juicht ontwikkelingen die leiden tot veranderingen en verbeteringen van de tweede fase van het voortgezet onderwijs toe. Wij willen er echter op wijzen dat dit op een weloverwogen wijze moet gebeuren. De overheid zal tijd en geld beschikbaar moeten stellen om dit resultaat te bereiken.

Namens het bestuur van de VGN,
Joke van der Leeuw-Roord,
Voorzitter VGN

Mededelingen van de WIEG

Op 1 augustus 1993 treedt de nieuwe examenregeling voor geschiedenis en staatsinrichting in werking (*Uitleg* 2, 22 januari 1992). Dat betekent dat u als docent werkzaam in de eindexamenklas, uw leerlingen in het schooljaar 1993/1994 schoolonderzoek af moet nemen volgens de nieuwe regeling en moet voorbereiden op het nieuwe centraal examen. Het Ministerie van O&W heeft de Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis opdracht gegeven de voorlichting over de nieuwe examenregeling te verzorgen. De WIEG heeft deze opdracht aanvaard en een voorlichtingsprogramma gemaakt van een hele dag (10.00-16.00 uur), die iedere docent kan bijwonen. Om de reistijd voor de

CONTRIBUTIES EN DECLARATIES

De hoogte van de contributie voor de VGN zal in 1993 hetzelfde zijn als in 1992.

Tot nu toe bestond er enige onduidelijkheid over het bedrag dat 'tertiairen' verschuldigd zijn: leden werkzaam in het universitaire onderwijs, bij de lerarenopleidingen, in de onderwijsverzorging en dergelijke. Deze leden worden verzocht zich te beschouwen als 'werkzaam in het onderwijs' (conform de Statuten, artikel 5, lid 2).

Een dringend verzoek, mede namens de administrateur, wilt u, als u geld tegoed hebt van de VGN, uw declaratie voor 15 december indienen?

Jan Schopman,
penningmeester VGN

deelnemers zoveel mogelijk te beperken worden de bijeenkomsten georganiseerd op twaalf locaties verspreid over het land.

WIEG BIJEENKOMSTEN

Groningen	15-2
Leeuwarden	9-2
Zwolle	15-2
Utrecht	28-1
Amsterdam	11-2
Den Haag	22-1
Bergen op Zoom	1-3
Rotterdam	16-2
Den Bosch	8-2
Zutphen	9-3
Venlo	26-1
Sittard	3-2

Tijdens de bijeenkomsten zult u een algemene voorlichting krijgen over de examenregeling door een van de leden van de WIEG. Verder zal er vooral worden stilgestaan bij de structuurbegrippen en vaardigheden, die voortaan een grote rol gaan spelen bij het examen, zowel in het eigen gedeelte als bij het CE. Behalve algemene informatie hierover krijgt u praktische voorbeelden en wordt er gelegenheid gegeven hier zelf mee te oefenen. Uiteraard kunt u gedurende de hele dag vragen stellen. Om het werken met structuurbegrippen en vaardigheden te vereenvoudigen is er een speciale bundel met voorbeelden vervaardigd.

De kosten van deze dag bedragen, inclusief bundel, werkmateriaal, lunch, koffie en thee, f50,- : met een maximum van f150,- per school.

Het KPC heeft namens de WIEG een schrijven aan iedere schoolleiding gericht over het belang van de voorlichting. U kunt, wanneer u verzoekt een bijeenkomst te mogen bijwonen, hiernaar verwijzen. Verder draagt het KPC zorg voor de organisatorische verwerking van uw opgave.

Wanneer u belangstelling heeft voor deze voor uzelf en uw leerlingen zo belangrijke voorlichtingsbijeenkomst, geef u dan zo vlug mogelijk op bij het KPC in 's-Hertogenbosch, tel. 073-215435.

Wij hopen u op een van de bijeenkomsten te ontmoeten.

namens de WIEG.
Joke van der Leeuw-Roord,
voorzitter.

Lespakket over Nederlandse politiek

Het koffertje van Johannes Kistemakers (43), lid van de Tweede Kamer

Ter gelegenheid van de ingebruikneming van het nieuwe gebouw van de Tweede Kamer is een lespakket vervaardigd over de parlementaire democratie in Nederland, de rol van de Tweede Kamer hierin en het belang van eigen deelname aan de politiek.

Het pakket bestaat uit een poster van 80 bij 65 cm. voor leerlingen, met aan de ene kant een afbeelding van het nieuwe gebouw en uitleg over de functies van de verschillende ruimten; op de andere kant staat een enorme hoeveelheid aan informatie op een visueel heel aantrekkelijke, maar wat chaotische manier bij elkaar. Gelukkig hoort hier een docentenhandleiding bij, die nauwkeurig voorschrijft wanneer en hoe je de verschillende onderwerpen het beste kunt behandelen.

In vier lessen ben je er doorheen. Dan moeten de doelen van het pakket bereikt zijn: de leerlingen hebben geleerd hoe de parlementaire democratie functioneert, ze zien nu het belang ervan in en voelen zich erbij betrokken. Ook inhoud en werkvormen sluiten aan bij de vereisten in de basisvorming voor staatsinrichting volgens de makers van het materiaal. Het is natuurlijk wel de vraag of het allemaal zo uitkomt als de docentenhandleiding schetst, maar op het moment is dit wel het enige materiaal wat er voor staatsinrichting in de basisvorming bestaat. Het logische einde van de lessenserie is een

bezoek aan de nieuwe Tweede Kamer, maar daar gaat men verder niet meer op in.

Het lespakket is te bestellen bij: DST/Educatieve Communicatie, Antwoordnummer 341, 3740 VB Baarn. Tel. 02154-18881.

Het pakket bestaat uit 25 posters voor leerlingen en een docentenhandleiding en kost f19,95.

Lespakket Inheemse volken

San: leven in de Kalahari-woestijn

Dit lespakket wordt uitgegeven door LMV-Centrum voor Mondiale Vorming en is gemaakt voor de hoogste groepen van de basisschool. Door middel van verhalen over de San vroeger en nu geeft het pakket in drie lessen inzicht in de grote veranderingen die een inheems volk in een

kort tijdsbestek meemaakt. Het kost f7,50 exclusief porto.

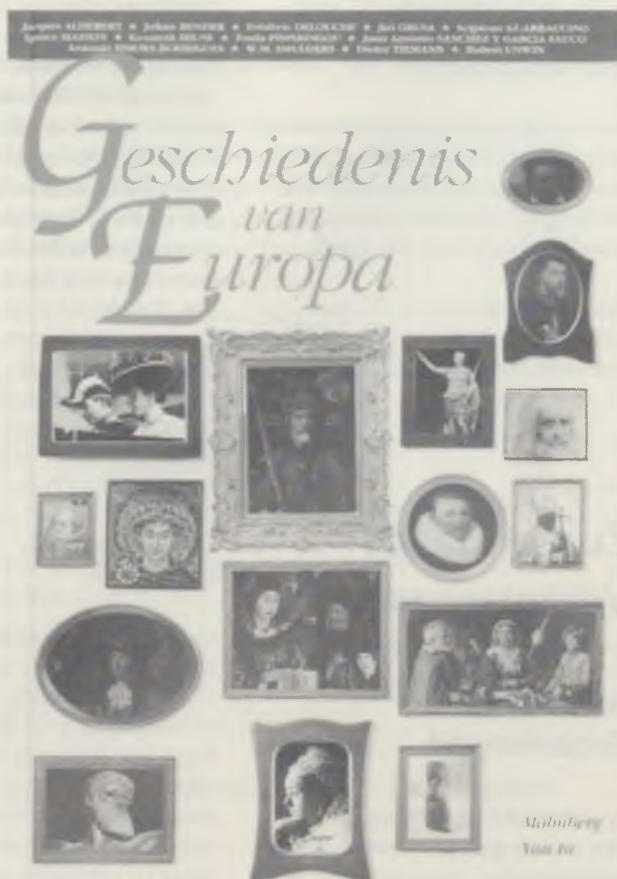
Verder is er een totaalpakket Inheemse Volken verkrijgbaar, wat bestaat uit:

- 1-bo *San: leven in de Kalahari-woestijn* of
 - 1-vo *Het recht om inheems te zijn*, voor onderbouw Mavo/Havo/Vwo
 2. *Inheemse volken in de Arabische wereld*, scriptiepakket voor 10-15 jarigen
 3. thematisch leermiddelen overzicht Inheemse Volken
 4. brochure *Vele Volken*, overzicht van organisaties actief op het terrein van de Derde Wereld, Vrede en Milieu met als thematische invalshoek de Inheemse Volken.
- Prijs: f20,- excl. porto.

Bestellen bij: LMV, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen. Tel. 080-613074.

Prijs: een boek

Uitgeverij Malmberg stelt honderd exemplaren van het recent verschenen boek *Geschiedenis van Europa* ter beschikking aan de creatiefste, beste, leukste, portosuccesvolste eindexamenleerlingen voor geschiedenis en staatsinrichting in 1993. Leerlingen die een beloning verdienen voor hun inzet, prestaties of anderszins bij het eindexamenonderwerp 'Europese integratie' komen ervoor in aanmerking.

De boeken worden ter beschikking gesteld aan alle docenten van examenklassen die zich aanmelden. U bepaalt zelf aan wie u ze geeft. Als tegenprestatie willen wij u een kleine enquête voorleggen over de behandeling van de examenstof en de resultaten van het examen. Ook zouden we enkele winnaars over het eindexamenonderwerp willen interviewen.

Wanneer u graag een of meer boeken zou willen uitreiken, kunt u zich voor 1 januari 1993 schriftelijk melden bij het secretariaat van de VGN: Hélène Budé-Janssens, Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam.

Alle leerlingen, Lbo, Havo, Vwo en Mavo, hebben evenveel kans. Indien de belangstelling groter is dan het aantal boeken, wordt er geloot.

Europa Centrum

De Europese Gemeenschap in 15 onderwerpen

Dit is een boekje voor middelbare scholieren en andere niet-ingewijden, dat inzicht verschaft in actuele ontwikkelingen in de Europese politiek. De wording van de EG komt aan de orde, het Verdrag van Maastricht en de implicaties ervan en onderwerpen als bevoegdheden, beleid, interne markt, het belang van de EG voor Nederland en de positie van de EG op de wereldmarkt.

Veel van deze zaken staan nu op de helling en het boekje kan dus echt niet up-to-date zijn, maar biedt wel een bodem van kennis, waarop met actualiteiten verder te bouwen is.

Prijs f2.70. Bestellen bij: Europa Centrum, Alexanderstraat 2, 2514 JL Den Haag. Tel. 070-3602273.

Zuidhollands Verzetmuseum

Informatie- en discussieavond

In verband met de tentoonstelling 'Het is maar spel, van houten zwaard tot supersoaker', waarover meer in

KLEIO, nr.8 op blz. 40, wordt op 23 november in Gouda een informatie- en discussieavond gehouden over de rol van vechten en krijgsgewoel in onderwijs en opvoeding.

Wanneer u hiervoor belangstelling heeft kunt u zich aanmelden bij het museum te Gouda, tel. 01820-20385.

Docentenavond Pompeii

Van 10 december t/m 12 april wordt in de Nieuwe Kerk in Amsterdam een grote tentoonstelling georganiseerd over Pompeii. Aan de hand van honderden objecten en de nieuwste technieken op het gebied van videopresentatie en interactieve computerterminals komt u op de hoogte van alles wat tot nu toe bekend is geworden over het dagelijks wel en wee in een Romeinse provinciestad. Met name het IBM-project, waardoor alle geschreven informatie en zeer veel afbeeldingen in een computergeheugen zijn vastgelegd, biedt de mogelijkheid de enorme hoeveelheid gegevens die men nu heeft, goed te kunnen gebruiken. Wandelend door de straten van Pompeii ontdekt men stap voor stap de huizen en winkels, het forum, badhuizen, villa's en theaters. Bij ieder object geven computers antwoorden op vragen. Onder de titel 'Rediscovering Pompeii' trok de expositie al veel belangstelling in New York, Houston, Malmö en Londen.

Om docenten informatie te geven over de techniek, de tentoonstelling en de mogelijkheden van een bezoek met leerlingen (wat nu tegen kortingsprijs kan, de Nieuwe Kerk is altijd nogal duur) is er een docentenavond georganiseerd nog voor de opening, op 8 december. U krijgt een lezing en schriftelijke informatie en

kunt dan als dat enigszins mogelijk is vast de tentoonstelling zien en vragen stellen, en ook verder afspraken maken voor een eventueel bezoek met de klas.

De Nieuwe Kerk is dan niet open. De informatieavond begint om 18.30 uur en u kunt naar binnen via het Nieuwe Kafe.

Aanmelden schriftelijk of telefonisch bij: Kunsthistorisch Bureau D'Arts, Herengracht 59, 1015 BC Amsterdam. Tel 020-6200237. Er zijn geen kosten aan deze informatieavond verbonden.

Met OMO op reis

In de Paasvakantie (9 april t/m zondag 18 april) organiseert de Interscholaire Vaksektie Geschiedenis en Staatsinrichting van het OMO weer een reis naar Istanbul en Bursa onder leiding van het Turkse docentenechtbaar Sorman.

In Istanbul maakt u een sight-seeing tour en bezoekt u vele van de monumenten uit de verschillende culturen die de stad bezit, verder maakt u een boottocht over de Bosporus, bezoekt u de overdekte bazaar en ziet u een voorstelling van de Mehter Alayi (het korps Janitsaren). In Bursa bezoekt u de graftombe van Osman, paleiscomplexen en krijgt u ook een rondrit.

De groepsgrootte is 20 personen, niet meer en niet minder. De prijs bedraagt f1550,00. Voor nadere informatie: N. Stam, Kortenaerstraat 5, 5102 BV Dongen. Tel. 01623-20856.

Schielandshuis Rotterdam

Zes Muysen in één vertrek Hollandse wooncultuur in de 18e eeuw

In het Historisch Museum in Rotterdam is een tentoonstelling te zien over wonen en wooncultuur in de 18e eeuw, aan de hand van zes familieportretten van Nicolaas Muys, die hij tussen 1772 en 1808 schilderde. Het zijn zgn. conversatiestukken, die een goed beeld geven van de geportretteerden en van hun huis, bezigheden, liefhebberijen en status. Het zijn gegoede burgers met belangstelling voor kunst en intellectuele bezigheden.

Met de voorwerpen die op de schilderijen te zien zijn, heeft men interieur-opstellingen gemaakt, zodat de kleding, huisraad en meubels in het kader waarin ze passen nogmaals

bekeken kunnen worden.

Verder is er een stijlkamer uit 1730 en een uit 1760, waarin mensen wonen die wat te vertellen hebben over kunstbeschouwing en muziek. U hoort deze conversaties via een speciaal programma.

Het boek *Aangenaam gezelschap. Zes conversatiestukken door Nicolaas Muys* begeleidt de tentoonstelling. Hierin wordt ingegaan op de schilder zelf, het 18e eeuwse gezelschapsleven en de kunsthistorische aspecten van het conversatiestuk. Het is rijk geïllustreerd. Prijs f25,00.

Het Schielandshuis,
Korte Hoogstraat 31,
Rotterdam

Boek een tentoonstelling gewijd aan randversieringen in Noordnederlandse handschriften. Zo'n 150 middeleeuwse boeken worden getoond die versierd zijn met geschilderde of getekende voorstellingen in de marges.

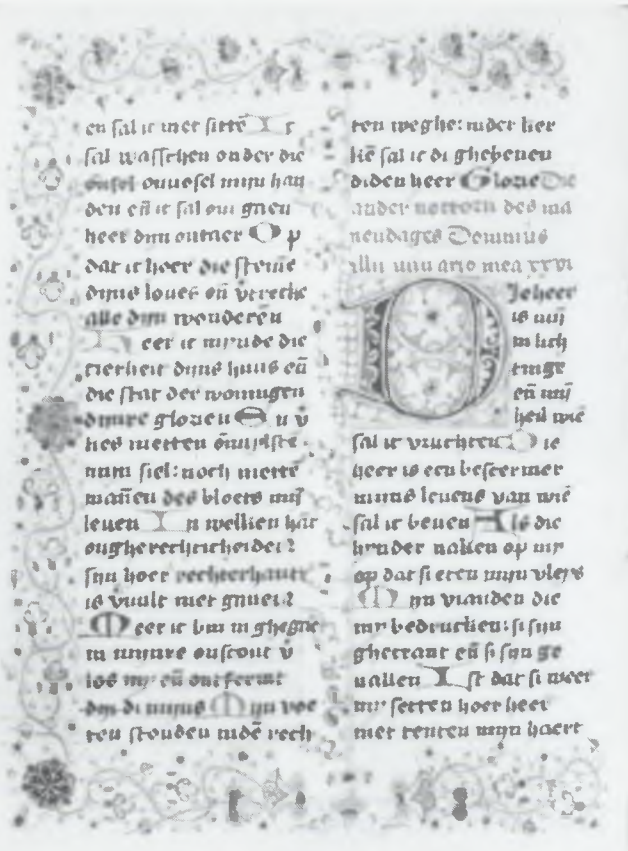
Een uitgebreid onderzoek naar de aard van de versieringen leverde gegevens op aan de hand waarvan boeken gedateerd en gelocaliseerd kunnen worden. Iedere streek blijkt zijn eigen 'huisstijl' van randversieringen te hebben, takkenbossen, aubergines, kriezels (= kriebels met griezels) en dergelijke. Bij de tentoonstelling verschijnt een uitgebreide catalogus.

Het museum is 's middags open ('s morgens voor groepen op afspraak) van maandag t/m zaterdag van 13.00-17.00 uur.

Museum van het Boek,
Prinsessegracht 30,
Den Haag

Het Museum van het Boek

Van 30 oktober t/m 2 januari is in het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum/Museum van het

SH

MAANDBLAD VOOR
GESCHIEDENIS
EN ARCHEOLOGIE

EUROPA EN DE NATIES

Het dubbeldikke november/decembernummer van *Spiegel Historiael* is gewijd aan Europa en de Naties.

waarvan u een duizelig maar prettig gevoel zult overhouden, hopen we. En dat is een heel wat beter gevoel dan de Eurocraten ons weten te bezorgen.

We openen met een wijs artikel 'Europa en de naties van 1500 tot 1900' van Pim den Boer, hoogleraar Europese cultuurgeschiedenis, die zo vriendelijk was als gastredacteur voor dit nummer op te treden.

Prof.dr. A.M. van der Woude, vanaf de oprichting redacteur van *Spiegel Historiael*, onderzoekt vervolgens het begrip Europa op zijn empirische inhoud.

Dan verlaten we het algemene en kiezen diverse nationale invalshoeken: de Britten en Europa, de Italianen en Europa, de Amerikanen en Europa, de Russen en Europa, de Centraal-Europaanen en Europa en de Duitsers en Europa. Wie Frankrijk mist heeft gelijk, maar komt in het inleidend artikel en ook in het artikel over de Duitse kwestie van kenner bij uitstek, de

Amsterdamse hoogleraar M.C. Brands, wel enigszins aan zijn/haar Franse trekken.

We sluiten af met een lang en letterlijk meeslepend artikel van onze redacteur prof.dr. Dick E.H. de Boer, getiteld: 'Achter de horizon. Middeleeuwse Europeanen en de wereld tot het begin van de 15de eeuw'. Het reageert op het historisch geweld van de Columbusherdenking door het daardoor bevestigde, karikaturale beeld van een middeleeuwse wereld die in zichzelf gekeerd was, totdat Columbus haar uit haar slaap wekte, overtuigend te bestrijden. Het geeft ook aan dat er toen wel degelijk sprake was van een wij-gevoel, een vage identiteit die door de middeleeuwse ontdekkingen versterkt werd. Maar er was nog lang geen sprake van het religieuze, het culturele en het politieke Europaconcept dat in de periode 1500-1900 ontstaat, maar dan wel meteen wordt teruggeprojecteerd op die middeleeuwen.

Dan zijn we weer terug bij het openingsartikel en bent u onze Europese achtbaan rond. Enfin . . ., houdt u vast en ziet u zelf maar . . .

Losse nummers van *Spiegel Historiael* zijn verkrijgbaar bij de boekhandel en Drukkerij Ten Brink, Postbus 1064, 7940 KB Meppel. Telefoon: (05220) 54646. Fax: (05220) 55517.

Bij bestellingen van meer dan twintig exemplaren, geleverd aan het adres van de school, geldt de zeer speciale kortingsprijs van f 5,- per exemplaar.

Staatsinrichting hoeft niet saai te zijn!

Dat staatsinrichting niet saai hoeft te zijn,

bewijst onze nieuwe uitgave

Nederlanders en hun staat.

In deze nieuwe uitgave wordt de

staatsinrichting zodanig gepresenteerd

dat uw leerlingen worden gestimuleerd

tot meedenken over en het kritisch volgen

van het reilen en zeilen van de

Nederlandse democratie.

Niet alleen de noodzakelijke theorie

wordt behandeld, maar ook de

praktische uitwerking waarmee we in de

dagelijkse praktijk worden

geconfronteerd.

Staatsinrichting voor de basisvorming

Deze ondertitel geeft de garantie dat alle kerndoelen van de basisvorming zijn verwerkt in *Nederlanders en hun staat*.

Krantenvisies, menings- verschillen en vaardig worden

Het kenmerkende van *Nederlanders en hun staat* is dat de uitgave naast de onontbeerlijke leerstof diverse rubrieken heeft – 'krantenvisies', 'meningsverschillen' en 'vaardig worden' – die bij elk hoofdstuk terugkeren.

Deze rubrieken bevatten een grote hoeveelheid aan oefenmateriaal.

Nieuw: docentenhandleiding!

Bij *Nederlanders en hun staat* verschijnt binnenkort een docentenhandleiding met de antwoorden bij de opdrachten uit de verschillende rubrieken, enkele tips voor het werken in de klas en de kerndoelenkaart. Op de kerndoelenkaart wordt aangegeven waar welk kerndoel in de uitgave is verwerkt.

Wilt u meer weten?

Bijvoorbeeld over de inhoud van *Nederlanders en hun staat*, neemt u dan contact op met de medewerkers van onze afdeling Voorlichting & Verkoop, telefoon 070 - 3952324.

Nederlanders en hun staat

ISBN 90 236 3498 5

f 22,50

Nederlanders en hun staat, docentenhandleiding

ISBN 90 236 1344 9

prijs bij verschijnen

Nijgh & Van Ditmar Educatief

Postbus 3075 2280 GB Rijswijk telefoon 070 - 3952324

Ook verkrijgbaar bij de erkende boekhandel.